

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Одеський державний університет
внутрішніх справ

Ю. П. Свинаренко, О. О. Шкута

**ПЕНІТЕНЦІАРНА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ
ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
НА ПЕВНИЙ СТРОК**

Монографія

Видавництво
«Юридика»
2025

УДК 316.614-048.38:343.81-052

С 24

Рецензенти:

І. Г. Богатирьов – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

В. Я. Конопельський – доктор юридичних наук, професор;

М. С. Пузирьов – доктор юридичних наук, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 8 від 24 червня 2025 року)*

Свинаренко Ю. П.

С 24 Пенітенціарна ресоціалізація засуджених до позбавлення волі на певний строк : монографія / Ю. П. Свинаренко, О. О. Шкута. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 186 с.

ISBN 978-617-8263-96-6

Монографія присвячена дослідженню інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

У роботі досліджено особливості пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, у результаті чого обґрунтовано низку положень і висновків, нових у концептуальному плані й важливих як для науки кримінально-виконавчого права, так і практики діяльності органів і установ виконання кримінальних покарань Державної кримінально-виконавчої служби України.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти юридичних навчальних закладів та персоналу органів і установ виконання кримінальних покарань ДКВС України.

УДК 316.614-048.38:343.81-052

© Ю. П. Свинаренко, О. О. Шкута, 2025

ISBN 978-617-8263-96-6

© Одеський державний університет внутрішніх справ, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
--	---

ПЕРЕДМОВА	6
------------------------	---

РОЗДІЛ 1

Теоретико-методологічні засади пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк	10
1.1 Стан та методологія наукового дослідження інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк	10
1.2 Поняття та зміст кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк	31
1.3 Міжнародний досвід пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк	50
Висновки до розділу 1	60

РОЗДІЛ 2

Правові та організаційні заходи пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк України	62
2.1 Правове регулювання та інтеграційні зв'язки пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк	62
2.2 Теоретичне та практичне значення пенітенціарної ресоціалізації у реінтеграції засуджених до звільнення з місць позбавлення волі	71
2.3 Комплексне застосування щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк заходів пенітенціарної ресоціалізації	89
Висновки до розділу 2	114

РОЗДІЛ 3

Шляхи удосконалення інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк

на певний строк	116
3.1 Критерії ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк	116
3.2 Оцінювання діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України щодо застосування заходів пенітенціарної ресоціалізації відносно засуджених до позбавлення волі на певний строк	132
3.3 Законодавче удосконалення пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк	143
Висновки до розділу 3	154
ВИСНОВКИ	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	163

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ДДУПВП** – Державний департамент України з питань виконання покарань
- ДКВС** – Державна кримінально-виконавча служба
- ДПтС** – Державна пенітенціарна служба
- ЄПП** – Європейські пенітенціарні правила
- ЄСПЛ** – Європейський суд з прав людини
- КВК** – Кримінально-виконавчий кодекс
- КК** – Кримінальний кодекс
- КПК** – Кримінальний процесуальний кодекс
- НПУ** – Національна поліція України
- ООН** – Організація Об'єднаних Націй
- ПВРУВП** – Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань
- СІЗО** – Слідчий ізолятор
- УВП** – Установи виконання покарань

ПЕРЕДМОВА

Схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1153-р. від 16.12.2022 р., у відповідності до стандартів Ради Європи у пенітенціарній сфері, Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. визначає необхідність запровадження комплексних довгострокових змін спрямованих на створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, гарантування безпеки суспільства і держави, забезпечення соціальної адаптації засуджених та осіб, взятих під варту, удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації.

Особливе місце в реалізації даного напрямку належить Державній кримінально-виконавчій службі України (далі – ДКВС України), в структурі якої перебувають, у тому числі кримінально-виконавчі установи закритого типу та слідчі ізолятори, в яких відбувають покарання засуджені до позбавлення волі на певний строк у випадках, передбачених Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК України).

Згідно переліку найменувань органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, закладів освіти та медично-реабілітаційних центрів, що належать до сфери управління ДКВС України (Наказ Міністерства юстиції України 29.12.2020 р. № 4534/5, редакції наказу від 01.10.2021 р. № 3507/5) в умовах воєнного стану, на підконтрольній Україні території діє 103 установи виконання покарань (далі – УВП), слідчих ізоляторів, виправних та виховних колоній і виправних центрів (установ виконання покарань – 12, слідчі ізолятори – 15, виправні колонії – 65, виховні колонії – 1, виправні центри – 10). Також, в 3 деокупованих установах особи не утримуються (Херсонська область), а з 13 (Запорізька – 6, Харківська – 3, Донецька – 3, Миколаївська – 1) засуджені та заарештовані

особи евакуйовані до інших установ, що фактично складає перебування засуджених та осіб, взятих під варту у 87 УВП.

Із 11 окупованих після 24.02.2022 установ залишаються окупованими 7 (Херсонська – 1 (ВК), Луганська – 1 (СІЗО), Запорізька – 3 (ВЦ – 1, ВК – 2), Донецька – 2 (СІЗО – 1, ВК – 1). Крім того, в УВП ДКВС України 51 дільницю для тримання військовополонених утворено, які розташовані майже в кожному регіоні України, та 1 табір («Захід 1», в якому утримується 637 осіб), розташований на заході держави.

Станом на 01.12.2023 в УВП утримувалось 44 598 осіб (на 01.12.2022 – 43 296), (Вінницька – 2605, Хмельницька – 1819, Чернівецька – 854, Волинська – 700, Закарпатська – 480, Івано-Франківська – 1011, Львівська – 2344, Рівненська – 1944, Тернопільська – 701, Житомирська – 3608, Київська – 4043, Черкаська – 991, Чернігівська – 765, Дніпропетровська – 6615, Донецька – 0, Запорізька – 1015, Кіровоградська – 1512, Миколаївська – 2220, Одеська – 2070, Херсонська – 0, Луганська – 0, Полтавська – 1974, Сумська – 1332, Харківська – 5358).

Враховуючи зазначене можемо справедливо констатувати, що сучасний етап реформування пенітенціарної системи України потребує науково-практичного осмислення складових правової основи діяльності ДКВС України щодо пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк та комплексного дослідження даного кримінально-виконавчого інституту.

Потреби сучасного стану державотворення та реформування сфери виконання кримінальних покарань України зумовили необхідність здійснення комплексного дослідження інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, що в свою чергу дозволило змоделювати ефективні правові, управлінські і виконавчі рішення у сфері виконання кримінальних покарань, які максимально відповідатимуть потребам вітчизняної пенітенціарної системи нового європейського зразка.

Динаміка трансформаційних процесів та сталий розвиток пенітенціарної системи України підвищують науковий інтерес до комплексного дослідження інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, що окремо зумовлює

необхідність здійснення комплексного наукового дослідження, у тому числі з метою розроблення та обґрунтування конкретних заходів його законодавчого удосконалення.

Перший розділ монографії присвячено теоретико-методологічним засадам пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Авторами досліджено стан та методологію наукового дослідження інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк; визначено поняття та розкрито зміст кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації таких засуджених; і проаналізовано міжнародний досвід пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Другий розділ монографії розкриває правові та організаційні заходи пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Авторами розкрито правове регулювання та виокремлено інтеграційні зв'язки пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк; надано характеристику теоретичному та практичному значенні досліджуваного інституту у реінтеграції засуджених до звільнення з місць позбавлення волі; надано аналіз та розкрито зміст комплексного застосування щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк заходів пенітенціарної ресоціалізації.

Третій розділ монографії приділено шляхам удосконаленню інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Авторами дослідження визначено не лише критерії ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, а й здійснено оцінювання її ефективності.

Подальшого розвитку набуло й законодавче удосконалення інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених.

Підготовлена праця передбачає глибоке вивчення та широке посилення на праці вітчизняних і зарубіжних учених, що наведені

у списку використаних джерел з метою використання даної монографії у наукових і навчальних цілях та практичній діяльності органів і установ виконання кримінальних покарань ДКВС України.

Сподіваємося, що проведене нами дослідження здійснить вагомий внесок у розвиток кримінально-виконавчого права та надасть істотний імпульс для вирішення практичних проблем у досліджуваному напрямку.

Автори висловлюють глибоку повагу і щиру вдячність рецензентам рукопису монографії: доктору юридичних наук, професору заслуженому діячу науки і техніки України Богатирьову Івану Григоровичу, доктору юридичних наук, професору Конопельському Віктору Ярославовичу та доктору юридичних наук, професору Пузирьову Михайлу Сергійовичу, зауваження яких сприяли більш чіткому удосконаленню порядку викладу матеріалу, покращенню стилістики та посиленню аргументації окремих положень монографічної роботи.

РОЗДІЛ 1

Теоретико-методологічні засади пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк

1.1 Стан та методологія наукового дослідження інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк

На сучасному етапі розвитку теорії пенітенціарного права відсутня однозначна позиція вітчизняних та зарубіжних учених щодо вирішення проблем ресоціалізації засуджених, у тому числі пенітенціарної. Водночас процес віднівелювання карально-репресивної функції покарання до становлення і розвитку ідеї ресоціалізації засуджених пройшов досить нелегкий шлях реформування і накопичення досвіду не тільки іноземних держав, а і різних соціальних умов, пов'язаних зі змінами в політичній, економічній, соціальній і культурній сферах та житті суспільства в цілому [190, с. 243].

Від стану ефективності проведених заходів пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк прямо залежить динаміка рецидивної злочинності в державі.

При вивченні стану наукового дослідження нами згруповано наявні наукові праці не лише за тематичними напрямками, а й у відповідності до конкретного історичного етапу розвитку досліджуваного інституту.

Серед підходів, якими ми користувалися під час проведення наукового пошуку слід виділити наступні:

а) історичний підхід, у відповідності до якого нижньою межею наукового вивчення стало 11.07.2003 р. – день законодавчого закріплення поняття «ресоціалізація засуджених»;

б) хронологічний підхід, у відповідності до якого вдалося визначити основні наукові погляди на пенітенціарну ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі на певний строк, з урахуванням еволюції доктрини та практики кримінально-виконавчого права.

Беручи за основу такі принципи здійснення наукової діяльності, як принцип наукової наступності, принцип коректності та принцип поваги, зауважимо, що введення в кримінально-виконавче законодавство поняття «ресоціалізація», яке прийшло на заміну до цього існуючому поняттю «перевиховання», у тому числі засуджених до позбавлення волі на певний строк, ґрунтується на дослідженні теоретико-прикладних засад відповідної проблематики вченими та практиками у галузі кримінально-виконавчого права України (О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, О. М. Джу́жа, А. В. Кирилюк, В. В. Коваленко, В. О. Корчинський, В. Г. Лихолоб, В. А. Львович, О. Б. Пташинський, Г. О. Радов, В. П. Севостьянов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк та ін.).

Напрацювання зазначених вище учених стали основою до прийняття Верховною Радою України 11.07.2003 року Кримінально-виконавчого кодексу України, частиною другою статті шостої якого, в нове для незалежної України законодавство, але вже усталене для тоді ще перехідної, від виправно-трудового до кримінально-виконавчого права науки, введено поняття «ресоціалізація засуджених». При цьому слід зауважити, що такі зміни стали можливими в т. ч. і в результаті участі у робочій групі з розробки Модельного Кримінально-виконавчого кодексу для країн СНД українських науковців Г. О. Радова та В. М. Трубникова (1996 р.), що в свою чергу засвідчило обраний вітчизняною пенітенціарною наукою та практикою шлях до європейської інтеграції України в пенітенціарній сфері.

КВК України визначив основи функціонування системи виконання та відбування кримінальних покарань, у т. ч. і шляхом ефективного використання засобів виправлення і ресоціалізації засуджених та закріплення умов для їх свідомого відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства і повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя [67].

Виправлення засудженого проголошено необхідною умовою ресоціалізації (ч. 2 ст. 6 КВК України) [67].

Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених законодавцем задекларовано:

- встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим);
- соціально-виховна робота;
- суспільно корисна праця;
- громадський вплив;
- загальноосвітнє і професійно-технічне навчання.

Законом України № 1492-VIII від 07.09.2016 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» [105] доповнено ч. 3 ст. 6 КВК України таким засобом виправлення і ресоціалізації як пробація.

Окремо, ч. 4 ст. 6 КВК України закріплено й норму у відповідності до якої засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого кримінального правопорушення та поведінки засудженого під час відбування покарання [67].

Крім того варто зауважити і на тому, що зміни викликані ратифікацією Україною низки міжнародно-правових актів, прийняттям КК України [65], КВК України [67], Закону України «Про Державну кримінальну виконавчу службу України» [112] зумовили затвердження Постановою Кабінету Міністрів України від 03.08.2006 р. № 1090 Державної програми покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 рр. В якій, з поміж іншого, було поставлено за мету приведення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, у відповідність з вимогами законодавства та європейськими нормами і стандартами, забезпечення безумовного дотримання прав людини і громадянина в місцях позбавлення волі, стабільного функціонування органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, підприємств, закладів

охорони здоров'я і навчальних закладів ДКВС [115]. Зауважені нормативно-правові зміни у системі виконання покарань стали першоосновою для нових пошуків наукових досліджень в пенітенціарній сфері, в тому числі і щодо пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Як бачимо після прийняття КВК України і до сьогодні, у вітчизняній науці кримінально-виконавчого права інститут пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк залишається малодослідженою науковою проблемою, що потребує реалізації окремого наукового пошуку.

Проведений аналіз наукових джерел доводить, що на рівні кандидатських дисертацій питання ресоціалізації засуджених так чи інакше стали предметом наукових досліджень наступних вітчизняних учених.

Яковець І. С. «Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань» (2006) [195]. У дисертації авторка дійшла висновку, що встановлення місця відбування покарання у виді позбавлення волі – це процес початкового й наступного вибору кримінально-виконавчої установи, в якій повинен відбувати покарання засуджений до позбавлення волі на певний строк. Місце розташування колонії певною мірою впливає на ступінь ізоляції, а отже, і на каральний зміст позбавлення волі, здійснення права на побачення, у результаті чого обсяг кари, що буде зазнавати та чи інша особа, залежить також і від врахування чи неврахування родинних зв'язків при направленні засуджених до установ виконання покарань [195, с. 68], що невід'ємно впливає на подальший процес їх ресоціалізації.

Бадира В. А. «Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі» (2006), одним із завдань дослідження поіменованої вченої стало визначення основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених жінок та виявлення умов і ступеня їхньої ефективності [1, с. 4]. Основними положеннями наукової новизни даного дисертаційного дослідження стало обґрунтування особливої ролі виправлення засуджених осіб як складової мети покарання

та необхідної умови їх ресоціалізації, що відповідає загальному гуманістичному спрямуванню нового кримінально-виконавчого законодавства, а не лише меті кари та превенції, а також осмислення виправлення жінок як комплексного явища, аналіз якого не може бути зосереджений лише на кримінально-правових чи кримінологічних, або ж лише кримінально-виконавчих аспектах порушеної проблеми [2; 14, с. 50–56].

Подальший розвиток вказаний вище напрямок наукового дослідження отримав у кандидатській дисертації Г. С. Резніченко «Особливості виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок» (2008) [140], у якій авторка приходить до висновку щодо «необхідності урахування проблем організаційного, економічного і соціального характеру, з якими мають зіштовхнутися жінки, які звільняються з місць позбавлення волі. Адже суспільство, зазвичай, більш вимогливо ставиться до них (більш вимогливо, а ніж до засуджених чоловіків), насторожено сприймає їх повернення в суспільство, що справляє значний вплив на їхню подальшу ресоціалізацію та повернення до нормального життя [140, с. 190] після звільнення з УВП.

Гусак А. П., досліджуючи кримінологічні аспекти ресоціалізації неповнолітніх осіб в умовах позбавлення волі, яких було засуджено за вчинення насильницьких злочинів (2010), доводить необхідність урахування соціокультурних чинників формування особистості в процесі ресоціалізації неповнолітніх в умовах позбавлення волі та пропонує відповідні напрямки ресоціалізації [34, с. 7].

Однією з перших праць, що безпосередньо стосується предмету нашого дослідження, стала кандидатська дисертація О. О. Шкути «Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки» (2011) [183], в якій автором досліджено стан і напрямки наукової розробки порушеної проблеми в кримінально-виконавчій науці, сформовано доктринальне визначення поняття виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, визначено правовий статус таких засуджених

та надано розгорнуту характеристику засобів їх виправлення і ресоціалізації» [183, с. 7–8].

Досить близькою до напрямку нашого наукового пошуку являється кандидатська дисертація В. Г. Павлова «Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом Державної пенітенціарної служби України виконання покарань у виді позбавлення волі» (2015) [93], оскільки в ній автором досліджено діяльність суб'єктів виконання покарань в процесі пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Окремо хочемо звернути увагу на науку працю О. І. Богатирьової «Пробація в Україні: гуманізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань» [22], яке отримало своє вираження у докторській дисертації та зробило значний пролив в процес реформування вітчизняної кримінально виконавчої системи, а запропоновані авторкою теоретико-прикладні засади впровадження пробації в Україні, реалізовано в Законі України 07.09.2016 року № 1492-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» [105, 67]. Продовженням наукових досліджень О. І. Богатирьової став підготовлений спільно з Л. І. Олефір, за загальною редакцією І. Г. Богатирьова, навчальний посібник «Застосування пробації в Україні: теорія і практика» (2019) [23].

Однією з останніх, в контексті предмету нашого наукового пошуку, стала дисертаційна робота К. Ф. Погребної, присвячена соціально-правовій природі громадського контролю у сфері виконання покарань України (2023) [98], метою якої стала розробка науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правових засад здійснення громадського контролю у сфері виконання покарань України, з урахуванням положень міжнародно-правових актів та позитивної зарубіжної практики з означених питань [98].

Для інституту ресоціалізації засуджених основоположну роль відіграють також його принципи, дослідження яких, після набрання чинності КВК України [67] та Закону України «Про

Державну кримінальну виконавчу службу України» [112], набуло особливої актуальності. Зокрема в контексті предмету нашого дослідження слід відзначити наукові доробки спрямовані на формулювання оптимального механізму застосування прогресивної системи виконання кримінальних покарань та розроблення на їх основі принципів формування теоретико-методологічних засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених. Одним із перших наукових досліджень у даному напрямку стала кандидатська дисертація Т. В. Рудник «Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі» (2010) [144]. В подальшому зазначена тематика знайшла свій розвиток у кандидатських дисертаціях О. О. Стулова «Реалізація принципу законності при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі на певний строк» (2011) [161], І. С. Михалко «Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених», (2012) [23], М. С. Пузирьова «Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк» (2012) [135], положення наукового дослідження якого в 2015 році доповнив та розвинув у докторській дисертації «Кримінально-виконавчі засади диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні» В. Я. Конопельський [62] та ін.

У контексті предмету нашого наукового дослідження, ми не могли оминати увагою й з'ясування стану вивчення основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, у зв'язку з чим варто зауважити, що даний напрям став предметом наукових пошуків наступних авторів:

- П. П. Козлов, Ю. В. Нікітін, Л. О. Стрелков «Режим виконання кримінальних покарань» (2008) [54];
- І. Г. Богатирьов, О. В. Щербина «Режим у виправних колоніях Державної пенітенціарної служби України (теорія і практика)» (2015) [21];
- Л. І. Олефір «Кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні» (2018) [89];

- О. В. Таволжанський «Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі» (2014) [164];
- К. І. Василенко «Соціально-виховна робота в системі основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених у виправних колоніях України середнього рівня безпеки» (2017) [26];
- С. В. Хуторна «Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі» (2012) [173];
- О. С. Турчина «Громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених» (2018) [168];
- М. І. Жолтані «Релігійна організація як учасник кримінально-виконавчих правовідносин» (2018) [42] та ін.

Окремо хочемо звернути увагу й на останні фундаментальні праці вітчизняних вчених, що безпосередньо стосуються предмету нашої монографії:

- «Доктрина пенітенціарного права України» (2017) (І. Г. Богатирьов, М. С. Пузирьов та О. О. Шкута), в якій уперше у вітчизняній теорії пенітенціарної науки було наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукового завдання щодо розроблення доктрини пенітенціарного права України та окреслено перспективи розроблення пенітенціарного закону [20];
- «Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель» (2017) (О. О. Шкута), де автором не лише розкрито теоретичні і методологічні засади функціонування пенітенціарної системи України, а й на підставі проведеного аналізу формування й реалізації пенітенціарної політики в концептуальних положеннях пенітенціарної системи України, вироблено теоретико-прикладну модель функціонування пенітенціарної системи України у XXI ст. [188];
- «Персонал органів та установ виконання покарань як суб'єкт виконання покарань в Україні» (2017) (Я. О. Ліховіцький), у якій автор наголошує на основоположній ролі у забезпеченні процесу пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк саме

персоналу ДКВС України, розкриває зміст такої діяльності та її особливості [74];

- «Проект Національної програми трансформації Кримінально-виконавчої системи в Пенітенціарну систему України» (2020) (І. Г. Богатирьов) автором наголошено, що «Національна програма трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему України визначає стратегію розв'язання проблеми забезпечення виконання всіх видів кримінальних покарань та впровадження ідеології каяття засуджених до позбавлення волі на певний строк як кардинально новий підхід до ресоціалізації і соціалізації їх у суспільство після звільнення» [7, с. 11].

Окремо варто відзначити, що за останні десять років процес реформування кримінально-виконавчої науки безпосередньо пов'язаний з прийняттям таких важливих, в концептуальному плані, нормативно-правових актів, що мали безпосередній вплив на розвиток інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, а саме:

- Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» від 18.05.2016 № 343 у відповідності до норм даної постанови було «ліквідовано Державну пенітенціарну службу та покладено на Міністерство юстиції завдання і функції з реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації» [36];
- Постанова Кабінету Міністрів України «Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції» від 18.05.2016 № 348, у відповідності до норм даної постанови було «ліквідовано територіальні органи управління Державної пенітенціарної служби та утворено територіальні органи Міністерства юстиції – міжрегіональні управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації як юридичні особи публічного права» [122];

- Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань» від 13.09.2017 № 709, яка виступила нормативно-правовою основою створення юридичної особи публічного права, міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань – Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України» [133];
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України» від 13.09.2017 № 654-р, у відповідності до якого було задекларовано, що «спадок Радянського Союзу був орієнтований на створення поліцейсько-карного апарату нагляду над ув'язненими, тоді як метою виконання покарань повинно бути виправлення і ресоціалізація засуджених». Основними завданнями реформування стали: «залучення нових кадрів у систему на всіх рівнях – насамперед за рахунок підвищення рівня заробітної плати; розроблення законодавства у сфері функціонування слідчих ізоляторів та установ виконання покарань відповідно до законодавства Європейського Союзу; підвищення операційної ефективності 100 державних підприємств в пенітенціарній системі за рахунок створення виробничих об'єднань за галузевим принципом, проведення закупівель через електронну систему «ProZorro» та будівництво нових слідчих ізоляторів і установ виконання покарань у великих містах України в рамках державно-приватного партнерства» [131];
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках» від 16.12.2022 № 1153-р, яким констатовано, що з метою розв'язання проблем структурного характеру у пенітенціарній системі виникла потреба у прийнятті комплексної довгострокової стратегії. Схвалена

Стратегія стала програмним документом, що визначив напрями подальшого реформування пенітенціарної системи, метою якої являється створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що має гарантувати безпеку суспільства і забезпечувати соціальну адаптацію засуджених та осіб, взятих під варту [132].

Окремо варто звернути увагу на те, що поступальний процес реформування кримінально-виконавчої системи України, із часів проголошення Україною незалежності, а особливо після набрання законної сили КВК України, супроводжувався низкою прогресивних змін у сфері ресоціалізації засуджених, таких як:

- 1) періодичне оновлення концепцій реформування пенітенціарної системи України (періодичність 1 раз на 5 років);
- 2) формування механізму захисту прав засуджених та ув'язнених осіб, з урахуванням міжнародного досвіду застосування ресоціалізації засуджених, зарубіжних практик та міжнародних стандартів;
- 3) розвиток засад індивідуалізації виконання та диференційованого підходу до різних видів кримінальних покарань спрямованих на забезпечення пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк;
- 4) розвиток та моніторинг ефективності державно-приватного партнерства в сфері пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк тощо.

Незважаючи на все це, введений 22.02.2022 року в Україні воєнний стан [101], вніс свої негативні корективи, у результаті чого окремі з наведених вище змін і до сьогодні не були реалізовані у повній мірі, що в свою чергу і зумовило необхідність більш детального дослідження інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк та вироблення конструктивних пропозицій щодо його удосконалення, у тому числі в період післявоєнної відбудови.

Як вбачається з наведеного вище, в сучасній пенітенціарній науці спостерігається брак спеціальних комплексних монографічних

досліджень присвячених безпосередньому вивченню проблем ресоціалізації засуджених, у тому числі до позбавлення волі на певний строк, що свідчить про неабияку актуальність обраної нами теми наукового пошуку.

За нашим переконанням вивчення предмету наукового дослідження повинно ґрунтуватися на правильно реалізованих теоретико-методологічних та діалектичних підходах, у зв'язку з чим переходячи до розкриття методології наукового дослідження пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, у першу чергу необхідним є з'ясування суті і змісту даного поняття.

Метод – це спосіб досягнення мети, програми, плану завдяки впорядкованій певним чином діяльності; спосіб пізнання дійсності та відтворення її в мисленні (П. П. Сердюк) [148, с. 357];

У сучасній юридичній науці найбільш функціональним як в абстрактному, так і в науковому значенні є наступне визначення поняття «метод»: по-перше, як системи конкретних способів та принципів досягнення мети дослідження; по-друге, як системи інструментів (засобів) дослідження (О. Ф. Скакун) [150, с. 6]. За словами поіменованої вченої методи – являють собою систему прийомів, що допомагають досягти певних результатів (дедукція та індукція, аналіз та синтез, узагальнення тощо). Водночас принципи (історизму, сходження від абстрактного до конкретного, єдності логічного й історичного, конкретного та абстрактного тощо), які зазвичай формуються на рівні методів чи методологічних підходів (філософських і загальнонаукових, але не окремо наукових), завдяки своєму імперативному характеру мають забезпечувати концептуальність дослідження [150, с. 6–7].

Методологія – це сукупність методів дослідження, що застосовують у будь-якій науковій діяльності відповідно до специфіки об'єкта її пізнання, а під «дослідженням» розуміють наукову працю, в якій вивчено те чи інше питання [29, с. 191].

За нашим глибоким переконанням, правильно обрана методологія вивчення пенітенціарної ресоціалізації засуджених

до позбавлення волі на певний строк створює ефективні умови для наукового пізнання та є необхідним елементом наукового пошуку з метою подальшого вдосконалення даного кримінально-виконавчого інституту.

У контексті предмету нашого дослідження варто зауважити, що вивчення інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк набуло особливої актуальності після схвалення зазначеної вище Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках. Її основними цілями стали: створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту; створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; збільшення кількості випадків застосування покарань та запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та подальший розвиток органів пробації; удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження; забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи та розширення можливостей її цифровізації [132].

Формулювання методологічних засад – це процес становлення нового знання про правове явище, яке являє собою систему знань на основі якої можна здійснювати аналіз та узагальнення фактів, що мають наукове і практичне значення, у зв'язку з чим вироблення методологічних засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк надає змогу на новому науково-методологічному рівні здійснювати комплексне та системне дослідження, а також створює передумови

для розв'язання поставлених перед нашим дослідженням завдань, а саме:

- дослідження стану та розробка методології наукового дослідження пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк;
- вивчення поняття та розкриття змісту кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк;
- проведення аналізу міжнародного досвіду пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк;
- розкриття суті правового регулювання та виокремлення інтеграційних зв'язків пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк;
- з'ясування теоретичного та практичного значення пенітенціарної ресоціалізації у реінтеграції засуджених до звільнення з місць позбавлення волі;
- надання характеристики комплексному застосуванню щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк заходів ресоціалізації;
- визначення критеріїв ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк;
- оцінювання ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк;
- надання пропозицій щодо законодавчого удосконалення пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Вирішення поставлених завдань передбачає розробку цілісної методології, метою якої являється опанування таких методів пізнання, які нададуть змогу в повному обсязі розкрити зміст інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Шаблистий В. В. термін «методологія» розглядає як теорію людської діяльності – діяльність пізнання, мислення або, якщо

говорити точніше, уся діяльність людства, включаючи не лише власне пізнання, а й виробництво [179, с. 6].

Гребеньков Г. В. та Назимко Є. С. під методологією розуміють вчення про метод наукового пізнання і практичного перетворення дійсності. При цьому найважливіше завдання методології поіменовані вчені вбачають у вивченні закономірностей розвитку засобів і прийомів дослідження, їх взаємного впливу, диференціації та субординації [33, с. 22–25].

Богатирьов І. Г., вивчаючи запобігання професійній деформації у персоналу місць позбавлення волі, суть методології розглядає як інтегральне явище, яке поєднує низку компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони та категорії, загальнонаукові та спеціально-наукові методи [6, с. 8]. Тому методологію, за справедливим твердженням поіменованого вченого, з яким ми повністю погоджуємося, не можна зводити до одного з компонентів, зокрема, до методу чи вчення про методи, оскільки за її межами залишаються інші [6, с. 8].

За справедливим твердженням М. С. Кельмана, методологію слід розглядати як складний соціокультурний феномен, у якому яскраво відображається специфіка пізнавального дискурсу сучасності. Вона виходить за межі наукового пізнання, миследіяльнісно обіймаючи увесь соціокультурний світ у його мультипроблемності, багатопредметності, конкретно-історичному часописі [52, с. 32].

За справедливим твердженням вітчизняного вченого академіка М. І. Панова, цінність та унікальність кожної дослідницької роботи в тій чи іншій сфері залежить від правильного вибору конкретних методів наукових досліджень, з'ясування їх сутності та значення [94, с. 25].

Також, О. М. Джужа зауважує, що в основі методології дослідження мають лежати закони й категорії діалектики, як бази загальнонаукових та спеціальних (соціологічних, статистичних, психологічних тощо) методів наукового дослідження [69, с. 11].

Таким чином, методологічні засади пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк слід

розглядати як основоположні принципи, ідеї та методи наукового пізнання, що в своїй сукупності застосовуються при вивченні конкретних проблем, що виникають в процесі реалізації основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Слід зауважити, що ми підтримуємо позицію В. Лисого, який стверджує, що сьогодні є ціла низка філософій і кожна з них має свій метод «філософування» та «свій методологічний інструментарій». Саме тому в сучасних умовах діалектика є одним із ключових філософських методів поряд із герменевтичним, аналітичним та феноменологічним методами пізнання [72, с. 22].

Під час вивчення інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк нами було враховано об'єктивний підхід щодо необхідності удосконалення виконання та відбування кримінальних покарань, як одного із напрямів досягнення ресоціалізації таких засуджених. Як зауважує Ю. О. Новосад методологічною основою будь-якого дослідження є, по-перше, загальнофілософська методологія (основні принципи, закони та категорії діалектики); по-друге, системний підхід, який є виявом діалектичного методу й тому є загальнонауковою методологією дослідження, що опосередковує застосування діалектики до всієї галузі знань і вживаної в усіх сферах науки, техніки та управління [88, с. 35].

Методологія дослідження включає в себе ряд методів, які є засобами систематизації та розкриття змісту предмету наукового дослідження. Слід зауважити, що практика наукових досліджень свідчить про те, що науковці піддають практичному аналізу існуючу методологію досліджень, оскільки вона носить універсальний характер та застосовується у пізнавальному процесі. Дане твердження, на нашу думку, є справедливим і для дослідження сфери пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, оскільки система основних засобів виправлення і ресоціалізації таких засуджених недосконала та потребує підвищення рівня ефективності. При цьому теоретична розробка окреслених питань сьогодні має бути

покладена на пенітенціарну науку [171, с. 164]. У зв'язку з чим обрані у відповідності до мети та завдань дослідження методи є запорукою отримання науково обґрунтованих висновків щодо вдосконаленні інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Досить слушною, в контексті обраного нами предмету наукового пошуку, вважаємо позицію О. О. Житного відносно того, що основним завданням наукових досліджень, предметом яких являється зарубіжне законодавство чи право іноземних держав є порівняння різних національних правових систем та виявлення відповідного позитивний чи негативного результату [41, с. 11], у зв'язку з чим, вивчаючи міжнародний досвід пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, звичайно, слід звертати увагу на необхідності урахування та використання позитивного досвіду провідних країн світу, при цьому, за слушним зауваженням автора, варто пам'ятати, застосування порівняльно-правового методу не має на меті повну імплементацію зарубіжного досвіду, оскільки подібні запозичення можливі лише за умови врахування індивідуальних особливостей та специфіки функціонування вітчизняної системи виконання кримінальних покарань. Зокрема, враховуючи зазначені методологічні підходи наукових досліджень в межах власного наукового пошуку ми вважаємо, що застосування порівняльно-правового методу значно сприяло реальній можливості ефективного оцінювання діяльності системи виконання покарань ДКВС України щодо застосування заходів ресоціалізації щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Застосування, в сукупності з іншими, порівняльно-правового методу надало нам змогу не лише проаналізувати міжнародний досвід ресоціалізації засуджених, а й з урахуванням кращих зарубіжних практик та міжнародних стандартів надати пропозиції щодо покращення основних напрямків удосконалення вітчизняного інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, що знаходиться у взаємозв'язку

зі змістом сучасних державних стратегій виконання кримінальних покарань. При цьому раціональність методологічної імплементації проведеного нами порівняльно-правового методу наукового дослідження реалізовано через використання методу анкетування (324 засуджених до позбавлення волі та 287 осіб зі складу персоналу органів і установ виконання покарань ДКВС України), що в своїй сукупності дало можливість довести визначені гіпотези та сформулювати відповідні пропозиції щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства.

Застосування порівняльно-правового методу є ефективним у поєднанні з іншими методами наукового пошуку, у т. ч. і історико-правовим методом.

На думку В. Я. Тація, саме історичний (генетичний) метод полягає в аналізі того або іншого явища (норми, інституту тощо) у його історичному розвитку. Водночас при застосуванні цього методу, на думку поіменованого вченого, потрібно уникати невинного «осучаснення» при аналізі кримінально-виконавчих норм минулого, коли зміст останніх оцінюється виключно з позиції їх відповідності положенням сучасного законодавства та науки, ігноруючи, по суті, специфіку правової культури й законодавчої техніки відповідного періоду [64, с. 25–26]. Слід зауважити, що важливим у застосуванні історико-правового методу в ході дослідження пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк є поєднання принципів єдності історичного та логічного, що сприятиме розкриттю історичної їх повторюваності, загальних принципів розвитку безвідносно до тих конкретних форм, у яких виражаються останні.

Слід також зазначити, що в системі методів наукового дослідження інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк значну роль відіграють і інші методи.

Так, наприклад використання прогностичного методу наукового пізнання дозволило нам оцінити діяльності органів і установ виконання покарань щодо застосування до засуджених аходів

ресоціалізації, а також передбачити ймовірні наслідки можливого внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства.

Оцінюючи особливості змісту суспільних відносин, які виникають у процесі пенітенціарної ресоціалізації засуджених слід звернути увагу й на тому, що вони завжди є триваючими та мають відповідний термін дії – строк перебування засуджених в УВП ДКВС України.

Пенітенціарна ресоціалізація засуджених до позбавлення волі на певний строк як процес починається з моменту поміщення засудженого до УВП закритого типу або СІЗО, в яких відбувають покарання засуджені до позбавлення волі на певний строк у випадках, передбачених КВК України та закінчуються, як результат – днем звільнення засудженого.

На думку А. Х. Степанюка та К. А. Автухова після набрання законної сили вироком суду для його втілення необхідна спеціальна, урегульована нормами кримінально-виконавчого права кримінально-виконавча діяльність адміністрації органів і установ виконання покарань ДКВС України, підпорядкована меті кари, що приводить за допомогою матеріально-предметних та правових засобів, методів і прийомів до конкретного результату у вигляді здійснення державного примусу [157, с. 791].

Зазначені особливості і були використані нами як певні методологічні засади наукового дослідження. Саме тому формулювання методологічної системи при дослідженні інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк повинно ґрунтуватися на відповідних завданнях та функціях, які спрямовані на забезпечення у повному обсязі реалізацію даного процесу і отримання відповідного результату за наслідками його застосування.

Доцільно зауважити, що методологія наукових досліджень, за справедливим висновком вітчизняних вчених П. С. Прибутько, Н. В. Заяць, Г. І. Лук'янець, виконує такі функції: визначає способи здобуття наукових знань, що відображають динаміку процесів і явищ; передбачає особливий шлях досягнення науково-дослідної

мети; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесів чи явищ, які вивчаються; допомагає введенню нової інформації; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці та створює систему наукової інформації, що ґрунтується на об'єктивних явищах і логіко-аналітичних інструментах наукового пізнання [100, с. 11–12]. При цьому важко не погодитись з А. П. Закалюком, відносно того, що вищою формою пізнання є наукове знання, що в свою чергу являється результатом наукового дослідження, яке відрізняється від інших форм пізнання своїми якісними ознаками, а саме: завжди є цілеспрямованим, системним, контрольованим, визначає (або підтверджує) певні закономірності та завжди має методичне забезпечення, а якщо розглядати наукове пізнання як певну систему, то саме науковий метод є в ній системоутворюючим елементом, у взаємозв'язку з яким та в залежності від якого перебувають усі інші елементи, зокрема результат наукового пізнання [45, с. 96–97].

Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що методологія дослідження нами розглядається як *система знань про методи, прийоми та засоби наукового пізнання, що становлять комплекс апробованих на практиці найбільш раціональних шляхів забезпечення того чи іншого наукового дослідження*.

Отже, у результаті вивчення стану та методології наукового дослідження пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк нами визначено:

- 1) процес формування і розвитку інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк;
- 2) об'єктивний зв'язок національного законодавства та норм міжнародного права у сфері пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк з урахуванням кращих зарубіжних практик та міжнародних стандартів;
- 3) заходи правового регулювання та інтеграційні зв'язки пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк;

- 4) комплексність застосування щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк заходів пенітенціарної ресоціалізації та критерії їх ефективності;
- 5) теоретичне та практичне значення ресоціалізації у реінтеграції засудженого до позбавлення волі на певний строк до звільнення, а також їх соціальну зумовленість у контексті обставин, що викликають подальше вчинення такими засудженими нових кримінальних правопорушень;
- 6) вплив державної політики та оцінювання ефективності діяльності органів і установ виконання покарань щодо пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк;
- 7) неефективність діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України щодо застосування щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк заходів ресоціалізації;
- 8) основні напрями законодавчого удосконалення пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Важливим в контексті предмету нашого наукового дослідження стало використання емпіричних методів, що сприяло визначенню нами напрямів державної політики у сфері пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

До безпосередніх емпіричних матеріалів, які було використано нами в ході даного наукового дослідження слід віднести наступні:

- а) офіційні статистичні дані кримінально-виконавчої практики органів та установ виконання покарань ДКВС України щодо пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк;
- б) показники статистичного аналізу таких офіційних статистичних джерел, як: державна звітність, відомчі бюлетені ДКВС України, Генеральної п рокуратури України, Міністерства юстиції України, та судових органів;
- в) результати аналізу анкетних даних 324 засуджених до позбавлення волі та 287 осіб зі складу персоналу органів та установ виконання покарань ДКВС України.

На підставі викладеного вище варто констатувати, що використання зазначених вище методів наукового пізнання та вироблення власної методології вивчення інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк забезпечило реалізацію поставлених завдання та отримання відповідних наукових і практичних результатів, що отримало своє безпосереднє відображення у даній монографії.

1.2 Поняття та зміст кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк

У науці, у тому числі правничій, будь-яке поняття визначають через дослідження сутності і змісту його утворюючих ознак, у зв'язку з чим для визначення дефініції «кримінально-виконавчі засади пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк», ми керуємося доктринальними положеннями сучасної теорії та практики пенітенціарної науки.

У новому тлумачному словнику української мови поняття «засади» розкривається як основа чогось; те головне, на чому ґрунтується що-небудь; спосіб, метод здійснення чого-небудь [87, с. 722].

Конопельським В. Я., справедливо зазначено, що в науці кримінально-виконавчого права термін «кримінально-виконавчі засади» хоч і являється широко вживаним поняттям, проте їх автори досі так і не визначили його зміст [61, с. 128].

У своєму дослідженні «Кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні» Л. І. Олефір, встановлює що в пенітенціарній науці відсутня єдність поглядів вітчизняних учених щодо загальноприйнятого визначення поняття «кримінально-виконавчі засади» [89], тому поіменована авторка зауважує, що загалом думки вчених-пенітенціаристів, попри всі розбіжності, у визначенні поняття «кримінально-виконавчі засади» [89], в основному збігаються в частині визначення їх критеріїв, до яких у першу чергу слід віднести:

- загальнотеоретичні правові положення та ідеї виконання і відбування засудженими кримінального покарання визначають спрямованість, систему, форму, зміст, стадії та інститути відбуття покарання;
- критерії кримінально-виконавчих засад закріплюються на законодавчому рівні у нормах кримінально-виконавчого права та інших нормативно-правових актах, спрямованих на забезпечення їх реалізації;
- критерії кримінально-виконавчих засад є основоположними для усіх засобів виправлення і ресоціалізації засуджених;
- порушення критеріїв кримінально-виконавчих засад свідчить про незаконність прийнятого адміністрацією УВП рішення, яке підлягає обов'язковому скасуванню [89, с. 23].

Таким чином, кримінально-виконавчі засади Л. І. Олефір вважає, як виражені в кримінально-виконавчому праві або в інших законодавчих актах вихідні нормативно-керівні начала, що характеризують його зміст і закріплюють порядок та умови виконання й відбування кримінального покарання та застосування пробації [89, с. 24].

Аналізуючи зазначені Л. І. Олефір положення, варто зауважити, що в цілому їх можна використовувати для розробки цілісної дефініції «кримінально-виконавчі засади пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк», однак останні також не позбавлені дискусійних положень. Зокрема, ми не можемо повною мірою розділити позицію поіменованої авторки в частині того, що кримінально-виконавчі засади являють собою виражені в інших законодавчих актах, вихідні нормативно-керівні начала, так як основоположним фактором який відрізняє кримінально-виконавчі засади від інших суміжних засад, є їх нормативне закріплення саме в нормах кримінально-виконавчого права, а не інших галузей права.

Отже, *першим елементом* кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк слід визначити їх вираження у нормах

кримінально-виконавчого права. При цьому слід уникати отождоженень понять «кримінально-виконавче право» і «кримінально-виконавче законодавство», яке являється основоположною частиною першого.

Варто окремо зауважити, що за справедливим твердженням О. Т. Устюжанінової, термін «кримінально-виконавче законодавство» вживається у вузькому розумінні (КВК України, інші акти законодавства, чинні міжнародно-правові договори (ст. 2 КВК України)) [67], так і у широкому розумінні (охоплює всю систему нормативно-правових актів у сфері виконання/відбування кримінальних покарань та пробації) [169, с. 58]. Отже, враховуючи зауважене, слід підкреслити, що правову основу кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк становить триєдина система правових джерел, а саме:

- 1) *акти законодавства*, основоположне місце в системі яких безумовно варто надати Основному Закону нашої держави – Конституції України, положення якої регулюють фундаментальні засади усіх правовідносин, у тому числі й тих що регламентують кримінально-виконавчі засади пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк. До таких, у першу чергу слід віднести засади законності, відповідно до яких: «Ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством (Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України)» (ст. 19 Конституції України)) [63].

Окремо варто зауважити, що характерною рисою Конституції України, яка містить нормативні основи кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, є наявність конституційних норм, які поширюють свою дію на суб'єктів виконання та суб'єктів відбування кримінальних покарань (засуджений користується всіма правами людини

і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду (ст. 63 Конституції України) [63].

У контексті галузевих актів законодавства, щодо визначення кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк окремо варто відзначити положення КВК України, який:

- по-перше, закріпив норму, відповідно якої: «кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими» (ст. 1 КВК України) [67];
- по-друге, визначив перелік основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим); пробація; суспільно корисна праця; соціально-виховна робота; загальноосвітнє і професійно-технічне навчання; громадський вплив) (ст. 6 КВК України), які стали складовою їх правового статусу (ст. 7 КВК України) [67];
- по-третє, не аби яким проявом демократії в суспільстві, стало закріплення участі громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених, основоположне місце у реалізації якого, відведено громадському контролю за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань (глава 4 КВК України) [67].

До окремої групи актів законодавства, в системі джерел кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк варто віднести наступні Закони України:

- «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23.06.2005 № 2713-IV [112];

- «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань» від 21.01.2010 № 1828-VI [107];
 - «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк від 17.03.2011 № 3160VI [130];
 - «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання» від 05.09.2013 № 435VII [108];
 - «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 08.04.2014 № 1186-VII [109];
 - «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань» від 06.09.2016 № 1488-VIII [110];
 - «Про пробацію» від 05.02.2015 р. № 160-VIII [128];
 - «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань» від 07.09.2016 № 1491-VIII [104];
 - «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» від 07.09.2016 № 1492-VIII [105] тощо;
- 2) *підзаконні (відомчі й міжвідомчі) нормативно-правові акти, являють окрему групу джерел кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк та вирізняються низкою відмінних, від попередньої групи ознак, являючись: по-перше: більш деталізованими за галузевим принципом; по-друге можуть мати як одного так і декількох суб'єктів прийняття; по-третє: покликані уточнювати і розвивати (деталізувати) відповідні положення, при цьому не створюючи протиріччя актам законодавства» [170, с. 66–67].*

Проведений нами системний аналіз підзаконних нормативно-правових актів надав змогу виділити один з важливих їх недоліків, яким являється надмірна обтяженість тексту підзаконного нормативно-правового акту у результаті дублювання положень закону, що регулює ті чи інші правовідносини у досліджуваній сфері;

3) *міжнародні нормативно-правові акти*. За справедливою позицією А. Х. Степанюка, однією з особливостей сучасної цивілізації є становлення правових систем на основі загальноновизнаних світовим співтовариством загальнолюдських цінностей, на базі ліберально-юридичного праворозуміння, що виходить із принципів верховенства права, панування закону, визнання й дотримання прав і свобод людини. Про те, що в основі правових принципів лежать загальнолюдські цінності, свідчить низка міжнародно-правових актів [156, с. 181].

На перевагах і прогресивному потенціалі міжнародних актів у сфері пенітенціарного права справедливо свого часу наголошував і В. М. Трубников, зазначаючи, що останні являються втіленням передових наукових ідей та гуманістичних принципів виконання покарання у виді позбавлення волі [165, с. 173].

Проведений аналіз сучасних процесів реформування пенітенціарної системи, особливо в умовах воєнного стану (засуджені військовополонені тримаються відповідно до норм міжнародного гуманітарного права (ч. 4 ст. 18 КВК України)) [67], доводить, що міжнародні правові акти займають важливе місце в механізмі правового забезпечення кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, як мінімум з огляду на наведені нижче факти.

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [63], їх застосування здійснюється у порядку, передбаченому для норм національного законодавства (ч. 1 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України») [123], що отримало законодавче закріплення у ст. 2 та ст. 7 КВК України [67] та заклало фундамент,

затвердженого міжнародною спільнотою, механізму правового впливу на засуджену особу з метою забезпечення мети покарання та її виправлення і ресоціалізації.

Окремо варто зазначити, що в контексті предмету нашого дослідження важливим є положення п. «б» ч. 2 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України», відповідного до якого ратифікації підлягають міжнародні договори України що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [123]. Дана норма дає змогу дійти висновку, що всі міжнародні договори незалежно від форми та найменування, що стосуються в т. ч. поводження із засудженими особами повинні бути ратифіковані [170, с. 71]. У зв'язку з чим варто зауважити, що у процесі реалізації кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк до таких ратифікованих міжнародно-правових актів відносяться:

- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [58];
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [60];
- Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила [39];
- Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [38] та ін.

У контексті визначення кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, значення ратифікованих міжнародних правових актів окремо полягає і у тому, що якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору (ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [123]. Дана норма покладає на уповноважені органи державної влади, діяльність яких полягає у забезпеченні реалізації процесу

пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, обов'язок дотримуватися положень визначених у міжнародно-правових актах (наприклад, норм Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил [40]) тощо.

Міжнародні правові акти також займають ключове місце у роботі відповідних державних концепцій, стратегій та урядових програм, спрямованих на забезпечення пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, основне місце серед яких, сьогодні приділено реформуванню пенітенціарної системи на період до 2026 р. [132].

Керуючись положеннями Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» слід зауважити, що складовою частиною системи джерел кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк є рішення Європейського суду з прав людини [102], які в першу чергу спрямовані на запобігання катуванню або нелюдське чи таке, що принижує гідність людини поводження з засудженими.

На сьогодні за кількістю заяв які подано до ЄСПЛ проти України наша держава посідає одне із перших місць серед держав-членів Ради Європи за цими показниками. У відповідності до даних Центру інформації про права людини у 2023 р. на розгляді ЄСПЛ перебувало 56 250 справ, з них проти України – 7 100, що склало 12,6 % від загальної кількості справ [176].

Справи щодо України в сфері виконання кримінальних покарань у своїй переважній більшості стосуються порушення ст. 3 Конвенції, зокрема в частині:

- ненадання своєчасної та належної медичної допомоги (наприклад, «Кучерук проти України», «Петухов проти України»);
- неналежних умов тримання під вартою (наприклад, «Данкевич проти України», «Віслогузов проти України», «Коваль проти України») [172, с. 245].

Другий елемент кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк

зводиться до дуалізму правового статусу суб'єктів виконання кримінальних покарань і їх відбування. Варто зауважити, що такий поділ, з однієї сторони являється змістовною ознакою кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, а з іншої відіграє важливу роль в процесі правового регулювання, і вирізняє кримінально-виконавчі засади пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк від інших правових засад.

Теорія кримінально-виконавчого права містить також і інші підходи до визначення поняття «суб'єкти кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк». Зокрема, до основних суб'єктів, з одного боку, відносять засуджених, а з іншого – представників адміністрації органів і установ виконання покарань. При цьому вчені наголошують, що дуалізм суб'єктів пов'язаний з тим, що кримінально-виконавче право регулює не лише порядок і умови відбування, а й виконання кримінальних покарань. До додаткових суб'єктів кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк слід віднести підприємства, установи, організації та окремих громадян, які впливають на процес ресоціалізації засуджених [170, с. 71].

З позиції другого змістовного елемента досліджуваних кримінально-виконавчих засад варто зазначити, що саме дуалізм суб'єктів виконання кримінальних покарань і їх відбування дає підстави прослідкувати повноту правового регулювання ресоціалізації засуджених, у зв'язку з чим сьогодні відносно як засуджених, так і персоналу органів і установ виконання покарань ДКВС України наявні профільні законодавчі та підзаконні (відомчі й міжвідомчі) нормативно-правові акти.

Окремо слід наголосити, що якщо із правовим статусом засуджених особливих проблем не виникає, то щодо персоналу органів і установ виконання покарань, а особливо після підпорядкування в 2016 р. їх Міністерству юстиції України жорстко постало питання щодо збереження їх правоохоронних функцій.

Враховуючи те, що будь-який вид діяльності є цілеспрямованим та орієнтованим на досягнення певної мети (зокрема, у випадку засуджених – мети покарання) на нашу думку, *третьім елементом* кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк є соціально значущий результат, що полягає у виправленні і ресоціалізації таких засуджених та запобігання вчиненню в місцях позбавлення волі нових кримінальних правопорушень. На підтвердження даної тези наведемо позицію І. Г. Богатирьова, яка визначає, що суспільство і держава покладають на персонал органів і установ виконання покарань ДКВС України особливі сподівання й висувають важливі вимоги щодо виправлення і ресоціалізації засуджених [12, с. 72].

Сучасні умови розвитку та глобалізації суспільства в процесі інтеграції світових пенітенціарних систем, характеристика змісту кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, за нашим глибоким переконанням, була би не повною без розгляду її *четвертого елементу* – міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері, як заключної складової кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Враховуючи той факт, що прийняття КВК України, та інших законодавчих і відомчих нормативних актів в пенітенціарній сфері, свідчить про «послідовне й цілеспрямоване виконання нашою державою прийнятих перед міжнародною спільнотою зобов'язань у сфері реформування пенітенціарної системи з метою максимального наближення умов тримання засуджених (ув'язнених) до міжнародних стандартів і правил поводження з ними, варто звернути увагу, що таке співробітництво позначилося і на сучасному правовому полі пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк [32, с. 89], у зв'язку з чим на сучасному етапі перед законодавцем постало складне завдання, щодо реформування (розвитку) пенітенціарної системи України.

За справедливим твердженням М. С. Пузирьова, упровадження зарубіжного досвіду є однією зі складових міжнародного

співробітництва в пенітенціарній сфері [138, с. 56], у зв'язку з чим, одним із важливих напрямів діяльності органів і установ виконання покарань, в процесі забезпечення пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, має стати співробітництво з пенітенціарними відомствами, міжнародними організаціями та інституціями провідних зарубіжних країн.

Проте разом з цим варто наголосити й на тому, що незважаючи на позитивний ефект міжнародного співробітництва в пенітенціарній сфері, при схваленні Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, урядом все таки було визнано та констатовано, що спадок радянського союзу був орієнтований на створення поліцейсько-карного апарату нагляду над ув'язненими, тоді як метою виконання покарань повинно бути виправлення і ресоціалізація засуджених, у зв'язку з чим на спільній колегії МВС та Мін'юсту було презентовано майбутню реформу пенітенціарної системи [131], остання, як і схвалення 16.12.2022 р. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. [132], на жаль, поки що залишаються не реалізованими.

Дослідження поняття та змісту кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк нам вважається неповним без з'ясування суті самої дефініції «ресоціалізація засуджених».

Так, до законодавчого закріплення поняття «ресоціалізація засуджених» В. М. Трубников у своїх наукових працях щодо дослідження соціальної адаптації звільнених від відбування покарання запропонував наступне поняття «ресоціалізація» – процес, що складається з ряду органічно взаємозв'язаних етапів, на яких різні суб'єкти повинні здійснювати комплексну дію на осіб, що скоїли кримінальне правопорушення. Під ресоціалізацією у широкому розумінні вчений пропонував розуміти «процес виправлення і перевиховання засуджених осіб, у вузькому – процес виховного впливу на звільнених з місць позбавлення волі [166, с. 54].

Писарев В. Б., вивчаючи процес ресоціалізації звільнених від відбування покарання, складовими елементами ресоціалізації

засуджених бачив їх «адаптацію до умов виконання покарання, виправлення засуджених, підготовку їх до звільнення, саме по собі звільнення і соціальну адаптацію до умов життя на волі [97, с. 4].

Осауленко О. І., ресоціалізацію засуджених пропонує розуміти як процес формування в особи позитивних рис, що сприяють поважному ставленню до людини, суспільства, праці, норм моралі, звичаїв, традицій та стимулюють правослужняну поведінку, тобто ресоціалізація в такому значенні є своєрідним змістом процесу виправлення [91, с. 60].

Льовочкін В. А., досліджуючи концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи, процес ресоціалізації засуджених, бачив як мету їх виправлення саме формування у засуджених правослужняної поведінки, стимулювання становлення на життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам, шляхом відновлення, збереження та розвитку соціально корисних якостей і відносин під час відбування покарання та соціальної адаптації після звільнення з місць позбавлення волі [75, с. 8].

За твердженням А. Х. Степанюка та І. С. Яковець, пенітенціарна ресоціалізація – це вироблення у засудженого законслужняної поведінки в установі виконання покарань» [68, с. 29], виходячи з чого І. С. Яковець розглядає ресоціалізацію як своєрідний феномен, що має три прояви: як процес, результат і конкретні заходи, націлені на досягнення позитивного результату [196, с. 253]. Окремо поіменована авторка зауважує, що в ресоціалізації засуджених найважливішим є її осмислення не тільки як результату, а й певного, поділеного на декілька стадій, процесу подій, що відбуваються в житті цих осіб і які пов'язані з набуттям ними таких позитивних людських якостей та рис, які дозволяли б твердити про переосмислення свого ставлення до людських взаємин, суспільного буття, свого місця в соціумі та ін.» [196, с. 253]. Слід зауважити, що ми вважаємо, що пенітенціарну ресоціалізацію слід розглядати більш ширше, аніж вироблення у засудженого законслужняної поведінки в установі виконання покарань. Оскільки поняття «пенітенціарної ресоціалізації», за нашим глибоким переконанням,

являється характерним відносно рецидивістів, або як мінімум осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за умисні злочини. Проте, інколи покарання у виді позбавлення волі на певний строк призначається, особі яка вчинила, наприклад, необережний злочин, і до засудження була порядною, законослухняною людиною. У зв'язку з чим, завданням пенітенціарної ресоціалізації повинно являтися не стільки вироблення у засудженого законослухняної поведінки в УВП, скільки її збереження та забезпечення засудженому можливості повернутися у суспільство повноправним його членом після звільнення.

Ващенко Р. В. і Сулицький В. В., вивчаючи організаційно-правові питання ресоціалізації засуджених вносять пропозицію розуміти ресоціалізацію засуджених як процес виправлення засудженого, формування у нього правослухняної поведінки, стимулювання на таку життєву позицію, що відповідає соціальним нормам, на основі відновлення, збереження та розвитку соціально корисних якостей і відносин, подальшої адаптації до самостійного життя на волі [28, с. 30].

Зауважимо, що такий підхід вчених до розуміння пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк є більш прогресивним, оскільки по суті він охоплює пенітенціарний і постпенітенціарний період, де засуджений проходить всі засоби виправлення і готується до звільнення з УВП, а тому вимушений проходити нові випробування: шукати роботу, відновлювати соціальні зв'язки, навчатися тощо.

Отже, узагальнюючи зазначене вище, ресоціалізація – це процес засвоєння засудженими основних засобів виправлення і ресоціалізації (ч. 3 ст. 6 КВК України) та результат досягнення мети покарання (ч. 1. ст. 1 КВК України) [67].

На початковому етапі теоретико-прикладного становлення у кримінальному-виконавчому праві поняття «ресоціалізація» в окремих наукових позиціях часто зустрічається поєднання та отождоження поняття «ресоціалізація» з поняттями «соціальна реабілітація», «соціальна адаптація», «соціалізація» тощо. Як слушно

зауважують окремі вітчизняні вчені ототожнення понять «соціальна реабілітація» та «ресоціалізація» є неприпустимим так як вони є два абсолютно різних процеси.

«Соціальна реабілітація» являє собою комплекс державних та суспільних заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для соціальної інтеграції людини в суспільство, відновлення його соціального статусу та здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом орієнтації у соціальному середовищі, соціально-побутової адаптації, різноманітних видів патронажу і соціального обслуговування» [153]. Також, ресоціалізація, з позиції поіменованих вчених, являє собою процес свідомого засвоєння засудженим норм і правил правомірної поведінки в суспільстві спрямованої на його відновлення в соціальному статусі повноправного його члена та повернення засудженого до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя після звільнення з УВП [153].

Схожої думки притримується М. Ю. Кутепов, який зауважує, що одним із засобів успішної ресоціалізації після звільнення є процес соціальної реабілітації на волі, який передбачає відновлення соціального статусу, корисних зв'язків, звичок, навичок, трудової кваліфікації, формування позитивного способу життя. Усе це потребує нормальних житлових і побутових умов, реєстрації (прописки), працевлаштування, медичної та психологічної допомоги» [71, с. 159].

Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» закріплює наступне поняття «соціальної адаптації» – «процес засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві» [130].

На нашу думку сутність соціальної адаптації полягає у спільній діяльності адміністрації УВП та суб'єктів соціального патронажу, з підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, шляхом надання допомоги щодо трудового і побутового

влаштування за обраним ними місцем проживання [183, с. 44]. Ми переконані що ресоціалізація являється більш об'ємним процесом, який включає в себе і соціальну адаптацію засуджених після звільнення з УВП [183, с. 44]. Окремо варто наголосити й на тому, що процес ресоціалізації у собі містить низку адаптаційних процесів (адаптація до встановлений порядку виконання та відбування покарання, суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, громадського впливу і нарешті до соціально прийняттого способу життя при підготовці до звільнення, до умов життя на волі тощо), які проходять засуджені як під час відбування покарання, так і після звільнення» [183, с. 44–45].

Досліджуючи співвідношення понять «ресоціалізація» та «соціалізація» важливим є розуміння етимології слова «ресоціалізація» (лат. *re*, повторне, відновлювальна дія + лат. *socialis*, суспільний), що в загальному значенні являється пристосуванням людини до життя в новому співтоваристві [141] тобто її повторна соціалізація – комплексний процес та результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм моралі, традицій, вмінь, навичок тощо) на основі її діяльності, спілкування і відносин, обов'язковий фактор розвитку особистості. Виступає одним із основоположних соціальних процесів, що забезпечує повноправне існування людини всередині суспільства. Соціалізація є двостороннім процесом, оскільки відбувається не лише збагачення соціальним досвідом, а й реалізація людиною соціальних зв'язків. Її суть зводиться до поєднання в процесі соціалізації особи адаптації та відособлення, тобто збереження суб'єктності людини в умовах певного суспільства [152]. Звідси поняття ресоціалізація засудженого розглядається як процес повторного його відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства, з забезпеченням відповідної можливості його повернення до соціально-нормативного, загальноприйнятого, самостійного життя після звільнення з УВП.

Досить важливим являється той факт, що процес ресоціалізації руйнує негативні наслідки засвоєної соціалізації засудженої особи,

переорієнтує основні її складові, адаптує до умов відбування покарання та здійснює підготовку до звільнення і продовження життя в соціумі. При цьому засуджена особа повинна по-новому засвоїти систему знань, суспільних норм і цінностей, які дозволять їй набути нового соціального досвіду і здатності робити життєвий вибір, не пов'язаний з подальшим кримінально-протиправним буттям [183, с. 49].

У своїх дослідженнях присвячених кримінологічним аспектам ресоціалізації неповнолітніх осіб в умовах позбавлення волі, яких було засуджено за вчинення насильницьких злочинів А. П. Гусак поняття «ресоціалізація неповнолітнього» пропонує розуміти як «процес повернення необхідних можливостей і здібностей неповнолітнього шляхом нейтралізації отриманих ним в результаті негативної соціалізації антигромадських цінностей і норм та подальшого засвоєння повторно або вперше позитивних, за оцінкою суспільства, соціальних норм, цінностей, зразків поведінки [34, с. 7].

Вивчаючи сутність та зміст соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах О. Л. Караман, визначає, що «ресоціалізація» – це складний процес повторної соціалізації засудженого на основі нейтралізації отриманих ним в результаті десоціалізації асоціальних норм, цінностей, негативних ролей, стереотипів поведінки та подальшого відновлення, збереження (або засвоєння вперше) та розвитку позитивних, за оцінкою суспільства, соціальних норм, цінностей, ролей, зв'язків, зразків поведінки з метою реінтеграції (повторної інтеграції) в суспільство» [50, с. 73].

Шкута О. О. у дослідженнях, які було присвячено питанням виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки, поняття «ресоціалізації» таких засуджених пропонує розуміти як «соціально-правову категорію, що забезпечує засудженому після звільнення свідоме відновлення його в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення засудженого

до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві» [183, с. 48].

Досліджуючи проблеми соціальної адаптації та ресоціалізації осіб, звільнених із місць позбавлення волі М. Ю. Кутепов зауважує, що поняття «ресоціалізація засуджених» – це цілеспрямоване використання установами державної пенітенціарної системи, державними і громадськими інституціями всіх доступних засобів впливу на осіб, які перебувають чи перебували в місцях позбавлення волі, що передбачає створення сприятливих умов для ведення ними суспільно-корисного способу життя та попередження їх участі в протиправних діях» [71, с. 159].

Вивчаючи виправлення і ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі В. В. Василик, визначає наступне поняття «ресоціалізація засуджених до позбавлення волі» – це процес позитивних змін особистості засудженого внаслідок застосування правових, організаційних, педагогічних, психологічних, виховних та інших заходів впливу з метою усунення негативних ціннісних орієнтирів засуджених, наслідків їхньої ізоляції, закріплення результатів виправлення, надання їм допомоги після відбуття покарання та сприяння їхній адаптації в соціальному середовищі [27, с. 36].

Шевченко Л. В. ресоціалізацію засуджених пропонує розглядати як поновлення в людини втрачених соціальних цінностей і досвіду спілкування, поведінки, життєдіяльності, як процес, що відбувається в межах реадаптації та сприяє відновленню пристосувальних можливостей людини до наявних норм і правил поведінки» [181, с. 271].

З набранням чинності КВК України вперше в національне законодавство було введено поняття «ресоціалізація», як свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ст. 6 КВК України) [67]. Аналізуючи законодавчо-визначений зміст поняття «ресоціалізація», можна виділити його дві основні складові:

- свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства (внутрішня функція),

що полягає у регенерації фізичних, моральних, психічних, соціальних, духовних, вольових, культурних та ін. властивостей особистості засудженого;

- забезпечення можливості засудженому повернутися до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Що залежить не скільки від самого засудженого, стільки від держави (в особі уповноважених органів, персоналу УВП, соціального патронажу) та суспільства (в особі громадських, благодійних і релігійних організацій, членів сім'ї, рідних, близьких, окремих небайдужих громадян тощо) і полягає у набутті чи відновленні набутих засудженим соціально корисних зв'язків, умінь і навичок, необхідних для його самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Враховуючи зауважені підходи та нормативно-правове визначення поняття «ресоціалізація» пропонуємо розуміти її як комплекс заходів кримінально-виконавчого характеру, що застосовуються до засуджених, в залежності від індивідуальних особливостей кожного, і направлені на свідоме їх відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства та забезпечують реальну можливість повернення засуджених до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя після звільнення з установ виконання покарань.

Як зауважує О. Т. Устюжанінова факт зменшення сфери застосування покарань, пов'язаних з позбавленням волі, і розширення практики застосування покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, зокрема пробації, а також упровадження прогресивних моделей зарубіжного пенітенціарного досвіду виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства, з метою підвищення особистої безпеки під час відбування покарань та мінімізації негативних наслідків пенітенціарної ізоляції [170, с. 81–82] позитивно вплинув на розвиток вітчизняної кримінально-виконавчої системи у напрямку до її реформування в пенітенціарну систему європейського зразка. У зв'язку з чим слід підтримати позицію вітчизняних учених та зауважити, що ресоціалізація

засуджених є обов'язком держави, який повинен реалізовуватися через гнучку систему заходів, що мають передбачати індивідуальний підхід до кожного засудженого. Соціальна, виховна та психологічна робота із засудженими повинна бути комплексною і мати реальну практичну спрямованість на виробничу працю, навчання, саморозвиток, корекцію негативних психічних станів засудженого тощо [71, с. 159].

Ми переконані, що в умовах гуманізації демократичних процесів в державі та суспільстві пенітенціарна політика повинна бути спрямована на максимальне забезпечення прав та свобод засуджених, особливо тих що залишилися на окупованих територіях в умовах воєнного стану. Також, законодавство України повинно бути приведено у відповідність до міжнародних норм і стандартів поводження із засудженими, мати спрямованість на диференціацію й індивідуалізацію виконання кримінальних покарань та реалізовуватися через відповідні засоби виправлення і ресоціалізації. Пенітенціарна система України має забезпечувати засудженим реальні умови для їх повернення до соціально-нормативного, загальноприйнятого, самостійного життя в суспільстві.

На підставі викладеного, розкривши зміст кримінально виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, виокремивши їх етапи і стадії та дослідивши позиції вітчизняних вчених щодо поняття «ресоціалізація засуджених» під кримінально-виконавчими засадами пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк ми пропонуємо розуміти – *вихідні нормативно-керівні та інституціональні положення, спрямовані на реалізацію комплексу заходів кримінально-виконавчого характеру, що застосовуються до засуджених в період відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, в залежності від індивідуальних особливостей кожного, і направлені на свідоме їх відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства та забезпечують реальну можливість повернення засуджених до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві після звільнення з місць позбавлення волі.*

1.3 Міжнародний досвід пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк

Як показало наше дослідження недостатній рівень вивчення проблем пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк та проблем їх ефективності являється основою росту злочинності, у тому числі пенітенціарної.

Свого часу відомий вітчизняний учений М. М. Яцишин зазначав, що в процесі реформування пенітенціарної системи першочергову увагу необхідно приділити приведенню умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, у відповідність до вимог законодавства та європейських норм і стандартів, забезпеченню безумовного дотримання прав людини і громадянина в кримінально-виконавчих установах, стабільному функціонуванню органів та установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, підприємств, закладів охорони здоров'я і навчальних закладів ДКВС України, пам'ятаючи при цьому, що співробітництво з ЄС у цій сфері, що може дати позитивні результати лише за умови репродуктивної адаптації європейського досвіду й міжнародних стандартів до вітчизняного законодавства з урахуванням національної специфіки [199, с. 141] виконання кримінальних покарань. У зв'язку з чим вивчаючи міжнародний досвід пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк нами приділено значну увагу щодо виокремлення його кращого досвіду та ефективних практик застосування.

Разом з тим варто зауважити і на тому, що реформування та розвиток пенітенціарної системи України не повинні ставити за мету повну імплементацію міжнародного досвіду, оскільки подібні запозичення, з урахуванням певних особливостей та умов в державі, можуть звести на нівець позитивні практики провідних зарубіжних країн.

Одними з основних проблем системи виконання покарань в умовах воєнного стану в Україні у досліджуваній сфері, на жаль, залишаються:

- недостатній рівень нормативно-правового, організаційного, кадрового, інформаційного та фінансового забезпечення ресоціалізації засуджених;
- неефективність комплексних запобіжних заходів спрямованих на усунення детермінантів пенітенціарної злочинності та відсутність належної профілактичної роботи з засудженими, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень.

Враховуючи стан предмету наукового дослідження пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк та необхідність вдосконалення нормативно-правових актів у сфері кримінально-виконавчого права в монографії ми зосредили увагу на теоретико-методологічному векторі порушеної проблеми на основі аналізу зарубіжного досвіду.

Зокрема, в процесі дослідження нами встановлено, що у більшості пенітенціарних систем країн Європи основними засобами пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк є: загальноосвітнє і професійне навчання, психологічна підтримка та соціальна робота з засудженими і їх продуктивна праця.

Пунктом 60.1 Мінімальних стандартних правил поведіння з в'язнями встановлено, що режим, прийнятий в закладі, повинен прагнути зводити до мінімуму різницю між життям у в'язниці і життям на волі, що вбиває у в'язня почуття відповідальності та усвідомлення людської гідності [83].

Оцінюючи той факт, що пенітенціарний соціум та умови позбавлення волі, в процесі відбування засудженими покарання, являються одними з найефективніших факторів, що негативно впливають на психіку та свідомість навіть законслухняної людини, у міжнародній пенітенціарній практиці освіта являється одним із основних шляхів збереження особистості засуджених від руйнівних впливів кримінальної субкультури в умовах ізоляції від суспільства, рушійною силою свідомого перетворення поведінки та зміни способу мислення засуджених на шляху

до їх відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства і повернення засуджених до соціально-нормативного, загальноприйнятого, самостійного життя після звільнення з УВП.

Загальною декларацією прав людини (1948 р.) проголошено, що кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод... (ст. 26) [44].

Європейськими пенітенціарними правилами (2006 р.) задекларовано, що кожна пенітенціарна установа мусить прагнути надати всім ув'язненим доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально всебічними та відповідати індивідуальним потребам ув'язнених та їхнім прагненням (ст. 28.3) [39]. Особливу увагу варто приділяти освіті молодих ув'язнених, а також ув'язнених з особливими потребами (ст. 28.3) [44]. У зв'язку з чим у зарубіжній пенітенціарній практиці навчання засуджених розглядається як системна безперервна модифікація їх поведінки, один із основних шляхів збереження особистості засуджених від негативного впливу умов позбавлення волі та зміни способу мислення, спрямованого на подальше їх відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства.

Проведений нами аналіз міжнародного досвіду пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк показав, що в більшості європейських країн та США для пенітенціарних установ окремо створюються спеціальні освітні програми, як для дорослих так і для інших категорій засуджених: неповнолітніх, жінок, осіб з відсталим розумовим розвитком тощо (від мотиваційних програм та програм набуття практичних навичок до коригувальних освітніх технік, що застосовуються для різних категорій ув'язнених), які враховують умови, зміст і терміни навчання ув'язнених та максимально пристосовані до відповідної цільової аудиторію.

За обсягом засуджених, що навчаються, однією з найбільших серед європейських країн, являється Франція. У цій державі до 16 років навчання засуджених у школі є обов'язковим, у зв'язку з чим щорічно близько 28 000 засуджених проходять курси навчання, за змішаною формою: більше 800 осіб здобувають вищу освіту в різних вищих навчальних закладах країни очно та близько 3000 навчаються дистанційно [201].

Кримінально-виконавчий кодекс ФРН також передбачає можливість одержання вищої освіти, у зв'язку з чим засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк також мають право навчатись заочно в університеті міста. З метою забезпечення ефективної адаптації засуджених у суспільстві адміністрація відповідних пенітенціарних установ планує навчання засуджених осіб з урахуванням терміну відбуття покарання. Також, в установах виконання покарань діють курси іноземної мови. А у деяких в'язницях для неповнолітніх засуджених проводяться курси автослюсарів, за результатами яких останні отримують свідоцтво про набуття практичних навичок [163, с. 191].

Також шляхом відвідування лекцій та запровадження самостійної роботи близько 20 % засуджених Норвегії навчаються за університетськими програмами, що забезпечує їх повну зайнятість [201].

За законодавством Великобританії, кожному засудженому гарантовано можливість отримати освіту, у зв'язку з чим з метою реалізації засудженими права на підвищення власного освітнього рівня у в кожній УВП розроблені освітні програми вечірніх занять [201].

Зважаючи на те, що у ФРН понад 50 % засуджених не мають навіть базової освіти, дана прогалина усувається за рахунок різноманітних освітніх програм та форм індивідуальної роботи із засудженими, тому німецькі установи виконання покарання можуть мати певну спеціалізацію, наприклад, до виправних закладів у м. Мюнстер направляються засуджені особи для завершення середньої освіти, м. Геллерм – засуджені особи – студенти закладів вищої освіти, у м. Варлея – засуджені, які бажають отримати робітничу спеціалізацію [201].

У пенітенціарних закладах Норвегії до 20 % засуджених осіб мають можливість навчатися за освітніми програмами закладів вищої освіти, які передбачають проведення лекцій та різноманітних форми самостійної роботи, що гарантує їх повну зайнятість [201].

У Польщі на відміну від чоловіків засуджені жінки, які отримують професійну освіту, у якості заохочення мають можливість отримувати додаткову підготовку за межами тюремного утримання, користуватися бібліотеками, тренажерними залами тощо [201].

У США навчання засуджених, як очне так і дистанційне являється безкоштовним, у т. ч. в коледжі при обов'язковій вимозі отримання загальної середньої освіти. На відміну від європейських країн, освітня політика США спрямована на децентралізацію системи виконання кримінальних покарань. У зв'язку з чим пенітенціарні установи різного рівня безпеки мають єдиний мінімальний стандарт надання засудженим соціальних послуг, які є вільними у виборі додаткових соціальних програм (наприклад, шкільна чи університетська освіта; професійна підготовка практичного спрямування; участь у сільськогосподарських роботах або промислового виробництва; участь в релігійних групах; програми індивідуальної групової психотерапії та ін.) [3, с. 14]. Як бачимо, метою соціальної роботи з засудженими в США, у першу чергу являється забезпечення їм можливості отримати роботу професію в період відбування покарання та роботу після звільнення з місць позбавлення волі, а психотерапевтичні програми спрямовані на вироблення у засуджених соціально-прийнятливих правил поведінки в суспільстві.

За справедливим твердженням Енріко Феррі (італійський кримінолог та політичний діяч) кримінальне правопорушення слід розглядати як хворобу, а каральну систему – як клініку [70, с. 11], тому у США значна увага приділяється вивченню саме особистості засудженого, не тільки уповноваженим персоналом пенітенціарних установ, а і відповідними діагностичними центрами, до завдань

яких входить класифікація засуджених за типом виправної установи. За результатами отриманої інформації, на підставі вивчення розумових здібностей, фізичного, психічного стану, та трудових навичок засуджених, розробляються рекомендації поводження з конкретними особами та відповідні програми соціально-виховної роботи [163, с. 78].

За результатами наукових досліджень О. В. Таволжанським встановлено, що кримінальна поведінка особи знаходиться в безпосередньому зв'язку з порушенням психіки засудженої особи, витоки якої беруть своє коріння з раннього дитинства. У зв'язку з чим пенітенціарна система ФРН значну увагу приділяє психотерапевтичній роботі із засудженими. Для подолання негативного впливу у засуджених наявних психологічних порушень в пенітенціарних установах проводяться індивідуальні або групові психотерапевтичні сеанси із кваліфікованими фахівцями в галузі психотерапії, на яких особлива увага приділяється труднощам засудженого у відносинах із суспільством та відшукування шляхів їх вирішення [162, с. 192]. З метою здійснення соціально-виховної роботи із засудженими до роботи німецьких пенітенціарних установ залучаються соціальні працівники та соціальні педагоги, які проводять заняття із фізичної культури, музичного виховання, розвитку комунікації, здійснюють пошук джерел соціальної допомоги тощо [163, с. 76]. Також, у пенітенціарній системі ФРН допомогу у ресоціалізації засуджених осіб здійснюють релігійні організації, оскільки історично склалась традиція участі церкви у соціальній допомозі засудженим [201].

Цікавим є досвід пенітенціарної системи Великобританії та Фінляндії, оскільки разом із державними соціальними структурами, які залучено до програм ресоціалізації засуджених, функціонує мережа неурядових, громадських організацій, які фінансуються і контролюються державними органами (наприклад, у Фінляндії створено Асоціацію у справах пробації і подальшого нагляду за умовно звільненими і звільненими з місць позбавлення волі засудженими).

Зокрема, такі організації виконують наступні завдання:

- розробка та реалізація соціальних програм спрямованих на ресоціалізацію засуджених, у тому числі пенітенціарну;
- надання соціальної допомоги;
- залучення на громадських засадах різноманітних фахівців;
- надання психологічної підтримки, юридичних консультацій;
- сприяння у пошуках житла та працевлаштуванні колишніх засуджених;
- розвиток навичок самообслуговування, дотримання зобов'язань, фінансової грамотності, встановлення правових контактів та ін. [3, с. 14].

У пенітенціарній системі Данії та Голландії соціальна робота із засудженими спрямована на розвиток їх особистої відповідальності, фінансової грамотності, організацію вільного часу. Поширеним являється сприяння розвитку навичок самообслуговування засуджених, через об'єднання їх у групи до 12 осіб, які здійснюють прибирання приміщень, приготування їжі, пранням одягу тощо. [3, с. 14].

У Франції соціальна робота із засудженими являється одним із провідних напрямів соціальної політики держави, реалізацію якої забезпечують муніципалітети та місцеві спільноти і громади, як громадянського так і релігійного спрямування [201].

Пунктом 3 ст. 71 Мінімальних стандартних правил поведіння з в'язнями закріплено, що усі засуджені в'язні повинні працювати відповідно до їхніх фізичних і психічних здібностей, засвідчених лікарем. На в'язнів варто покладати корисну роботу, достатню для того, щоб заповнити нормальний робочий день. Робота, якою забезпечуються в'язні, повинна бути такою, щоб підвищувати або давати їм кваліфікацію, що дозволила б їм зайнятися чесною працею після звільнення. В'язнів, які здатні мати з цього користь, особливо неповнолітніх, треба навчати корисних ремесел. В'язні повинні мати можливість виконувати роботу за своїм вибором, якщо це сумісно з правильним вибором ремесла і вимогами управління та дисципліни в закладі [83]. У зв'язку з чим Британськими тюремними правилами встановлено, що осмислена робота

і навчальні курси, які виховують особисту відповідальність і розвивають позитивні інтереси і навички ув'язненого, поліпшують перспективи працевлаштування після звільнення, знижують ризик повторного вчинення кримінальних правопорушень [201].

Також, у Фінляндії особи які відбувають покарання в місцях позбавлення волі мають можливість працювати або навчатися у робочий час, зокрема засуджені мають можливість підготуватися до вступу у заклад вищої освіти та/або продовжити у ньому навчання. Також, в окремих випадках ув'язнені мають можливість працювати та/або навчатися поза межами пенітенціарного закладу без додаткового нагляду, отримати відпустку як заохочення до навчання та/або праці [3, с. 13].

Окремо варто зауважити й на тому, що положення щодо відпусток для ув'язнених розглядалося на доповіді Третього конгресу ООН із запобігання злочинності й поведженню з правопорушниками (Стокгольм, 9–18 серп. 1965 р.) [200] де наголошувалося на необхідності широкого застосування короткочасних відпусток з метою лібералізації режимів виправних установ і ефективної ресоціалізації засуджених. Дане положення задекларовано також в Мінімальних стандартних правилах поведження з ув'язненими, зокрема, наголошено на необхідності соціалізації ув'язнених до життя на волі, у т. ч. і шляхом застосування такої форми як «пенітенціарна відпустка», в процесі якої «засуджені отримують можливість знайти собі роботу чи соціально-корисні зв'язки, вирішити сімейні чи особисті питання тощо. Кожна пенітенціарна установа має передбачати наявність соціальних працівників, які мають піклуватися про підтримання і зміцнення бажаних соціальних стосунків ув'язнених [83]. Окремо наголошується, що надання засудженим короткочасних відпусток є не просто пільгою або нагородою за сумлінне ставлення до праці чи дотриманням правил, встановлених у місцях позбавлення волі, а одним із способів їх повернення до нормального життя після звільнення. Дані відпустки повинні сприяти свідомому відновленню засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства

та поверненню його до соціально-нормативного, загальноприйнятого та самостійного життя.

Також, Резолюцією III Конференції директорів пенітенціарних адміністрацій (1977 р., м. Страсбург) було закріплено важливість надання засудженим відпусток перед їхнім звільненням з місць позбавлення волі, з метою ефективної ресоціалізації та боротьби із рецидивною злочинністю [201].

Наприклад, у Норвегії звільнення за межі в'язниці, як і відпустка, не розглядається як заохочення засуджених, а як невід'ємний елемент процесу їх ресоціалізації. Відпустки (робочі чи навчальні) надаються засудженим незалежно від їх поведінки в процесі відбування покарання, оскільки безпосередньо пов'язані з необхідністю працевлаштування та/або навчання засуджених за межами виправної установи або їх перед звільненням [201].

Як показує вивчений нами міжнародний досвід пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, загальним для надання заохочувальних відпусток перед звільненням засуджених є те, що вони встановлюються за правомірну поведінку і тільки тим засудженим, які стають або стали на шлях виправлення. Окремою умовою надання засудженому відпустки є переконаність персоналу УВП у тому, що засуджений, за період знаходження у відпустці, не вчинить будь-якого правопорушення.

За справедливим твердженням Є. Ю. Бараша, система сучасних заходів ресоціалізації засуджених до позбавлення волі, у першу чергу має бути спрямована на засудженого як індивіда, на його особисті права і гарантії, сприяти максимальному відновленню його соціального статусу і підтримку соціального функціонування, планування і реалізації програм, і послуг, спрямованих на задоволення власних потреб [3, с. 16].

Аналіз міжнародного досвіду пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк показав, що однією із поширених позитивних зарубіжних практик пенітенціарної ресоціалізації є впровадження спеціальних програм спрямованих

на підготовку засуджених до їх звільнення. Однією з таких програм, як складової процесу соціальної адаптації засудженого перед звільненням, слід позитивно оцінити вихід засудженого за межі пенітенціарної установи, строком від кількох годин до декількох днів, з метою отримання необхідних документів, пошуку житла, роботи відвідування сім'ї, чи з будь-якої іншою метою, яку можна вважати такою, що сприяє свідомому та ефективному відновленню засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства і поверненню його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя [201].

Так, у Канаді передбачено застосування пенітенціарної програми поступового звільнення засудженого, відповідно якої останньому, перед закінченням строку його ув'язнення (від одного тижня до трьох місяців до звільнення), дозволяється щодня відлучатися з УВП під «чесне слово» на ніч». Окрім цього, дана програма передбачає можливість ув'язнених, без супроводу зі сторони працівників пенітенціарної установи, задовольнити свої релігійні потреби, відвідавши церкву, магазини, для придбання необхідних та не заборонених речей, банки для відкриття необхідних рахунків, подати документи у відповідні органи з працевлаштування чи навіть взяти участь у спортивних змаганнях тощо [201].

Як доводить проведене нами дослідження, для забезпечення ефективного процесу ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, на стадії їх соціальної адаптації перед звільненням, надзвичайно важливим є належне забезпечення процесу соціальної адаптації засуджених до життя у суспільстві, ще до їх звільнення. На жаль, сьогодні УВП не в змозі належним чином підготувати засуджених до звільнення, у зв'язку з чим відповідну роль у забезпеченні даного процесу мають зайняти громадські та релігійні організації.

Початок вирішення порушеної вище проблеми ми бачимо в нормативному регулюванні положення ч. 4 ст. 8 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» якою закріплено, що суб'єкти соціального патронажу в разі

звернення до них звільнених осіб зобов'язані невідкладно розпочати здійснення стосовно таких осіб заходів соціального патронажу [130]. Ми вважаємо що дане положення має бути виключене з ст. 8 Закону [201], як таке, що обмежує здійснення заходів соціального патронажу. Заходи соціального патронажу мають бути обов'язковими відносно кожного засудженого без виключення, і не проводитись лише за заявою такої особи. Окремо викликає необхідність конкретизації кола завдань суб'єктів соціального патронажу в сфері виправлення і ресоціалізації засуджених.

Частково погоджуючись з твердженням Є. Ю. Бараша, відносно того що застосування відпусток, має здійснюватися, як правило, до всіх категорій засуджених, незалежно від призначеного їм терміну покарання і тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, але у всіх випадках за наявності низького рівня ризику втечі або небезпеки для суспільства [130, с. 16], слід зазначити, що до останньої все ж таки не варто відносити рецидивну категорію засуджених, а особливо тих які вчинити кримінальне правопорушення в період відбування покарання чи після застосування до них умовно-дострокового звільнення.

Підсумовуючи викладене, можемо дійти справедливого висновку, що як в міжнародній так і в вітчизняній пенітенціарній практиці навчання засуджених, їх соціально-виховна робота та праця, особливо щодо засуджених молодого віку, являються найдієвішими із засобів їх ресоціалізації та невід'ємною складовою не лише підготовки таких засуджених до звільнення, а і їх подальшої соціальної адаптації до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Висновки до розділу 1

1. Проведений аналіз стану та методології наукового дослідження доводить, що пенітенціарна ресоціалізація засуджених до позбавлення волі на певний строк сьогодні проходить

наступний етап свого реформування (розвитку), основною проблемою реалізації якого являється брак сучасних наукових праць у досліджуваному напрямку.

Методологію дослідження пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк являє система знань про методи, прийоми та засоби наукового пізнання, що становлять комплекс апробованих на практиці найбільш раціональних шляхів забезпечення даного кримінально-виконавчого інституту.

2. Вивчення поняття та змісту кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк надало змогу не лише запропонувати його авторську дефініцію, а й виокремити його елементи: правова основа пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк; дуалізму правового статусу суб'єктів виконання і відбування кримінальних покарань; соціально значущий результат; та міжнародне співробітництво в сфері пенітенціарної ресоціалізації засуджених.

3. Вивчення міжнародного досвіду пенітенціарної ресоціалізації засуджених надало можливість обґрунтувати створення та реалізацію спеціальних освітніх програм, орієнтованих на відповідні групи засуджених та реформування діяльності соціальних служб і неурядових організацій щодо надання соціальної допомоги засудженим як в період відбування покарання, так і після їх звільнення з УВП.

Окремо наголошено на ролі пенітенціарних відпусток у реінтеграції засудженого до звільнення з місць позбавлення волі.

РОЗДІЛ 2

Правові та організаційні заходи пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк України

2.1 Правове регулювання та інтеграційні зв'язки пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк

Виправно-трудова політика України тривалий час містила принципи і підходи сформовані за часів перебування України під впливом тоталітарного радянського режиму, що унеможливило виконання прийнятих перед світовою спільнотою зобов'язань у тому числі Мінімальних стандартних правила поводження з засудженими та стало одним із основних приводів до схвалення, Постановою уряду № 88 від 11 липня 1991 р., Основних напрямів реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР, в ході яких було констатовано, що система виконання кримінальних покарань, яка була створена і діяла в умовах централізму, адміністративно-командного механізму управління, не повною мірою забезпечила виконання покладених на неї завдань. А здійснювані за останні роки заходи щодо перебудови діяльності системи виправно-трудових установ не вивели їх з кризового становища [126].

Аналізуючи зміст зазначеної вище Постанови можна зробити наступні висновки:

- у період 1989–1990 рр. у місцях позбавлення волі було зареєстровано найвищий за попередні 10 років рівень злочинності;

- зафіксовано випадки тиску на представників адміністрації УВП, організованої протидії законним вимогам, масових відмов від виконання трудових обов'язків;
- контингент ув'язнених на той момент складав: 60 % рецидивістів, 30 % з психічними захворюваннями, 22 % осіб, які страждають на алкоголізм та наркоманію, що негативно впливало на результативність застосування традиційних методів виховного впливу на засуджених та призвело до того, що кожний четвертий звільнений засуджений повторно вчиняв кримінальне правопорушення;
- умови утримання засуджених та осіб взятих під варту не відповідали встановленим міжнародним стандартам;
- 50 % заробітку засуджених стягувалося до державного бюджету, що не сприяло заінтересованості засуджених у результатах праці, нівелювало виховний вплив праці та дестабілізувало економіку виправно-трудоустанов;
- неналагодженим був механізму надання соціальної допомоги особам, звільненим з місць позбавлення волі;
- дефіцит кваліфікованих кадрів (оскільки праця в виправних установах характеризувалася психологічним перевантаженням, професійною деформацією, не престижністю, не мала належного правового захисту, дійових моральних і матеріальних стимулів) [126].

Враховуючи наявний стан виправно-трудоустанови України нагальним стало розроблення та затвердження Концепції реформування кримінально-виконавчої системи України (Постанова уряду № 88 від 11.07.1991 р.), яка ґрунтувалася на положеннях Декларації про державний суверенітет України, Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими, Загальній Декларації прав людини, Європейських стандартах та ін. [126]. Реформа виправно-трудоустанови України була направлена на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародного досвіду й актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації

та індивідуалізації виховного впливу на засуджених. Окремо варто відмітити, що концепція передбачала корінні глибокі зміни, розраховані на перспективу [15, с. 46].

За справедливим твердженням вітчизняного вченого О. Б. Пташинського, внесення на початку 1990-х років змін, у тому числі до ВТК України дало можливість за порівняно короткий історичний проміжок часу значно наблизитися до міжнародних стандартів, що регулюють правовий статус засуджених, режим, умови праці, виховну роботу, та інші важливі складники сучасного кримінально-виконавчого процесу [134, с. 114–115] пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Яцишин М. М., спираючись на висновки поіменованого вище вченого, зауважує, що позитивний характер змін до ВТК України періоду 1990-х років було підтверджено Висновками й рекомендаціями Комітету ООН проти катувань [30], Висновками Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995) щодо заяви України на вступ до Ради Європи [31], висновками наради за підсумками інспекційного візиту в Україну представників Європейського комітету із запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [84] та іншими документами аналогічного змісту [197, с. 31].

Незважаючи на спроби реформування системи виконання кримінальних покарань України її «критичний стан» вимагав радикальних змін в області нормативно-правового регулювання та функціонування [15, с. 46], що зумовило необхідність створення прогресивної системи виконання кримінальних покарань з чітко визначеними пріоритетними умовами й засобами виправлення і ресоціалізації засуджених осіб та з метою запобігти вчиненню нових кримінальних правопорушень. Зокрема, було прийнято низку нормативно-правових актів, таких як:

- Державна Програма боротьби зі злочинністю (Постанова ВР України від 25.06.1993 № 3325-XII [113]);
- Постанова КМУ від 26.01.1994 р. № 31 «Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання

у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудовах профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами» [129];

- Постанова КМУ від 02.12.1996 р. № 1454 «Про невідкладні заходи щодо залучення до праці осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі» [125];
- Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудовах установ, (Наказ Державного департаменту України з питань виконання покарань від 05.06.2000 р. № 110 [120]) тощо.

На жаль, за висновками вітчизняних дослідників, тодішня виправно-трудова система перебувала поза увагою багатьох державних і громадських інститутів, результатом чого стала відсутність прогнозів і наукових обґрунтувань процесів, що відбуваються у місцях позбавлення волі [186, с. 204]. Критичне становище виправної системи диктувало необхідність радикальних змін у галузі законодавства й організації виконання кримінальних покарань, спрямованих у першу чергу на їх соціальну переорієнтацію з урахуванням міжнародних актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації й індивідуалізації виховного впливу на засуджених [126].

На цьому етапі реформування пенітенціарної системи України в теорії кримінально-виправного права все частіше почали використовувати термін «ресоціалізація», концепцію якого було сформовано ще у 60-ті рр. ХХ ст. американськими соціальними психологами А. Кеннеді та Д. Кербером та яка виражалася у системі підготовки засуджених до життя на волі за допомогою вирішення проблем їх соціальної адаптації до умов життя вільної людини в соціумі [183, с. 27].

Протягом наступного етапу розвитку кримінально-виконавчої системи до КК України, в його першій редакції (05.04.2001 р.), було включено положення, згідно якого покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [65]. На відміну

від попереднього КК (1960 р.) [66], «перевиховання засуджених», як мета покарання, втратило свій законодавчий зміст.

Прийнятий 11.07.2003 року КВК України заклав фундамент до створення нової системи виконання та відбування кримінальних покарань, з метою захисту інтересів особи, суспільства й держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [67]. У зв'язку з чим вперше у вітчизняне кримінально-виконавче законодавство було введено новий, до цього невідомий інститут ресоціалізації засуджених, до основних засобів якого законодавцем віднесено: режим, суспільно корисну працю, соціально-виховну роботу, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання та громадський вплив (ч. 3 ст. 6 КВК України) [67].

Окремо задекларовано, що засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання (ч. 3 ст. 6 КВК України) [67], у результаті чого законодавцем вперше закладено основи забезпечення можливості свідомого відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства та повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя.

Окремо варто зауважити, що зазначені вище концептуальні зміни у кримінально-виконавчому законодавстві та практиці його застосування стали предметом нових наукових досліджень зокрема, В. А. Львовчкін (наукова праця «Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України») зазначає, що за новим КВК України передбачено створення якісно нової класифікації установ за рівнями безпеки, як у Європі: відкритого типу, мінімального, середнього й максимального рівня безпеки. Останнє до речі, вплинуло і на класифікацію та систему розподілу засуджених по установах виконання покарань. Більше того,

вчений наголошував, що закріплення у КВК України нової класифікації установ виконання покарань у виді позбавлення волі за рівнями безпеки надало змогу забезпечити роздільне тримання в них засуджених з урахуванням характеру й тяжкості вчиненого злочину, кількості судимостей, психологічних особливостей особи тощо [75, с. 11].

Проте, незважаючи на впровадження нових та прогресивних законодавчих змін діяльність УВП продовжувала фінансуватись на рівні не більшому ніж 40 % від мінімально-необхідних потреб, що не відповідало вимогам як міжнародних так і національних стандартів (зокрема, положенням КВК України, Закону України «Про попереднє ув'язнення», Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил та ін.). З метою подолання ситуації що склалася було сформовано та впроваджено «Державну програму покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту на 2006–2010 рр.» (Постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2006 р. № 1090), основною метою якої стало приведення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, у відповідність з вимогами законодавства та європейськими нормами і стандартами, забезпечення безумовного дотримання прав людини і громадянина в місцях позбавлення волі, стабільного функціонування органів, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, підприємств, закладів охорони здоров'я і навчальних закладів ДКВС України [35].

Наступним кроком нових змін стало схвалення Указ Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012 Концепції державної політики у сфері реформування ДКВС України [121], основними проблемами, що потребували розв'язання, в контексті предмету нашого дослідження стали:

- 1) низький рівень організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, що не забезпечує умов для ефективної індивідуальної корекції їх поведінки, створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, що призводить до непоодиноких випадків суїцидів в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах,

непідготовленості до життя після звільнення з установ виконання покарань і, як наслідок, до значної кількості випадків пенітенціарного рецидиву;

- 2) критичний стан підприємств установ виконання покарань не дає змоги забезпечити залучення всіх засуджених до праці, яка є одним із засобів їх виправлення і ресоціалізації. Принципи діяльності таких підприємств не відповідають сучасним умовам ринкової економіки, через що вони неспроможні ефективно функціонувати [121].

Проведений аналіз вказаних вище нормативно-правових актів дає можливість зробити висновок, що одними із шляхів розв'язання поставлених проблеми законодавець бачив у поліпшенні умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту; удосконалення системи охорони здоров'я та підвищення якості медичної допомоги; підвищення рівня організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими; модернізацію підприємств установ виконання покарань, а також удосконалення системи професійної підготовки засуджених; підвищення ефективності виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі і підвищення ефективності діяльності персоналу органів та установ виконання покарань [121].

На жаль, зазначені вище нормативно-правові зміни, як і ряд інших, концепцій та стратегій, не надали очікуваних результатів, перепоною чому став ряд об'єктивних чинників, у тому числі політичного, економічного, соціального та ін. характеру.

Разом з тим, в контексті предмету нашого дослідження, ми не могли оминати увагою і ряд позитивних нововведень, внесених до КВК України Законом від 08.04.2014 р. № 1186-VII [109], метою яких стала адаптація правового статусу засудженого до європейських стандартів.

Підтримуючи наукову думку вітчизняного вченого М. С. Пузирьова, варто наголосити, що КВК України до 2014 р. містив низку статей, присвячених інституту громадського контролю за особами умовно-достроково звільненими від відбування покарання,

а саме: ст. 160 «Громадський контроль за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання»; ст. 161 «Порядок здійснення громадського контролю за особами, умовно-дostroково звільненими від відбування покарання»; ст. 162 «Заходи громадського впливу щодо осіб, умовно-дostroково звільнених від відбування покарання».

Законом України «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів» від 08.04.2014 р. № 1186-VII [109] з КВК України було виключено ст. 160–162 [137, с. 417–418], що стало своєрідним кроком назад у напрямку забезпечення соціальної адаптації таких засуджених.

У відповідності до положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» № 1492-VIII з 07.09.2016 р. [105] ч. 3 ст. 6 КВК України було доповнено такою формою взаємодії, як «пробація» [67].

Запровадження в Україні системи пробації, одним із видів якої є пенітенціарна пробація, як «підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою їх трудового і побутового влаштування після звільнення за обраним ними місцем проживання (ст. 11 Закону України «Про пробацію») [128], стало прогресивною складовою забезпечення, у тому числі й пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк та важливим результатом поступального розвитку (реформування) вітчизняної пенітенціарної системи.

Наступним інноваційним кроком у досліджуваному напрямку стало запровадження Законом України від 14.05.2015 р. № 419-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» душпастирської опіки засуджених (ст. 128–1 КВК України) [106].

Новий вектор правового регулювання пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк склався після передачі кримінально-виконавчої системи України в підпорядкування Міністерства юстиції України, що охарактеризувалося внесенням наступних змін до КВК України, щодо:

- удосконалення механізму реалізації права засуджених на звернення до національних і міжнародних інстанцій (абз. 4 ч. 1 ст. 8 КВК України) [110];
- гарантування засудженим права на належні умови праці (абз. 9 ч. 1 ст. 8 КВК України) [110];
- скасування обмеження обсягу продуктів харчування і предметів першої потреби, право придбавати які за безготівковим розрахунком мали засуджені до позбавлення волі (ч. 1–6 ст. 108 КВК України) [110];
- надання засудженим до позбавлення волі додаткових прав у сфері медико-санітарного забезпечення (ст. 116 частинами 6 і 7 КВК України) [110];
- залучення засуджених до оплачуваної праці, як правило, на підприємствах, у майстернях колоній, а також на державних або інших форм власності підприємствах за строковим трудовим договором, що укладається між засудженим і виправною колонією (слідчим ізолятором), за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції (ч. 1 ст. 118 КВК України) [110];
- збільшення відсотку (не менш як 50 %) нарахованого місячного заробітку, що зараховується незалежно від усіх відрахувань на особовий рахунок засуджених, які залучаються до суспільно корисної оплачуваної праці у виправних колоніях (ч. 2 ст. 120 КВК України) [110];
- скасування обов'язку осіб, які відбувають покарання у виправних колоніях, відшкодовувати вартість харчування, взуття, одягу, білизни (ч. 1 ст. 121 КВК України) [110] тощо.

Разом з тим варто констатувати, що не зважаючи на ряд прогресивних змін у пенітенціарній системі України до воєнного

періоду в умовах російсько-української війни, сьогодні механізм ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк потребує удосконалення, а тим більше у часи післявоєнної відбудови, у зв'язку з чим одним із останніх найважливіших нормативно правових актів, що безпосередньо стосується забезпечення пенітенціарної ресоціалізації таких засуджених являється Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. та затверджений операційний план її реалізації у 2022–2024 рр. (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р.) [132]. Проведений її аналіз показав, що хоч однією з основних задекларованих цілей Стратегії і стало удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження [132], до сьогодні поставлених стратегічних завдань на жаль досягнуто так і не було, перепорою чого у першу чергу стала війна РФ проти України.

Підсумовуючи викладене слід зауважити, що проведене нами дослідження правового регулювання та інтеграційних зв'язків пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк засвідчило поступальну та поетапну трансформацію вітчизняної кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему нового європейського зразка, здатної реально забезпечити повернення засуджених до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

2.2 Теоретичне та практичне значення пенітенціарної ресоціалізації у реінтеграції засуджених до звільнення з місць позбавлення волі

Як доводить наше дослідження, гуманізація пенітенціарної системи в умовах правового режиму воєнного стану полягає в тому, що вона за необхідних умов (формальних і матеріальних) і через відповідні форми (зміну умов тримання засуджених до позбавлення волі на певний строк, заміну невідбутої частини покарання

більш м'яким, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання) суттєво здатна вплинути на порядок і умови відбування засуджених до позбавлення волі на певний строк кримінальних покарань, на виправлення, ресоціалізацію та реінтеграцію засуджених до звільнення з місць позбавлення волі.

Оскільки вітчизняні вчені розглядають ресоціалізацію, як комплексну проблему, проведений нами аналіз Стратегії реформування (розвитку) пенітенціарної системи до 2026 року засвідчив, що Міністерство юстиції України послідовно планує покращити її функціонування і запровадити комплексні довгострокові зміни з метою визначення напрямів розвитку національної системи виконання кримінальних покарань відповідно до стандартів Ради Європи, у зв'язку з чим процес реформування вітчизняної пенітенціарної системи сьогодні триває, незважаючи на широкомасштабну збройну агресію РФ проти України [132].

У процесі дослідження ми звернули увагу на позицію вітчизняного вченого І. Г. Богатирьова, який досліджуючи сучасний стан вітчизняної пенітенціарної науки, наголошує, що її розвиток характеризується активізацією до поглибленого вивчення з використанням корпоративного підходу як засобу забезпечення глобальної інтерпретації та уніфікації засад функціонування [11, с. 47].

Звичайно процес пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк за нашим дослідженням є багатоплановим, складним і неоднозначним. У зв'язку з чим, вивчаючи теоретичне та практичне значення пенітенціарної ресоціалізації у реінтеграції засуджених до звільнення з місць позбавлення волі ми окремо звернули увагу на позицію І. Г. Богатирьова, В. В. Мізюка, про те, що ресоціалізація засуджених може суттєво змінюватися, якщо вони в нових умовах відбування покарання, пройдуть потужну психологічну, фізичну та правову адаптацію на стадії їх соціалізації [19, с. 65].

Саме соціальна адаптація до умов позбавлення волі на нашу думку, відкриває для засудженого можливість зрозуміти наскільки кара за вчинене кримінальне правопорушення може вплинути

на подальше його життя в умовах ізоляції і після звільнення з місць позбавлення волі.

На жаль, так склалося, що після 1991 року коли Україна стала незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою, командно-адміністративна система в місцях позбавлення волі фактично не змінилася, що негативно вплинуло не лише на умови відбування засудженими покарання, а й на процес їх пенітенціарної ресоціалізації.

У процесі дослідження ми звернули увагу на вислів Ч. Бекарія «чим більш жорстоким стає покарання, тим більш озлоблюються душі людей» [5, с. 310]. І дійсно, про яку ресоціалізацію ми можемо вести мову, якщо у кримінально-виконавчих установах ДКВС України до сьогодні, як з боку персоналу так і засуджених наявні непоодинокі факти насильства, катувань, приниження людської гідності тощо. Всі ці явища, на думку О. Г. Михайлика, являються досить комплексним феноменом, і безпосередньо впливають на ефективне застосування заходів пенітенціарної ресоціалізації щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк [81, с. 8].

Разом з тим, І. Г. Богатирьов та А. Л. Колодчина вивчаючи ресоціалізацію засуджених в місцях несвободи ДКВС України наполягають на тому щоб її результати відображалися у кримінально-виконавчій характеристиці засудженого, яка за переконанням поіменованих авторів, має стати своєрідним індикатором засвоєння засудженим засобів пенітенціарної ресоціалізації, оскільки віддзеркалює ті особистісні зміни, що відбуваються в його особистості протягом усього строку відбування покарання, через призму свідомого відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, не лише під час відбування ним покарання, а й після звільнення засудженого з УВП [17, с. 115].

До речі, про кримінально-виконавчу характеристику засуджених пишуть і інші вітчизняні вчені. Так, В. В. Голець, Н. В. Коломієць зауважуючи, що остання може досліджувати ті процеси і явища, які відбуваються під час правозастосовної діяльності персоналу УВП та вивчати впливи засобів виправлення і ресоціалізації

на конкретно взяту особу засудженого, поглибити знання про нього і впливати у подальшому на реінтеграцію засудженого до звільнення з місць позбавлення волі [16, с. 92].

Окремої думки заслуговує позиція С. В. Царюка, за твердженням якого кримінально-виконавча характеристика тісно пов'язана із посиленням уваги до проблем що виникають у персоналу місць позбавлення волі, оскільки без належного наукового і законодавчого забезпечення не може йти мова про ефективну систему виконання покарань [174, с. 68].

Ми поділяємо думки поіменованих вище вчених, оскільки в сучасних умовах реформування (розвитку) пенітенціарної системи України кримінально-виконавча наука має запропонувати практикам інтерес до нових форм і методів процесу ресоціалізації засуджених в умовах їх ізоляції від суспільства, як кінцевої мети виконання покарання і реінтеграції засуджених в громадянське суспільство після відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Окремо варто наголосити на тому, що період відбування засудженим покарання у виді позбавлення волі на певний строк характеризується зміною його правового статусу, що безпосередньо впливає на самосприйняття засудженим самого себе, трансформацію власних норм і критеріїв життєдіяльності й самореалізації. Тому важливим фактором у досліджуваному напрямку залишається вивчення змін що відбуваються в особистості засудженого у період пенітенціарної ресоціалізації.

Також слід зауважити, що після поміщення засудженого до позбавлення волі на певний строк у кримінально-виконавчу установу закритого типу фактично визначається порядок її життєдіяльності на строк призначеного покарання, за виключенням обставин (наприклад умовно-дострокового звільнення від відбування покарання) передбачених нормами чинного законодавства. В процесі відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, засуджена особа отримує нове «місце проживання», харчування, може обирати працювати ї чи ні, повинна дотримуватися

розпорядку дня, може реалізувати надані права та виконувати визначені у кримінально-виконавчому законодавстві України обов'язки. Все вищеперераховане забезпечує певний рівень пенітенціарної ресоціалізації засудженого, у тому числі і його соціальну адаптацію до умов життя у пенітенціарному соціумі.

Проведене нами дослідження пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк надало змогу запропонувати науковій спільноті і практикам наступні етапи пенітенціарної ресоціалізації:

- *первинна ресоціалізація*, як правило розпочинається з моменту набуття чинності вироком суду про призначення засудженому покарання у виді позбавлення волі на певний строк, визначення виправна колонії і поставлення засудженого на пенітенціарний облік. З цього моменту функція персоналу кримінально-виконавчих установ ДКВС України у першу чергу має полягати в наданні засудженому допомоги усвідомити, що він на визначений судом строк буде відбувати покарання у криміналізованому середовищі, де нажал панує кримінально-протиправна ідеологія та не виключеним являється примус з боку інших засуджених. Отже, первинна ресоціалізація супроводжується новою для засудженого морально-психологічною кризою, де він не лише виходить з нормального способу свого до пенітенціарного життя, де його оточували рідні, близькі та друзі, а й отримує значну морально-психологічну проблему, оскільки його перебування в УВП, з поміж іншого має на меті й успішно пройти два інші етапи пенітенціарної ресоціалізації;
- *проміжна ресоціалізація*, передбачає формування у засудженого в місцях позбавлення волі індивідуальної інформаційної основи для особистісного світосприймання умов відбування покарання і надання власної оцінки нормам поведінки у кримінально-виконавчій установі. Варто наголосити, що проміжна ресоціалізація характеризується зміною власного та/або набуттям нового світогляду засудженого, оскільки

під час карантину і розподілу в нього тільки розпочинається процес формування інформаційної бази про умови і порядок відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Водночас, руйнуються певні стереотипи поведінки, відбувається переорієнтування до умов життя в ізоляції;

- *повна ресоціалізація*, саме на цьому етапі у засудженого відбувається осмислення власного життя і набуття досвіду в умовах відбування покарання, проявляється готовність до реінтеграції в суспільство. Водночас, руйнуються певні стереотипи поведінки, відбувається переорієнтування до умови життя в ізоляції.

Запропонований нами поділ пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк свідчить про те, що вони не можуть розглядатися окремо, оскільки кожен із запропонованих етапів тісно пов'язаний один з іншим. Звідси робимо висновок, що пенітенціарну ресоціалізацію варто розглядати, як правову категорію, що забезпечує проходження засудженим в умовах ізоляції від суспільства оновлення соціальних зв'язків.

Також варто зауважити, що пенітенціарну ресоціалізація має особливе значення, оскільки контингент осіб, які утримуються в УВП має різні соціальні характеристики, фізичні та психологічні відмінності, що потребує відповідної адаптації програм та заходів пенітенціарної ресоціалізації до різних груп засуджених.

Важко не погодитися з тим, що пенітенціарна ресоціалізація різних вікових та статевих груп засуджених у місцях позбавлення волі принципово відрізняється, а тому потребує ґрунтовних, фундаментальних досліджень у цій сфері, адже нині ці особливості стали дуже різними, серед них варто виділити: правовий режим воєнного стану; кримінальну субкультуру в УВП; виховання в сім'ї; повага/неповага до норм закону; відсутність страху перед покаранням тощо.

Нажаль, засудженим складно адаптуватися та інтегруватися в сучасне суспільство після звільнення з місць позбавлення волі, оскільки під час відбування покарання вони за нашим дослідження часто втрачають соціальні зв'язки з родиною, друзями, родичами, а пошуки житла і роботи можуть займати багато часу.

Вказана вище позиція знайшла окремого підтвердження за результатами проведеного нами опитування персоналу кримінально-виконавчих установ ДКВС України. Так на запитання «Чи часто засуджені втрачають соціальні зв'язки з родиною, друзями, родичами?» респонденти відповіли наступним чином: 62,8 % – так і 37,2 % ні. Зауваживши при цьому, що важлива роль у цьому процесі належить як відношенню сім'ї, родичів, друзів до самого засудженого так і вчиненого ним кримінального правопорушення.

Отже вищезазначене, призводить до дискримінації засудженого, звужує його соціальні, комунікативні, культурні зв'язки й обмежує можливості саморозвитку та самореалізації в УВП під час проходження процесу ресоціалізації та підготовки його до реінтеграції в суспільство.

Враховуючи таку ситуацію, Міністерство юстиції України, як правонаступник Державної пенітенціарної служби України на нашу думку, своєчасно розробило Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердив операційний план її реалізації у 2022–2024 роках [132]. направлених саме на можливість засудженого стати повноправним членом суспільства і водночас змінити свій спосіб життя і швидше пройти всі етапи ресоціалізації і реінтегруватися у суспільство повноправним його членом.

Зважаючи на це, варто проаналізувати не лише пенітенціарну ресоціалізацію, а й реінтеграцію засуджених як явища, котрі передбачають різноманітні заходи державного, суспільного та соціального контролю за засудженими особами в кримінально-виконавчих установах ДКВС України. Оскільки за нашим дослідженням ставити знак рівності між цими поняттями являється недоречним.

Реінтеграція на відміну від ресоціалізації готує засудженого до життя після звільнення з місць позбавлення волі. Її сутність полягає у тому, що засуджений за рік до звільнення з місць позбавлення волі має пройти ряд програм, котрі дозволяють йому швидше адаптуватися до умов життя у вільному суспільстві.

Зважаючи на суспільну значимість реінтеграції, варто зазначити, що вона в кримінально-виконавчій науці розглядається

як частина процесу ресоціалізації як в період перебування засудженого в кримінально-виконавчій установі ДКВС України так, і після відбування ним покарання. Тривалість проходження засудженим реінтеграції залежить від бажання самого засудженого, від його індивідуальних особливостей та соціального середовища.

У кримінально-виконавчій науці серед вчених наявна думка про те, що коли засуджений звільнився з місць позбавлення волі, і не вчинив нового кримінального правопорушення то процес ресоціалізації і реінтеграції пройшов успішно (Л. І. Олефір, О. К. Лаптінова, І. М. Копотун, О. Г. Колб та ін). Водночас, якщо засуджений вчинив нове кримінальне правопорушення після звільнення з місць позбавлення волі то ресоціалізація і реінтеграція не досягла своєї мети. До речі вітчизняний вчений А. І. Богатирьов вивчаючи пенітенціарну злочинність зазначає, що остання безпосередньо пов'язана з ізоляцією осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень у місцях позбавлення волі [28, с. 98], тобто, дотримуючись логіки дослідника, саме засудження особи яка вчинила кримінальне правопорушення і направлення її для відбування покарання в кримінально-виконавчу установу закритого типу створює передумови до вчинення в місцях позбавлення волі нового кримінального правопорушення. З такою позицією вченого ми погоджуємося частково, оскільки ізоляція засудженого до позбавлення волі на певний строк в УВП є обов'язковим елементом відбування особою кримінального покарання. А тому, особа, котра вчинила кримінальне правопорушення має усвідомлювати, що покарання може бути пов'язане з позбавленням волі.

З іншого сторони, ми підтримуємо А. І. Богатирьова, оскільки процес ізоляції засудженого передбачає проходження всіх етапів ресоціалізації, виконання яких створює для засудженого передумови на позитивний результат. І тільки їх не виконання показує негативні результати, зокрема і вчинення засудженим в місцях позбавлення волі нового кримінального правопорушення.

Отож, тривалість ізоляції засудженого в місцях позбавлення волі і його адаптація до умов відбування покарання певним чином

впливає на процес ресоціалізації з одного боку, а з іншого, спричиняє у засудженого різні зміни у поведінці, через що останній потребує після звільнення з місць позбавлення волі певного пристосування або проходження реабілітаційного періоду.

Серед ознак реінтеграції засудженого до звільнення з місць позбавлення волі варто виділити наступні:

- готовність засудженої особи, яка звільняється з місць позбавлення волі після відбування кримінального покарання і виконання програм ресоціалізації до життя в правовому суспільстві;
- відновлення соціальних стосунків;
- перебудова світогляду щодо психологічних, побутових та моральних уявлень на процес життя в правовому суспільстві після звільнення;
- використання набутої у місцях позбавлення волі нової спеціальності чи професії, що відповідає б потребам нового життя особи після звільнення з місць позбавлення волі;
- відношення державних інституцій та органів місцевого самоврядування, центрів зайнятості до потреб звільненої з місць позбавлення волі особи, зокрема: надання йому правової, психологічної та медичної допомоги; працевлаштування; забезпечення тимчасовим проживанням, отримання нової професії у нових умовах життя в правовому суспільстві.

Отже, реінтеграція засудженого до звільнення з УВП, зумовлюється тим, що особа, котра відбула визначений судом строк покарання та пройшла всі етапи ресоціалізації звільняється з УВП. За час перебування в місцях позбавлення волі, така особа, неминує має істотні соціальні деформації, оскільки перебуваючи в умовах неспецифічних для нормального способу життя: ізоляція; кримінальна субкультура; щоденні конфлікти із засудженими і персоналом місць позбавлення волі, втрата професійних навичок, розрив стосунків з родиною і близькими та друзями, стають замкнутими, дратівливими і озлобленнями, особливо коли у засудженого наявний тривалий строк відбування покарання.

Саме місця позбавлення волі стають для засудженого місцем проживання, вони збагачують особу кримінальним минулим, особливо вперше засуджених, підживлюють бажання у засудженого вчинити нове кримінальне правопорушення.

Зокрема, А. І. Богатирьов, Д. В. Колодчин досліджуючи теорію пенітенціарної злочинності у місцях позбавлення волі України, дійшли висновку, що її прояви на всіх етапах розвитку суспільних відносин виступали руйнівною силою життєдіяльності людини, захисту її прав і свобод. Більше того, як зазначають вчені «одним із парадоксів пенітенціарної системи є те, що особи, які ізолюються від суспільства за вчинення кримінальних правопорушень, знову їх вчиняють, іноді навіть більшої тяжкості, ніж, ті за які вже відбувають покарання [96, с. 35].

Отож, необхідність реінтеграції засудженого до звільнення з місць позбавлення волі обумовлена такими причинами: по-перше, самим фактом вчинення особою кримінального правопорушення, за яке суд застосував міру покарання у виді позбавлення волі на певний строк; по-друге, системою ізоляції засудженого, тобто позбавивши його свободи у виборі роботи, сімейних стосунків, проведення дозвілля тощо; по-третє, виконання під час відбування покарання засобів виправлення і ресоціалізації, котрі створюють умови поступової реінтеграції засудженого до звільнення з УВП.

Серед факторів реінтеграції засудженого до звільнення з місць позбавлення волі можна виділити наступні:

- 1) після набрання вироком суду законної сили і постановки засудженого на облік у виправну колонію, він не лише автоматично втрачає соціальні зв'язки і змінює свій соціальний статус. За нашим дослідженням встановлено, що майже 30 % засуджених залишаються наодинці сам із собою. Від них відмовляються рідні та близькі. Це психологічно тисне на засудженого, і якщо персонал УВП своєчасно не надасть допомогу в процесі соціальної адаптації до нових умов життя у пенітенціарному соціумі то за них це нажаль зроблять раніше судимі засуджені;

- 2) після карантину розподілу і діагностики не всі засуджені готові відбувати кримінальне покарання, вони просто мають моральне і психологічне потрясіння, їм складно пережити втрату роботи, сім'ї, та соціальних стосунків з вільним соціумом. І хоча за нашим дослідженням даний показник складає лине 22,6 % ми вважаємо, що це велика проблема для пенітенціарної ресоціалізації засуджених та їх реінтеграції до звільнення з місць позбавлення волі;
- 3) весь процес пенітенціарної ресоціалізації засуджених і підготовка їх до реінтеграції в суспільство після звільнення з місць позбавлення волі проходить через певний баланс інтересів персоналу і засуджених. З цього приводу професор І. Г. Богатирьов у науковому виданні «В'язниця в Україні у XXI столітті (інноваційна модель)» наголошує про те, що баланс інтересів між персоналом місць позбавлення волі в умовах реформування кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему вимагають гнучкого законодавчого та відомчого реагування [9, с. 28], оскільки саме вони на нашу думку, впливають на процеси виправлення, ресоціалізації та реінтеграції засуджених до позбавлення волі на певний строк;
- 4) важлива роль у реінтеграції засудженого до звільнення з місць позбавлення волі відіграє Міністерство юстиції України як головний суб'єкт формування державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. У зв'язку з чим прийняття програм реінтеграції звільнених з місць позбавлення волі засуджених мають бути пріоритетом напрямком не лише наукових, а і практичних досліджень;
- 5) важливе значення у реінтеграції засуджених до звільнення з місць позбавлення волі має надаватися організації їх професійного навчання, набуття засудженими нової професії або збереження і освоєння наявної, при сприятливих умовах функціонування виправної колонії. Велика роль у цьому

процесі відводиться персоналу виправної колонії, котрий має прикласти максимум зусиль для підготовки засуджених до звільнення наприкінці закінчення строку відбування покарання;

- б) підготовка засуджених до звільнення має передбачити, надання їм соціальної допомоги з боку державних і недержавних організацій їх трудове та побутове влаштування. На жаль, війна з рф проти України скоротила певні програми надання допомоги звільненим із місць позбавлення волі, однак це не виключає розробки комплексної програми захисту таких осіб в умовах правового режиму воєнного стану. За нашим дослідженням така програма має передбачати конкретні заходи надання допомоги особам звільненими з УВП з урахуванням можливостей як держави, так органів місцевого самоврядування.

У програмі має бути визначена координація адміністрації органів і установ виконання покарань ДКВС України з іншими суб'єктами надання допомоги особам звільненими з місць позбавлення волі шляхом:

- по-перше, попередньої підготовки розміщення такої особи на проживання, працевлаштування, розв'язання інших побутових проблем за місцем його прибуття на проживання. На це до речі, направлений Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували або відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» [130];
- по-друге, забезпечення контролю і зворотнього зв'язку між органами і установами виконання покарань ДКВС України, органами місцевого самоврядування та регіональними центрами зайнятості щодо надання послуг у працевлаштуванні засуджених, про що, як не дивно, але йде безпосередня мова ще у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, на 2004–2006 роки» [116];
- по-третє, створення умов відновлення у особи, котра звільнилася з місць позбавлення волі соціальних зв'язків, навичок,

звичок, кваліфікації та пристосування до нового способу життя і виконання вимог кримінально-правових норм та правил суспільної поведінки.

У зв'язку з тим, що вищенаведені нормативно-правові акти є діючими з метою дослідження реінтеграції засуджених до звільнення з УВП нами проведено їх ґрунтовний аналіз, у результаті чого ми дійшли висновку, що в умовах правового режиму воєнного стану в Україні надання допомоги особам, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі, і які втратили соціальні зв'язки, є важливим суспільним завданням, оскільки втративши родинні зв'язки, вони вимушені поповнювати ряди осіб без певного місця проживання і продовжують займатися кримінально-протиправною діяльністю.

Вітчизняна вчена В. С. Батиргареева досліджуючи рецидивну злочинність в Україні зазначала, що якщо зіставити рівень кримінальних правопорушень, вчинених особами, які раніше вчиняли їх, і кількісні показники кримінально-протиправних діянь, вчинених особами, які раніше були судимі, то очевидною стає синхронність між цими двома рівнями [4, с. 161].

Отже, дотримуючись логіки поіменованої вище вченої, засуджених які вчиняють нові кримінальні правопорушення в місцях позбавлення волі варто розглядати, як осіб не схильних до ресоціалізації в УВП, а тому їх підготовка до звільнення є формальною стороною діяльності персоналу органів і установ виконання покарань ДКВС України.

Оскільки фінансування реінтеграції засуджених до звільнення з місць позбавлення волі має здійснювати держава, а вона взагалі на всю кримінально-виконавчу систему виділяє лише близько 65 %, то істотних зрушень у цьому процесі неможливо досягти без залучень фінансування з бюджету органів місцевого самоврядування. На жаль, за нашим дослідженням це питання не знайшло свого належного відображення в нормативно-правових актах, і через це практика реінтеграції засуджених до звільнення з УВП є малоефективною.

Аналізуючи наведене вище ми змушені констатувати наявну потребу в розробці додаткових заходів щодо реінтеграції засуджених до звільнення з місць позбавлення волі шляхом надання засудженим, які готуються до звільнення пройти певні програми, відповідно до їх інтересів і здібностей, наприклад отримати нову професію або пройти підвищення кваліфікації з урахуванням потреб ринку праці. Доречи варто наголосити і на тому, що такі програми можуть фінансуватися як вітчизняними так і міжнародними благодійними організаціями.

Окремо варто наголосити, що розроблене Положення про програму диференційного виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення» за ініціативи Департаменту з питань виконання кримінальних покарань та проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe) було профінансоване саме міжнародною організацією і як результат він запроваджений у роботу органів і установ виконання покарань ДКВС України.

Так, згідно наказу Міністра юстиції України № 1858/5 від 26.05.2021 року в органах і установах виконання покарань ДКВС України реалізується Положення про програму диференційного виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення» [99]. Положення зауваженого наказу передбачає участь засуджених у реалізації програми диференційованого виховного впливу на засуджених, метою якої є корекція їх соціальної поведінки під час відбуття покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, що є складовим елементом процесу пенітенціарної ресоціалізації таких засуджених.

Суб'єктний склад реалізації програми «Підготовка до звільнення» включає в себе: персонал соціально-психологічної служби УВП або слідчого ізолятору, інших структурних підрозділів зауважених органів, суб'єктів соціального патронажу, уповноважених органів з питань пробації із залученням громадських об'єднань, благодійних та релігійних організацій та під загальною координацією заступника начальника установи із соціально-виховної та психологічної роботи [99]. Важлива роль у цьому процесі також відводиться

не тільки проведенню вітчизняними вченими ґрунтовних досліджень з проблем пенітенціарної ресоціалізації засуджених і їх реінтеграції до звільнення з місць позбавлення волі та проходження соціальної адаптації після звільнення з кримінально-виконавчих установ ДКВС України, а і участь практичних працівників органів і установ виконання покарань у щорічних науково-практичних конференціях, форумах, круглих столах, де йде обговорення актуальних проблем щодо виправлення і ресоціалізації засуджених та їх реінтеграції до звільнення з місць позбавлення волі.

Однією з проблем пенітенціарної ресоціалізації засуджених та їх реінтеграції до звільнення з УВП є відсутність у засуджених перед звільненням паспорту, документів необхідних для працевлаштування, у розв'язанні соціальних проблем, призначенні пенсій тощо.

Особливого значення пенітенціарна ресоціалізація засуджених до позбавлення волі на певний строк і їх реінтеграція до звільнення з місць позбавлення волі набуває у зв'язку із забезпеченням в органах і установах виконання покарань ДКВС України належних умов для надання засудженим особам психологічних, соціальних, правових, медичних та ін. послуг з метою зменшення ризику зараження на туберкульоз, Ковід-19, ВІЛ/СНІД тощо.

Важлива роль пенітенціарної ресоціалізації досліджуваних засуджених і їх реінтеграції до звільнення з УВП відводиться саме їх підготовці до звільнення з місць позбавлення волі. Так, відповідно до статті 6 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, адміністрація УВП ДКВС України спільно із суб'єктами соціального патронажу, які надають цим особам допомогу щодо трудового і побутового влаштування за обраним ними місцем проживання спільно вживаються заходи з підготовки до звільнення засуджених з кримінально-виконавчих установ ДКВС України [130].

Серед проблемних питань, які повинен встановити персонал виправної або виховної колонії у засуджених, які готуються

до звільнення з місць позбавлення волі, являються питання пов'язані з їх подальшим проживанням та працевлаштуванням після звільнення, наявності необхідних особистих документів, потреб в отриманні соціальних послуг та ін. За результатами отриманої інформації вживаються відповідні заходи щодо вирішення проблемних питань засудженої особою після звільнення з місця позбавлення волі, а також приймається заява від засудженого, щодо його майбутнього місця проживання та працевлаштування, яка долучається до його особистої справи.

Після цього, за двадцять днів до звільнення засудженого кримінально-виконавча установа ДКВС України надсилає повідомлення про звільнення: до відповідного органу (підрозділу) поліції та протягом трьох діб з моменту звільнення – сповіщення до підрозділу інформаційно-аналітичної підтримки територіального органу НПУ [124]; до спостережної комісії для надання допомоги у соціальній адаптації після звільнення [127]; до відповідного уповноваженого органу з питань пробації стосовно осіб, які звільняються від покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі у зв'язку із заміною невідбутої частини покарання більш м'яким [128]; до міського, районного, міськрайонного центрів зайнятості, філій регіонального центру зайнятості державної служби зайнятості за обраним місцем проживання стосовно працездатних засуджених працездатного віку для надання допомоги в їх працевлаштуванні [114].

У випадку, якщо засуджений на день звільнення не досяг вісімнадцятирічного віку, за двадцять днів до звільнення установа виконання покарань додатково надсилає повідомлення про звільнення до підрозділу превентивної діяльності територіального органу НПУ.

Стосовно осіб, звільнених від покарання на підставі указу Президента України про помилування, а також звільнених осіб, яким у період відбування покарання скорочено строк покарання на підставі акта про помилування, у повідомленнях про звільнення, обов'язково вказуються номер, дата указу Президента України та вид помилування.

Для забезпечення виконання рішення суду стосовно осіб, яким покарання замінено більш м'яким, до уповноваженого органу з питань пробації установа виконання покарань (слідчий ізолятор) надсилає копії ви року (ухвали суду), постанови суду про заміну покарання більш м'яким, завірені печаткою, листів з питань погодження місця проживання та роботи після звільнення засудженого, підписку про явку засудженого до уповноваженого органу з питань пробації в триденний строк після звільнення та довідку про особу із зазначенням анкетних даних засудженого, дати звільнення, прізвища, імені, по батькові родичів та їх місця проживання.

Протягом доби після звільнення засудженого з УВП стосовно осіб, яким покарання замінено на громадські роботи, або виправні роботи відділ контролю за виконанням судових рішень УВП надсилає повідомлення, до уповноваженого органу з питань пробації за обраним місцем проживання та фактичним місцем роботи, яке зазначене у відповіді уповноваженого органу з питань пробації про результати перевірки (у тому числі щодо тих осіб, обране місце проживання яких не збігається з адміністративно-територіальним розташуванням місця роботи) [111].

У разі надходження від органу (підрозділу) поліції повідомлення про неприбуття звільненого до обраного ним місця проживання, зазначеного в повідомленні про звільнення, установою виконання покарань (слідчим ізолятором) додатково надсилається інформаційне повідомлення до органу (підрозділу) поліції, на території обслуговування якого ймовірна його поява, урахуваючи особисті дані засудженого.

Варто також зазначити, що за нашим дослідження встановлено наявність випадків коли у виправній колонії копії усіх запитів та відповідей на них, а також інші матеріали, що стосуються підготовки засудженого до звільнення з місць позбавлення волі, працівниками відділу контролю за виконанням судових рішень не долучаються до особової справи засудженого, що створює певну проблему у випадку їх втрати або коли вони залишилися на тимчасово окупованій р.ф. території України.

Одним із дієвих інструментів пенітенціарної ресоціалізації засуджених і їх реінтеграції до звільнення з УВП є проведення працівником відділу контролю за виконанням судових рішень бесід щодо основних положень Законів України «Про зайнятість населення», «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», інших нормативно-правових актів з питань отримання допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, а також порядку реєстрації за обраним ним місцем проживання та вручається під підпис відповідна пам'ятка, копія якої долучається до особової справи засудженого.

У процесі дослідження ми звернули окрему увагу на положення міжнародної практик. Так, у Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими передбачено необхідність поступової підготовки в'язнів до життя на свободі, у зв'язку з чим деякі зарубіжні країни використовують у своїй практиці «пенітенціарну відпустку», під час якої ув'язнені підшукують для себе роботу, налагоджують корисні зв'язки, вирішують свої сімейні справи і т. п.» [46]. Для цього у пенітенціарному закладі є працівники, які піклуються про підтримання і зміцнення бажаних соціальних стосунків ув'язненого. Відпустки слугують тому, щоб поступово привчити ув'язненого до ідеї вільного життя і переконати його в тому, що він як і раніше належить до суспільства, до якого йому доведеться, врешті-решт, повернутися. Основна мета такого звільнення полягає: по-перше, в отриманні засудженим необхідних документів, зустрічі і подання резюме майбутніми роботодавцями, пошук житла чи відвідування сім'ї тощо.

На завершення розгляду теоретичних та практичних засад ресоціалізації у реінтеграції засудженого до звільнення з місць позбавлення волі сформулюємо їх авторське визначення – *це система усвідомленого відновлення засудженого в період відбування покарання та після звільнення, статусу повноправного члена суспільства, шляхом проходження програм виправного впливу та залучення до інших форм суспільно-корисної діяльності.*

2.3 Комплексне застосування щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк заходів пенітенціарної ресоціалізації

Як і будь-який процес у своїй більшості, пенітенціарна ресоціалізація засуджених до позбавлення волі на певний строк відбувається поетапно. На кожному її етапі відповідні суб'єкти досліджуваного процесу повинні забезпечити комплекс необхідних і достатніх заходів для свідомого відновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства і повернення його до соціально-нормативного загальноприйнятого та самостійного життя у правовому соціумі.

За твердженням деяких вітчизняних вчених (О. Л. Караман, В. О. Корчинський, В. Я. Фаренюк та О. М. Жук) ресоціалізацію засуджених варто поділяти на три етапи: до пенітенціарний етап, пенітенціарний етап та постпенітенціарний етап. Розвиваючи дану наукову позицію у своїх працях О. Л. Караман зауважує, що активна ресоціалізація особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, може починатися вже з моменту її арешту – допенітенціарний етап та продовжується в ході досудового слідства (перебування в слідчому ізоляторі) та судового процесу, якщо правопорушник визнає свою провину, щиро розкаюється та засуджує свою кримінально-протиправну поведінку [49, с. 62].

Жук О. М. взагалі виділяє п'ять основних етапів ресоціалізації засуджених, а саме: 1) винесення обвинувального ви року та призначення покарання засудженому; 2) адаптація засудженого до умов відбування покарання; 3) виправлення; 4) підготовка засудженого до звільнення з місць позбавлення волі; 5) соціальна адаптація до умов життя на волі [85, с. 9].

Аналізуючи вказані вище твердження вітчизняних вчених варто зауважити, що тут скоріше за все йде мова не про сам процес ресоціалізації засуджених, а про періоди пенітенціарного циклу їх життя, на кожному з яких засуджені змушені пристосовуватися до нових умов: упродовж перших трьох періодів – пройти через

«десоціалізацію», і лише після цього (протягом четвертого і п'ятого періодів) отримати можливість ресоціалізації [71, с. 157–158].

Як слушно зазначають О. А. Мельниченко та С. С. Дипко, є закономірність: чим деструктивнішою була десоціалізація, тим складнішою буде ресоціалізація [78, с. 5] засудженої особи.

Зокрема, досліджуючи проблеми соціальної адаптації та ресоціалізації осіб звільнених із місць позбавлення волі М. Ю. Кутепов виділяє три етапи ресоціалізації: «ресоціалізацію в місцях позбавлення волі (початковий етап); ресоціалізацію під час підготовки засудженого до звільнення з УВП (етап ресоціалізації); ресоціалізацію після звільнення з пенітенціарних установ (етап реабілітації після звільнення з пенітенціарних установ) [71, с. 157–158].

Ми дотримуємося класичної дворівневої точки зору, започаткованої засновниками поняття «ресоціалізація» А. Кеннеді та Д. Кербер, які в процес ресоціалізації засуджених включали два взаємопов'язані етапи: «етап етичної, психологічної та організаційної підготовки засуджених в установі виконання покарань (пенітенціарний етап) та етап пристосування до умов життя вільної людини в соціумі, визначення ними своїх соціальних позицій і ролей, ухвалення системи цінностей громадянського суспільства (постпенітенціарний етап) [183, с. 27].

Законодавець визначаючи поняття «ресоціалізація засуджених» (ч. 2 ст. 6 КВК України) також виділяє її два етапи:

- 1) пенітенціарний етап – спрямований на досягнення мети покарання у вигляді виправлення засудженої особи та її свідоме відновлення у соціальному статусі повноправного члена суспільства;
- 2) постпенітенціарний етап – передбачає повернення засудженої особи до самостійного, загальноприйнятого, соціально-нормативного життя у суспільстві.

Слід зауважити, що більшість вітчизняних учених-пенітенціаристів (зокрема, І. Г. Богатирьов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. В. Царюк, О. О. Шкута та ін.) у своїх працях обґрунтовують, що процес ресоціалізації засуджених слід поділяти

на два основні етапи: пенітенціарний та постпенітенціарний. Саме таким підходом до визначення етапів процесу ресоціалізації засуджених ми будемо керуватися у нашому дослідженні.

Зважаючи предмет нашого наукового пошуку («Пенітенціарна ресоціалізація засуджених до позбавлення волі на певний строк»), для якого логічним є наявність лише пенітенціарного етапу, у розкритті змісту комплексного застосування щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк заходів пенітенціарної ресоціалізації, ми підійшли через дослідження основних її стадій.

До першої стадії пенітенціарного етапу ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк *відноситься соціальна адаптація*. Зокрема, «соціальної адаптації (від лат. *adaptatio* – пристосування) до встановленого порядку виконання та відбування покарання (режиму), що на практиці є надзвичайно складним процесом, оскільки колишні, наявні та набуті соціальні зв'язки засуджених, специфічні умови тримання в місцях позбавлення волі, неписані закони поведінки, боротьба груп за лідерство та вимоги адміністрації травмують психіку особи, впливають на трудову і соціальну її активність, фізіологічний та психічний стан засудженого [77, с. 142–143]. Вплив чинника позбавлення волі на психічний стан засуджених полягає в порушенні нормальних психічних, фізіологічних, в тому числі і статевих функцій організму, що за визначенням опитаних нами респондентів з числа засуджених (68,8%), є найтяжчим елементом покарання. Як зазначають опитані респонденти з числа засуджених зазначений період триває близько 3–4 місяці, а подекуди до пів року, що залежить, в першу чергу, від адаптивних можливостей та індивідуальних особливостей організму окремої особи.

У своїх працях В. М. Трубніков, досліджуючи питання соціальної адаптації новоприбулих до місць позбавлення волі засуджених розглядав у межах їх ресоціалізації та в площині взаємодії двох структурно-складених систем: особистості і середовища, що включає момент активності з боку особистості і супроводжується конкретними зрушеннями в її структурі. З іншого боку, соціальне

середовище такою ж мірою впливає на формування людини, якою остання, завдяки власній активності, формує соціальне середовище, у зв'язку з чим більшість вчених проголошують створення позитивного середовища найважливішим елементом успішної соціальної адаптації [166, с. 52] засуджених, що являється вкрай необхідним для подолання ними соціально-психологічного ефекту місця позбавлення волі.

На думку Т. Мартинюка та С. Чернети соціально-психологічний ефект позбавлення волі проявляється через відрив від сім'ї, колективу, рідних, близьких, знайомих, друзів. Засуджені, які потрапляють до УВП, мають адаптуватися до нових соціальних зв'язків та взаємовідносин, де панує жорстокість, насильство, недовіра та озлобленість [77, с. 142–143]. Як зауважує Л. М. Ростомова у цей період особливо гостро відчувається обмеження потреб, зміна звичних стереотипів, що може викликати стан підвищеної дратівливості. У окремих засуджених це, навпаки, виражається в стані пригніченості. Специфічні психічні стани, викликані фактом позбавлення волі, особливо повно виявляються на початку і викликаються процесом перелому попереднього стереотипу життя під впливом режиму в колонії [143]. Все це продовжується доки у засуджених не з'являються нові особистісні якості необхідні для їхнього перебування у нових умовах життя в місцях позбавлення волі. Також, авторка досліджуючи особливості переживання провини неповнолітніми, схильними до правопорушень, слушно зазначає, що глибокі переживання, пов'язані з ізоляцією від суспільства, розривом з сім'єю, відчуттям вини необхідно використовувати у виховних цілях саме тоді, коли причини, що їх викликали, свіжі в пам'яті і гостро сприймаються. Важливо не упустити час, після закінчення якого переживання під впливом різних обставин, головним чином захисних механізмів, починають притуплятися і перестають здійснювати на свідомість і психологію людини помітний вплив [143], адже викликати в подальшому у засудженої особи розкаяння за скоєне ним кримінальне правопорушення буде складніше.

Досліджуючи педагогічні та правові основи ресоціалізації засуджених в умовах пенітенціарного закладу С. О. Чебоненко

зауважує, що враховуючи різкий відрив особи від звичного для неї життя й оточення, необхідно виділити такі напрями соціально-педагогічної роботи із засудженими на початковому етапі їхньої ресоціалізації, а саме: поетапна соціальна та психологічна діагностика засуджених для виявлення основних особистісних проблем, психічних станів, психологічної сумісності з оточенням, рівня конфліктності; допомога в подоланні стресових та негативних психічних станів (тренінги довільної саморегуляції, комунікації, впевненості в собі); моніторинг і корекція змін в особистості та поведінці засудженого шляхом періодичного тестування, спостереження, обміну інформацією між персоналом, психологом, медиками тощо; сприяння в організації лікування, навчання прийомам фізичної активності, лікувально-оздоровчої фізкультури, просвіта в питаннях здорового способу життя; з'ясування інтересів засудженого та залучення, з урахуванням його стану здоров'я, до виробничої або дозвільної діяльності, підтримка позитивних прагнень та мінімальних успіхів; визначення типу поведінкових настанов (домінування, лояльність, конфронтація та відхилення всіх унаслідок високої фрустрації), прогнозування поведінкових реакцій на даному етапі адаптації та віднесення засудженого до тієї або іншої групи ризику для проведення профілактичної роботи; прогнозування перспектив виправлення засудженого з максимальною конкретизацією найближчої з них та ін. [177].

Ми підтримуємо позицію М. Ю. Кутепова відносно того, що морально-психологічний стан та ступінь соціалізації особи на звичному для неї рівні після призначення кримінального покарання та під час подальшого його відбування досить непросто, а інколи майже неможливе завдання як для працівників установ виконання покарань, так і для суспільства в цілому. Здається, останнє напряму пов'язано з майже абсолютною ізоляцією засудженого від того ж суспільства, яке ніби «відсторонює» особу що вчинила кримінальне правопорушення від законослужняних громадян. Тому таке «відсторонення» обов'язково повинне супроводжуватися комплексом соціально-психологічних та педагогічних

заходів, які забезпечують можливість усвідомлення засудженими їхньої провини перед суспільством, дозволять сприйняти покарання, як належне та справедливе правообмеження [71, с. 159].

Друга стадія пенітенціарного етапу ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк включає в себе *процес засвоєння засудженими основних засобів виправлення і ресоціалізації*, а саме їх відношення до: встановленого порядку виконання та відбування покарання (режиму), пробації (пенітенціарної), суспільно корисної праці, соціально-виховної роботи, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання та громадського впливу [147, с. 92].

Ч. 1–3 ст. 102 КВК України визначають, що режим у виправних і виховних колоніях – це встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання, який забезпечує ізоляцію засуджених; постійний нагляд за ними; виконання покладених на них обов'язків; реалізацію їхніх прав і законних інтересів; безпеку засуджених і персоналу; роздільне тримання різних категорій засуджених; різні умови тримання засуджених залежно від виду колонії; зміну умов тримання засуджених. Режим у колоніях має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності та створювати умови для суспільно корисної праці засуджених, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, соціально-виховної роботи та громадського впливу [67].

Режим як засіб пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк передбачає цілеспрямовану та спільну діяльність персоналу кримінально-виконавчих установ, спрямовану на формування особистості засудженого як повноправного члена суспільства, здатного виконувати вимоги загальнообов'язкових правил поведінки та забезпечувати їх реалізацію в межах особистого життя. Виправний вплив на поведінку засудженого через встановлений порядок виконання і відбування покарання (режим) повинен здійснюватись з урахуванням типів особистості, психологічних та індивідуальних особливостей, ступеня педагогічної занедбаності засуджених тощо [183, с. 117].

Складовими елементами порядку виконання покарання є заходи виправного характеру та обмеження прав засуджених, які забезпечують можливість застосування примусових заходів. Слід зауважити, що застосування обмежень прав засуджених не виступають самоцілью у системі виконання кримінальних покарань, оскільки їх призначення полягає у забезпеченні належного виконання покарання та використанні в якості психолого-педагогічного засобу впливу на окремо взятого засудженого з метою його виправлення, ресоціалізації та профілактики вчинення нових кримінальних правопорушень. Обсяг реалізації функції «кари» під час виконання покарання залежить від конкретного виду покарання. За справедливим твердженням О. Г. Колба, позбавлення громадянина одного з основних суб'єктивних прав – свободи волі – веде до обмеження сукупності найбільш значимих для нього соціальних цінностей і благ – свободи пересування, спілкування, соціальних зв'язків, можливості розпоряджатися багатьма важливими суб'єктивними правами. Тому ізоляцію особи від суспільства варто розглядати як комплекс правообмежень, оскільки позбавлення чи звуження обсягу її прав обумовлене саме ізоляцією від суспільства [56, с. 24].

Режим в УВП регламентує увесь уклад життя засуджених та усі сфери їх життєдіяльності, що перебувають під контролем адміністрації кримінально-виконавчої установи [147, с. 93]. Дана теза підтверджується результатами проведеного нами опитування співробітників органів і установ виконання покарань ДКВС України, зокрема 58 % опитаних респондентів серед засобів виправлення і ресоціалізації засуджених пріоритетним виділяють «режим виконання та відбування покарань».

Ми переконані, що режим хоч і забезпечує каральний вплив на засуджених, проте є одним із засобів їх виправлення і ресоціалізації та одночасно створює правові передумови для успішного застосування інших засобів соціально-виховної роботи з особою засудженого, включаючи профілактику кримінальних правопорушень [167, с. 214].

Другою складовою процесу засвоєння засудженими основних засобів виправлення і ресоціалізації в місцях позбавлення волі

є пробація. А в контексті предмету нашого дослідження, один із її основних видів – пенітенціарна пробація, що являється підготовкою осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання [128].

Так, у Законі України «Про пробацію» від 05.02.2015 р. № 160-VIII визначено, що орган пробації спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування сприяють засудженим, які готуються до звільнення, у визначенні місця проживання після звільнення; влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; працевлаштуванні працездатних осіб [128].

Проте на практиці у засуджених виникає досить багато й інших питань, наприклад, відновлення чи оформлення документів, здобуття освіти, професії, отримання психологічної, медичної та матеріальної допомоги. В цьому випадку органу пробації необхідна взаємодія з відповідними органами, трудовими колективами, громадськими організаціями тощо [193, с. 328].

Основоположним кроком до вирішення даного питання стало затвердження Наказом Міністерства юстиції України від 17.01.2017 № 98/5 Положення про організацію діяльності волонтерів пробації, основним завданням яких стало сприяння уповноваженому органу з питань пробації у здійсненні нагляду за суб'єктами пробації та проведенні з ними соціально-виховної роботи [118].

Волонтерська діяльність, пов'язана з пробацією, здійснюється волонтерами пробації за такими основними напрямками: сприяння уповноваженим органам з питань пробації у здійсненні наглядових заходів за місцем роботи та навчання суб'єктів пробації; участь у проведенні соціально-виховної роботи із суб'єктами пробації; участь у складанні та реалізації індивідуальних планів роботи із суб'єктами пробації; участь у проведенні індивідуально-профілактичної роботи із суб'єктами пробації; надання

консультативної, психологічної та інших видів допомоги суб'єктам пробації; сприяння у працевлаштуванні суб'єктів пробації, залученні їх до навчання, виховних заходів та соціально корисної діяльності; сприяння у реалізації пробаційних програм стосовно суб'єктів пробації, звільнених від відбування покарання з випробуванням; участь у реалізації інших заходів, спрямованих на виправлення суб'єктів пробації та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень [128].

У свою чергу, у Законі України «Про пробацію» визначено, що пробація щодо неповнолітніх здійснюється органом пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх засуджених, і спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків [128].

Окремим елементом засвоєння засудженою особою основних засобів виправлення і ресоціалізації в місцях позбавлення волі виступає суспільно-корисна праця, щодо ефективності впливу якої на ресоціалізацію засудженої особи тривають постійні обговорення.

Серед нормативно-правових підходів до регламентації праці засуджених можна виділити наступні:

- працю в місцях ув'язнення варто розглядати як позитивний елемент внутрішнього режиму та ніколи не застосовувати як покарання (Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила) [39];
- праця засуджених – це важлива передумова ефективного засвоєння засудженими інших заходів з виправлення і ресоціалізації (ст. 118–122 КВК України) [67; 117].

У відповідності до законодавства України (ст. 118 КВК України та п. 3.2 Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі) визначають два типи праці засуджених до позбавлення волі на певний строк:

1. Добровільна праця з отриманням заробітної плати, як право засудженої особи. Відповідно до ч. 1 ст. 118 КВК України засуджені до позбавлення волі мають право працювати. Праця здійснюється на добровільній основі на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору, який укладається між засудженим та фізичною особою – підприємцем або юридичною особою, для яких засуджені здійснюють виконання робіт чи надання послуг [67]. Для визначення місця та умов добровільної праці засуджених враховується їх такі особистісні характеристики, як: вік, стать, спеціальність, рівень працездатності та стан здоров'я, бажання працювати на певному підприємстві чи майстерні місця позбавлення волі (примушування до обрання місця праці не допускається).
2. Обов'язкова праця, яка поділяється на:
 - оплатну працю, підставою залучення до якої є те, що засуджені до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами, зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості» (ч. 2 ст. 118 КВК України) [67];
 - безоплатна праця, де засуджені можуть залучатися без оплати праці лише до робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством. До цих робіт засуджені залучаються в порядку черговості, в неробочий час і не більш як на дві години на день (ч. 5 ст. 118 КВК України) [67].

Як показало проведе нами дослідження, єдиним можливим засобом погашення боргів, за словами 76,4 % опитаних нами респондентів з числа засуджених, є заробіток від праці у виправній колонії.

Відмічається позитивний вплив праці засуджених на такі аспекти пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, як досягнення економічної, соціальної

та оздоровчої мети. Наприклад, праця має також значення для збереження здоров'я, оскільки бездіяльність не лише калічить людину, але й веде її до деградації [183, с. 139].

Кримінально-виконавче законодавство визначає, що праця засуджених у місцях позбавлення волі має бути суспільно корисною, а не беззмисловою та організовуватись у відповідності до певних принципів. Так, поряд із застосуванням загальних принципів організації праці засуджених в УВП (принципу законності, гуманізму та індивідуалізації праці) важливе значення для безпосередньої її організації, мають також і соціальні принципи: обов'язкова праця та право засудженого на працю; оплата праці залежно від її кількості та якості; обов'язок дотримуватися дисципліни праці; охорона та безпека праці; поєднання праці з професійним навчанням [182, с. 81–82].

Проведене нами дослідження доводить те, що сьогодні суспільна користь праці засуджених до позбавлення волі майже знівельована, і з основного засобу їх ресоціалізації поступово перетворюється в трудову зайнятість засуджених. Причиною цього, як зазначено вище, являється той факт, що в обов'язковому порядку засуджений залучається до праці лише у випадках наявності у нього непогашеної заборгованості за виконавчими документами (ч. 2 ст. 118 КВК України) і при виконанні робіт по самообслуговуванню та благоустрою колонії (ч. 5 ст. 118 КВК України) [67].

Нажаль, фактична майже відсутність виробництва, пов'язана з браком фінансування кримінально-виконавчих установ ДКВС України, унеможливує забезпечення повної трудової зайнятості засуджених до позбавлення волі на певний строк, навіть тих хто бажає працювати, а відтак і належний процес їх ресоціалізації не може бути забезпечено у повному обсязі.

За твердженням законодавця, праця засуджених до позбавлення волі на певний строк, як один із основних засобів їх пенітенціарної ресоціалізації, не лише сприяє відновленню засуджених у статусі повноправних членів суспільства, а й з поміж економічного мети має носити суспільно корисний та в окремих випадках

обов'язковий характер, забезпечувати можливість повернення засуджених до соціально-нормативного, загальноприйнятого, самостійного життя в суспільстві після звільнення з УВП.

Проте зважаючи на негативні тенденції порушення трудових прав засуджених, за справедливим твердженням О. П. Рябчинської, питання їх трудової зайнятості в місцях позбавлення волі сьогодні залишається досить гострою та невирішеною проблемою [145, с. 110]. Так, за останніми даними (серпень 2023 року), встановленими в ході перевірки Офісу Генеральної прокуратури, адміністраціями УВП систематично допускаються порушення трудового законодавства, передусім щодо повноти оплати та обліку робочого часу, у т. ч. у вихідні та святкові дні, оплати праці засуджених та забезпечення їх належного працевлаштування, необхідних відрахувань із заробітної плати тощо. Низький рівень оплати праці у багатьох випадках приховується під виглядом укладання з засудженими дискримінаційних угод цивільно-правового характеру. До прикладу, у Миколаївській області засудженому у січні 2023 року за угодою нараховано лише 150 грн. заробітної плати. У Вінницькій, Житомирській, Запорізькій, Кіровоградській, Миколаївській, Львівській, Рівненській, Харківській областях та інших регіонах держави середня заробітна плата засуджених у 2–3 рази нижча від законодавчо встановленого мінімального рівня. Також виявлено численні порушення з питань охорони праці, що може призвести до тяжких наслідків та загибелі людей. Такі порушення встановлено в більшості кримінально-виконавчих установ ДКВС України [43].

Соціально-виховна робота, як четверта складова процесу засвоєння засудженими основних засобів виправлення і ресоціалізації в місцях позбавлення волі, передбачає цілеспрямовану діяльність співробітників органів і установ виконання покарань, соціальних інституцій, яка спрямована на досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

У своїх дослідженнях присвячених вивченню педагогічних та правових основ ресоціалізації засуджених в пенітенціарних

зкладах С. О. Чебоненко зазначає, що враховуючи різкий відрив особи від звичного для неї життя й оточення, необхідно виділити такі напрями соціально-педагогічної роботи із засудженими на початковому етапі їхньої ресоціалізації, а саме: поетапна соціальна та психологічна діагностика засуджених для виявлення основних особистісних проблем, психічних станів, психологічної сумісності з оточенням, рівня конфліктності; допомога в подоланні стресових та негативних психічних станів (тренінги довільної саморегуляції, комунікації, впевненості в собі); моніторинг і корекція змін в особистості та поведінці засудженого шляхом періодичного тестування, спостереження, обміну інформацією між персоналом, психологом, медиками тощо та ін. [177, с. 320].

Відповідно до ч. 2 ст. 95 КВК України за результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, яка затверджується начальником колонії [67].

У свою чергу, соціально-виховна робота спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів (ст. 123 КВК України) [67].

Так, у наукових працях присвячених дослідженню проблем реалізації соціальної роботи в установах виконання покарань О. В. Дзюман зазначає, що всі основні засоби виправлення і ресоціалізації засуджених, які закріплено кримінально-виконавчим законодавством України, так чи інакше пов'язані з різними аспектами соціальної роботи. Але, незважаючи на це, ні в КВК України, ні в інших відомчих нормативно-правових актах про соціальну роботу у кримінально-виконавчій системі мови не йде, що, як показує досвід, заважає становленню і розвитку цього інституту в УВП [37, с. 35].

За нашим глибоким переконанням до ключових елементів соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі на певний строк варто віднести виховний вплив, оскільки законодавець не надає чіткого визначення виховної роботи, а лише вказує на форми соціально-виховної роботи із засудженими, ми змушені звернутися до пенітенціарної педагогіки як складової частини виховного процесу засуджених. З позиції даної науки виховна робота – це система педагогічно обґрунтованих заходів, спрямованих на корекцію поведінки засуджених [189, с. 117].

Ефективність процесу пенітенціарної ресоціалізації засудженого до позбавлення волі на певний строк має пряму залежність від якості виховної роботи, соціального (внутрішнього та зовнішнього) середовища, ресурсного забезпечення конкретної пенітенціарної установи. Оскільки становлення людини, як соціальної істоти, можливе лише в межах суспільства, для її розвитку поряд із генетичною програмою особливого значення набуває соціальна програма у відповідності до якої особистість формується в колективі, що сприяє найбільш повному, ефективному, всебічному та гармонійному її розвитку.

Слід зауважити, що вплив соціальної програми в процесі пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк має властиві тільки їй специфічні закономірності, оскільки часто позитивна соціальна програма виявляється більш слабкою, ніж реальні відносини (як атрибут місць позбавлення волі), що складаються за неписаними законами та правилами, традиціями кримінального світу. Об'єктивно ця закономірність проявляється навіть всупереч бажанню організаторів процесу виправного впливу на засуджених. У зв'язку з чим завданням уповноваженого персоналу органів і установ виконання покарань ДКВС України являється створення в середовищі засуджених клімату, сприятливого для виховання, вироблення програм виправлення, відповідно до потреб і завдань кожного типу УВП, – завдання важке, але реальне для виконання [92, с. 12–13].

У багатьох країнах світу докладаються великі зусилля для вдосконалення ресоціалізаційного впливу на засуджених

до позбавлення волі на певний строк, одним із найкращих засобів якого є процес навчання.

Навчання засуджених залишається одним із основоположних чинників отримання систематизованих знань, вмінь і навичок, необхідних для їх життєдіяльності у вільному соціумі. Освіта в УВП не лише формує поведінку засудженої особи та допомагає у виборі ролі у суспільстві, а й націлена на розвиток їх особистості у цілому, приймаючи до уваги їх соціальний, економічний і культурний розвиток [56]. У зв'язку з чим до п'ятої складової процесу засвоєння засудженими в місцях позбавлення волі засобів ресоціалізації відносять загальноосвітнє та професійно-технічне навчання, що являються засобами нейтралізації стану фрустрації, компенсують дефіцит спілкування та впливу зовнішнього середовища в УВП, надають засудженим можливість переосмислити свої життєві цінності і погляди, відновити втрачені соціальні риси, властиві повноправному члену суспільства, повернутися до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя [183, с. 126].

Досліджуючи місце освіти у процесі виконання кримінальних покарань М. Ю. Чечин зазначає, що навчання вкрай позитивно впливає на засуджених, сприяє розвитку в них моральних якостей, розширює поле їхньої колективної діяльності та спілкування. Успіхи в навчальній діяльності підвищують соціальний престиж засуджених, зміцнюють їхнє становище в колективі, сприяють самоствердженню суспільно корисними засобами й способами. Під час навчання засуджені вступають у взаємодію не тільки з певною сукупністю фактів, відомостей у вигляді теорій, законів, правил тощо, а й з організатором цього процесу – учителем та іншими засудженими. У процесі цієї взаємодії встановлюються емоційні й психологічні контакти, що є джерелом формування колективних взаємин і спілкування між ними. У результаті засуджені не просто здобувають нові знання, а й збагачують досвід колективної діяльності, вступають у нові взаємодії з навколишньою дійсністю [178, с. 178].

Слід зауважити, органічне поєднання навчання, заходів соціально-виховного характеру та суспільно корисної праці є потужним

засобом не лише пенітенціарної ресоціалізації засуджених, але й допомагає їм адаптуватися до суспільного життя після відбування від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Набута освіта дає можливість раніше засудженим у подальшому реалізувати свої професійні знання і навички на практиці, що у свою чергу дозволяє забезпечувати себе матеріально і, як правило, не повертатися на шлях кримінально-протиправної діяльності, що є найкращим підтвердженням ефективної реалізації кримінально-виконавчої політики в державі [53, с. 77].

Проте, як показало наше дослідження, сьогодні організація загальноосвітнього та професійно-технічного навчання в УВП являються значною та невирішеною проблемою, що характеризує сучасний стан та тенденції розвитку системи виконання кримінальних покарань й залишається актуальним і нагальним питанням, що потребує невідкладного вирішення. На підтвердження зауваженої тези заслуговує на увагу позиція Н. К. Щепкіної, яка у межах дослідження теоретичних основ диверсифікації системи пенітенціарної освіти, до перспективних ідей її розвитку справедливо відносить: перетворення формальної системи освіти засуджених із розширенням видів і форм додаткової, неформальної та інформальної освіти; інтеграцію освітніх установ, що функціонують в освітньому просторі виправної установи; перехід на багаторівневу систему професійної підготовки на основі розвитку партнерських зв'язків з державними та недержавними навчальними закладами; оптимізація змісту професійно-освітньої підготовки з набуттям засудженими належних компетентностей, затребуваних на ринку праці; ревізія і модернізація ресурсної бази освітньої інфраструктури виправної установи із використанням можливостей вищого навчального закладу; створення системи методологічної, методичної та кадрової підтримки функціонування освітніх центрів (комплексів) у пенітенціарній системі на основі соціального партнерства; подолання вузько функціонального підходу в освіті засуджених лише як способу його виправлення і ресоціалізації тощо [192].

На нашу думку досить слухним в даному контексті є також твердженням О. Г. Колба, який зауважує, що діяльність з ресоціалізації засудженого досягне мети лише в тих випадках, коли доцільно обрані зовнішні впливи, що використовуються в системі, знайдуть відгук у свідомості тієї особистості, на яку вони спрямовані. Одним із таких зовнішніх впливів має бути персонал установ виконання покарань, основною формою діяльності якого, на переконання прихильників цього погляду, є його навчання у відповідній педагогічній системі, зорієнтоване на підготовку фахівців для виконання педагогічних функцій [58, с. 80].

Шосту складову процесу засвоєння засудженими основних засобів виправлення і ресоціалізації в місцях позбавлення волі становить громадський вплив.

У відповідності до положень кримінально-виконавчого законодавства України зміст громадського впливу як засобу пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк полягає у наступному:

- допомога відповідним пенітенціарним органам у процесі виправлення і ресоціалізації засуджених осіб здійснюється шляхом проведення соціально-виховної роботи об'єднаннями громадян, релігійними та благодійними організаціями, окремими особами, представниками медіа в порядку встановленим законодавством України;
- громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань в пенітенціарних закладах, що здійснюють спостережними комісіями (Положення про спостережні комісії), а у виховних колоніях – піклувальними радами. У випадках, встановлених КВК України та законами України, громадський контроль за дотриманням прав засуджених під час виконання кримінальних покарань можуть здійснювати громадські об'єднання [185, с. 124; 67; 119].

Вплив громадських інституцій на процеси пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк

характеризується індивідуальними ознаками у кожному конкретному випадку, оскільки у значній мірі такий вплив залежить від типу УВП, рівня безпеки, режиму виконання та відбування кримінальних покарань, кримінального складу засуджених які перебувають у відповідному місці позбавлення волі.

Варто також зазначити, що незважаючи на принципи проголошені у КВК України, та значну роль громадськості у забезпеченні прав засуджених, і особливо тих, які тримаються в УВП з достатньо високим рівнем ізоляції від суспільства, до сьогодні нажаль громадський контроль, як складова громадського впливу, не має системного та ефективного характеру. Засуджені об'єктивно залишаються слабшою стороною за адміністрацію органів і установ виконання покарань, а тому громадськість повинна йти назустріч засудженим, а не навпаки [82, с. 6].

Суб'єктну складову системи громадського впливу на процес пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк складають суб'єкти, які пов'язані спільними метою, формами та методами роботи із засудженими. До суб'єктів громадського впливу віднесено окремих осіб, громадські об'єднання (благодійні, правозахисні, релігійні та ін. організації), церкву (капеланів), волонтерів пробації, спостережні комісії, піклувальні ради, засоби масової інформації [168, с. 12] тощо.

У ході нашого дослідження встановлено, що з перерахованих форм участі громадськості в житті засуджених до позбавлення волі на певний строк найбільш дієвими є: робота спостережних комісій, релігійних організацій, душпастирської опіки та підтримка родичів засуджених.

Що стосується благодійних організації то варто зауважити, що в процесі дослідження нами встановлено, що останні, на жаль, мало зацікавлені в співпраці із УВП, що відображається у низькому рівні надані моральної та матеріальної підтримки засудженим.

Процес взаємодії представників громадянського суспільства з кримінально-виконавчим установами ДКВС України передбачає наявність певної системи стримування та противаг, в якій,

з одного боку, виступає державно-владний апарат, що наділений відповідними функціями та виконує завдання у сфері забезпечення виконання та відбування покарань, виправлення і ресоціалізації засуджених, а з іншого – незалежний інститут громадського суспільства, що контролює та сприяє досягненню основних завдань, які висуваються перед цією системою, забезпечує реалізацію прав і повноважень учасників даного процесу [168, с. 13].

Відтак, виправлення засудженого являє собою не лише третю і найважчу стадію пенітенціарного етапу їх ресоціалізації, а і її необхідну умову [67].

Слід зауважити, що про успішність процесу виправлення осіб свідчать позитивні зміни, що спостерігаються в свідомості засуджених та сприяють усвідомленню ними характеру вчиненого діяння, наслідків, які воно завдало суспільству, та осуду, який виразився у засудженні до кримінального покарання. Такі зміни, у своїй переважній більшості випадків можуть проявитися лише в результаті усвідомлення засудженими вини у вчиненому ним кримінальному правопорушенні та справедливості призначеного покарання. Як правило усвідомлення засудженими своєї вини завжди є ознакою їхньої готовності розумово та психічно нести покарання [48, с. 186–187].

Важливим для визначення ефективності системи виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк є ступінь їх виправлення, що носить оціночний характер та враховує певну сукупність критеріїв необхідних для оцінки ефективності засобів виправлення і ресоціалізації та результати їх сприйняття засудженими.

Ступінь виправлення являє собою досить оціночну категорію яку складають сукупність критеріїв, необхідних для визначення ефективності комплексного застосування до засудженого основних засобів виправлення і ресоціалізації, що в свою чергу дозволяють зробити висновок про результати їх сприйняття засудженими.

Відповідно до Положення про відділення соціально-психологічної служби, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 04.11.2003 № 2300/5, ступінь виправлення

засуджених визначається з урахуванням оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення та стану реалізації індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженими [103].

Додатком 1 Положення являється щоденник індивідуальної роботи із засудженим, яким передбачено основні критерії оцінки ступеня їх виправлення: дотримання вимог режиму відбування покарання; поведінка стосовно персоналу, поведінка стосовно інших засуджених; ставлення до виконання робіт із самообслуговування, благоустрою колонії; дотримання правил санітарії та гігієни; ставлення до участі в програмах диференційованого виховного впливу [103]. Отже, таких критеріїв усього шість на відміну від затверджених у висновку щодо ступеня виправлення засуджених, до того ж вони децю різняться за обсягом і характером.

Окремо варто зауважити, що основоположним кроком у напрямку вирішення порушеної проблеми стало впровадження Наказом Міністерства юстиції України 19 січня 2023 року № 294/5 єдиних підходів до визначення ступеня виправлення засуджених, щодо яких може бути застосовано заміну покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким відповідно до статей 81, 82 КК України, та в інших випадках, передбачених кримінально-виконавчим законодавством, шляхом розробки і затвердження Методики визначення ступеня виправлення засудженого (далі – Методика) [79].

Згідно зазначеної вище Методики, ступінь виправлення засудженого сьогодні визначається з урахуванням оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, проведеної згідно з методичними рекомендаціями, визначеними Міністерством юстиції України та з використанням підсистеми «КАСАНДРА» Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту, а також стану реалізації індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим, яка є складовою Щоденника індивідуальної роботи

із засудженим, Щоденника соціально-виховної роботи із засудженим неповнолітнім, визначених Положенням про відділення соціально-психологічної служби, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 04 листопада 2013 року № 2300/5» [79], та відображається у відповідних висновку.

До основних критеріїв, які враховувалися під час оцінювання ступеня виправлення засуджених до позбавлення волі на певний строк, відносилися відомості про їх стягнення та заохочення (п. 3.4 Розділу II «Критерії оцінки виправлення засудженого») [79]. Від кількості, характеру стягнень та заохочень залежить ефективність процесу виконання кримінального покарання, адже поведінка засуджених багато в чому свідчить про їх ставлення до відбування покарання, правильності застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації» [183, с. 107].

Відповідно до статті 130 КВК України, за виконання покладених обов'язків та додержання правил поведінки, встановлених цим Кодексом та правилами внутрішнього розпорядку колонії, дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, можуть застосовуватися такі заходи заохочення:

- подяка;
- дострокове зняття раніше накладеного стягнення;
- нагородження похвальною грамотою;
- присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою», «активний учасник самодіяльності» тощо;
- виплата грошової премії;
- нагородження подарунком;
- переведення на поліпшені умови тримання;
- надання дозволу для виїзду за межі колонії з метою відвідування рідних до семи діб засудженим, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки;
- надання додаткового короткострокового або тривалого побачення;

- дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до п'ятдесяти відсотків мінімального розміру заробітної плати;
- збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин [67].

Наявні у засуджених заохочення юридично показують їх позитивне ставлення до засвоєння засобів виправлення і ресоціалізації.

В ході нашого дослідження 82 % опитаних респондентів з числа засуджених, серед найбільш поширеного із заходів заохочення вказали подяку. Зазначене пояснюється тим, що у більшості випадків подяка носить усну форму і не потребує від адміністрації обґрунтування її застосування по відношенню до засудженої особи. І навіть в тих випадках, коли така подяка має форму за правами начальника колонії та потребує складання відповідного наказу і наявної характеристики особи засудженого, то за словами останніх вона також не носить психологічного стимулу. Слід зауважити що поряд із подякою, за словами опитаних нами респондентів, практично не містять стимулюючого ефекту такі види заохочень як: нагородження похвальною грамотою, присвоєння почесного звання «кращий за поведінкою», «активний учасник самодіяльності».

Також, в ході опитування нами було встановлено що певне психологічний стимул мають наступні заохочення щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк:

- дострокове зняття раніше накладеного стягнення (для 76 % являвся би стимулом, але застосовується вкрай рідко);
- переведення на поліпшені умови тримання (4 %);
- надання дозволу для виїзду за межі колонії з метою відвідування рідних до 7 днів засудженим, які тримаються у дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та середнього рівня безпеки (2 %);
- надання додаткового короткострокового або тривалого побачення (17 %);

- дозвіл додатково витратити гроші для придбання продуктів харчування і предметів першої потреби в сумі до 50 % мінімального розміру заробітної плати (0,5 %);
- збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин (0,5 %).

Застосування таких видів заохочень, як грошова премія та нагородження подарунком в практичній діяльності пенітенціарних установ застосовується вкрай рідко, оскільки як правило відсутні цільові кошти або відмічається недостатній рівень матеріального становища закладу.

Підтримуючи позицію П. П. Михайленко, слід зазначити, що важливу роль у незначному відсотку заохочень, що припадає на долю засуджених, відіграє й те, що більшість з них не бажає сприймати позитивно режимні вимоги та працю у місцях позбавлення волі, а також, небажання своєю поведінкою скоритися закону [80, с. 868].

В результаті дослідження норм КВК України в сфері застосування до засуджених зміни умов тримання, стягнень та заходів заохочень у законодавстві використовується психолого-педагогічна класифікація критеріїв оцінки ступеня виправлення засуджених. Зокрема ч. 1 ст. 101 КВК України встановлено, що підставою для застосування у якості заохочення до засуджених їх переведення до установи меншого рівня безпеки є те, що останні стають на шлях виправлення, а для переведення на більш суворий рівень безпеки (ч. 3 ст. 101 КВК України) – що є злісним порушником режиму відбування покарання.

Свого часу вивчаючи детермінанти рецидивної злочинності ми прийшли висновку, що однією із підстав її зростання є значна кількість помилок, що робляться під час оцінювання ефективності виправлення засуджених до позбавлення волі на певний строк, оскільки в основі застосування всіх заохочувальних заходів на першому місці повинні перебувати показники виправлення

засуджених, а не період відбутого ними покарання чи інші формальні умови [183, с. 111].

Пенітенціарний етап ресоціалізації засуджених завершується стадією підготовки засудженої особи до звільнення. Зокрема у виховних колоніях підготовка засудженої особи до звільнення починається із переведення її до дільниці соціальної адаптації (ст. 94 КВК України), а у виправних колоніях мінімального і середнього рівня – до дільниці соціальної реабілітації.

Так, у дільниці соціальної адаптації тримаються засуджені, які правомірно себе поведуть і сумлінно ставляться до навчання та праці і яким до звільнення залишається не більше шести місяців (ч. 5 ст. 94 КВК України) [67].

У свою чергу, у дільниці соціальної адаптації на кожного засудженого розробляється спеціальна індивідуальна програма підготовки його до звільнення. Засуджені, які тримаються в дільниці соціальної адаптації, працевлаштовуються на окремих виробничих об'єктах колонії або за межами колонії на інших об'єктах з дотриманням вимог безпеки і постійного контролю. Засуджені, які тримаються в дільниці соціальної адаптації, проживають в межах колонії у спеціально обладнаних приміщеннях окремо від інших засуджених (ст. 98 КВК України) [67].

Натомість, у дільниці соціальної реабілітації тримаються засуджені, які направлені з дільниці карантину, діагностики і розподілу, а також переведені з дільниці ресоціалізації в порядку, встановленому КВК України (ч. 6 ст. 94 КВК України) [67].

Також слід зауважити, що в межах дільниці соціальної реабілітації тримаються вперше засуджені до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, нетяжкі злочини, а також засуджені, переведені з дільниці ресоціалізації.

Відповідно до статті 99 КВК України у дільниці соціальної реабілітації засуджені тримаються під наглядом; у вільний від роботи час від підйому до відбою користуються правом вільного пересування в межах території дільниці; з дозволу адміністрації колонії можуть пересуватися без нагляду поза територією дільниці,

але в межах населеного пункту, якщо це необхідно за характером виконуваної ними роботи або у зв'язку з навчанням; можуть носити цивільний одяг, мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них, гроші та цінні речі, користуватися грішми без обмеження; мають право відправляти листи, отримувати бандеролі, посилки, передачі, одержувати короткострокові побачення без обмеження, а тривалі побачення – до трьох днів один раз на місяць; після відбуття шести місяців покарання в дільниці в разі відсутності порушень режиму відбування покарання, наявності житлових умов з дозволу адміністрації колонії можуть проживати в межах населеного пункту, де розташована колонія, із своїми сім'ями, придбавати відповідно до чинного законодавства жилий будинок і заводити особисте господарство [67].

Для досягнення мети соціальної адаптації перед звільненням засудженої особи з УВП адміністрацією зазначеної установи вживаються заходи з підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, спільно із суб'єктами соціального патронажу, які надають цим особам допомогу щодо трудового і побутового влаштування за обраним ними місцем проживання [130].

Процес підготовки засуджених до звільнення повинен являти собою комплекс заходів, які здійснюються в період відбування покарання до засуджених в залежності від індивідуальних особливостей кожної особи направлений на забезпечення закріплення процесу свідомого відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства та повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя [147, с. 9].

Індивідуальні програми підготовки засуджених до звільнення повинні передбачати координацію діяльності уповноважених осіб УВП та органів місцевого самоврядування, за місцем проживання засудженого, що вимагає, по-перше, попередньої підготовки розміщення для забезпечення проживання, працевлаштування, розв'язання інших побутових проблем, з якими можуть зіткнутися звільнені на свободу; по-друге, забезпечення контролю і зворотного

зв'язку між установою виконання покарань, органами місцевого самоврядування та регіональними центрами зайнятості населення [86, с. 36–37].

Зауважимо, що тривалість кожної із зауважених вище стадій пенітенціарного етапу ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строку залежить від конкретної справи, особи засудженого, обставин відбуття покарання тощо. Невід'ємний вплив на протікання цих процесів здійснюють: наявність або відсутність кримінальних установок; ступінь психологічної підготовленості до відбування покарання; психолого-педагогічні особливості засуджених; соціальне середовище засуджених, як до так після знаходження в місцях позбавлення волі [143], вид УВП; схильність до рецидиву скоєння кримінальних правопорушень, тощо.

Підсумовуючи викладене можемо справедливо констатувати, що забезпечення пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк являється неможливою без застосування комплексного підходу до її реалізації.

Висновки до розділу 2

1. За результатами проведеного дослідження авторами не лише розкрито генезис правового регулювання та виокремлено інтеграційні зв'язки пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, а й оцінено результати внесених законодавчих змін і реформ, що були впроваджені для забезпечення, у тому числі, гуманізації існуючої на перехідному етапі свого розвитку від виправно-трудової до кримінально-виконавчої системи України, основоположними з яких стала розробка нового вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства, яким введено до цього невідомий інститут ресоціалізації засуджених, основними засобами якого стали: режим, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив, а пізніше й пробація. Що засвідчує поступальну

та поетапну трансформацію кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну, спрямовану на повернення засуджених до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

У монографічній роботі виокремлено три етапи пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк: первинна; проміжна та повна, кожен з яких, являє собою певну соціальну діяльність персоналу органів та установ виконання покарань ДКВС України.

2. Виокремлено ознаки теоретичного і практичного значення пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк у їх реінтеграцію до звільнення з місць позбавлення волі, серед яких варто відзначити: систему усвідомленого відновлення засуджених в період відбування покарання та після звільнення; визначення статусу повноправного члена суспільства; проходження програм виправного впливу; залучення засуджених під час відбування покарання до інших форм суспільно-корисної діяльності, завдяки чому, сформульовано їх авторське визначення.

3. Охарактеризовано та сформульовано авторське визначення комплексного підходу до пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк як системи, що одночасно забезпечує застосування щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк всіх засобів виправлення і ресоціалізації (ст. 6 КВК України), не порушуючи при цьому взаємозв'язки між окремими компонентами цієї системи.

РОЗДІЛ 3

Шляхи удосконалення інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк

3.1 Критерії ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк

Шлях інтеграції України до Європейського Союзу є одним з пріоритетних завдань держави, оскільки забезпечує реалізацію прав і свобод людини і громадянина, визначених Конституцією України.

На жаль, війна з РФ спричинила підвищення рівня криміналізації в суспільстві, що безпосередньо вплинуло як на нестабільність загальних показників злочинності в державі так і кількості кримінальних правопорушень вчинених вперше та рецидивної злочинності.

Більше того, відсутність у державі комплексної допомоги засудженим перед звільненням з місць позбавлення волі, негативно впливає на його реінтеграцію у суспільство та подальше відновлення соціального статусу засудженого як члена сім'ї, трудового колективу, суспільства, що безпосередньо призводить до втрат на ринку праці і людського капіталу, оскільки переважна частина звільнених осіб є працездатними.

Для розв'язання проблем звільнених з УВП осіб, після законодавчого впровадження КВК України, 17.03.2011 року Верховною Радою України прийнято Закон України № 3160-VI «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі

або позбавлення волі на певний строк» [130], яким закріплено здійснення соціального патронажу стосовно таких осіб, та унормовано ряд інших питань, що регулюють підготовку засуджених до звільнення, діяльності центрів соціальної адаптації й спостережних комісій тощо. Однак, як показує наше дослідження, робота з організації виконання положень Закону до сьогодні не має системного характеру і не дає очікуваних результатів.

Зважаючи на стабільно високий рівень рецидивної злочинності, у тому числі в місцях позбавлення волі, низький рівень працевлаштування звільнених осіб, забезпечення їх житлом і допомогою у вирішенні соціально-побутових проблем, постає питання визначення змісту критеріїв ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Безперечно, ефективність пенітенціарної ресоціалізації досліджуваної категорії засуджених, визначення її критеріїв, завжди була складною практичною проблемою, у першу чергу для персоналу органів і установ виконання покарань ДКВС України, оскільки для цього потрібно мати професійні знання, сучасні психолого-педагогічні методики наукового аналізу особистості засуджених, а в першу чергу бажання самих засуджених успішно пройти всі три етапи ресоціалізації.

До речі, ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк у Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках [132] відводиться особливе місце, оскільки саме вона має забезпечувати відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства та повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

І хоча критерії ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк законодавчо не закріплені, ми вважаємо, що їх впровадження у виправний процес має ґрунтуватися на основі проведеного нами дослідження, розширення інструментарію збору інформації для їх аналізу, шляхом

опитування як персоналу УВП так і самих засуджених, розробкою нової методології наукового пошуку в розв'язанні поставленої проблеми.

Варто також зазначити, що оцінка ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених завжди була складною, а тому серед вчених та практиків і досі відсутнє єдине розуміння щодо визначення її критеріїв. Однак в силу поставлених у дослідженні завдань, шляхом застосування знань та особливостей що стосуються ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк нами не лише здійснено спробу виокремлення критеріїв її ефективності через призму кримінально-виконавчої науки, а і розкрито їх зміст.

Окремо варто наголосити що пенітенціарна ресоціалізація засуджених до позбавлення волі на певний строк – це соціально-правова категорія, що забезпечує засудженим після звільнення свідоме відновлення у соціальному статусі повноправного члена суспільства та повертає їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя після звільнення з УВП [15, с. 40].

Отже, пенітенціарну ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі на певний строк можемо розглядати як тривалий процес в основу якого покладено застосування персоналом УВП ДКВС України щодо засуджених комплексу заходів виховного характеру, спрямованих на формування у них готовності дотримуватися норм і правил відбування покарання та їх подальшу реінтеграції у суспільство. Відповідно пенітенціарної ресоціалізації має власну мету що досягається шляхом чітко визначених критеріїв її ефективності.

Критерії ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк за нашим глибоким переконанням варто розглядати через вивчення особистості засудженого, його психологічних і фізіологічних особливостей, детермінантів, які спровокували таку особу до кримінально-протиправної поведінки, з безпосереднім застосуванням принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Отже, в словнику іншомовних слів «ефективність» розуміється як результат, наслідок яких небуť причин та заходів дій [151].

У наукових дослідженнях О. С. Іщука, термін «ефективний» тлумачиться як такий, що призводить до потрібних результатів, дає найбільший ефект або викликає ефект [47]. Ми підтримуємо позицію вченого і наголошуємо, що ефективність пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк має позитивно впливати на порядок і умови виконання покарань в місцях позбавлення волі, і завдяки отриманим у процесі ресоціалізації навичкам та умінням наближає засудженого до реінтеграції в суспільство.

Однак, проведене нами опитування персоналу кримінально-виконавчих установ ДКВС України засвідчило, що ефективність пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк поки що не відповідає якості законодавчого забезпечення та має досить не високу результативність застосування кримінально-виконавчих норм, що її регламентують. У зв'язку з цим, актуальним залишається питання з'ясування критеріїв ефективності пенітенціарної ресоціалізації досліджуваної категорії засуджених, оскільки кримінально-виконавчою наукою і практикою виконання кримінальних покарань поки що єдиних критеріїв її ефективності не розроблено, що й стало одним із завдань даної монографії.

У процесі дослідження нами виокремлено наступні критерії ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, серед яких:

- 1) рівень розробленості національного законодавства щодо ресоціалізації засуджених;
- 2) оцінка застосування персоналом УВП засобів ресоціалізації;
- 3) ступінь досягнення засудженим в місцях позбавлення волі позитивного, соціально корисного результату;
- 4) оцінка запобігання вчинення засудженим в місцях позбавлення волі нового кримінального правопорушення;
- 5) належна професійна підготовка персоналу УВП щодо виконання покладених на них обов'язків;
- 6) досягнення балансу інтересів між персоналом УВП та засудженими у місцях позбавлення волі;

7) наукові вимоги якості ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

За часів незалежності України певні розробки критеріїв ефективності ресоціалізації засуджених проводилися вченими пенітенціарного спрямування, проте всі вони носили досить розрізнений характер, а більшість з них взагалі майже формальний, і слугували не скільки меті покарання, скільки іміджу кримінально-виконавчої системи України.

На жаль, останнім часом практично відсутні ґрунтовні наукові праці щодо критеріїв ефективності ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк. Зрозуміло, що запропоновані нами критерії в кримінально-виконавчій науці пропонуються вперше, і поки вони не будуть закріплені в нормативно-правових актах, їх варто розглядати на доктринальному та монографічному рівні. Більше того, вони мають пройти апробацію на практиці, оскільки деякі з них можуть бути сприйняті адміністрацію органів і установ виконання покарань ДКВС України, а деякі ні. Поряд з тим, їх варто впроваджувати в роботу з засудженими, адже за нашим переконанням по суті вони мають тісний зв'язок у напрямку досягнення поставленого результату, а саме пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Безумовно першим критерієм ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк має стати *рівень розробленості національного законодавства щодо ресоціалізації засуджених*. І така розробленість полягає у виробленні на підставі міжнародних механізмів певних правил (критеріїв) для цього виду кримінально-виконавчої діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України.

На запитання працівників УВП «Чи відповідає національне законодавство в сфері виконання покарань критеріям ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк?» респонденти відповіли наступним чином. 80 % опитаних вважають так, 16 % – ні, а 4 % утримались.

Отже, мірилом ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк має виступати

Міністерство юстиції України, як головний суб'єкт державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, і як суб'єкт подання до Верховної Ради України законопроектів щодо внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів, у тому числі й щодо ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Серед них варто виділити:

- забезпечення належних умов тримання засуджених в установах виконання покарань;
- сприяння засудженому належним чином використовувати свої права і обов'язки під час відбування покарання;
- забезпечення належних умов та оплати праці для персоналу УВП;
- використання позитивного міжнародного досвіду щодо забезпечення правового статусу засуджених у процесі відбування ними покарання у виді позбавлення волі на певний строк;
- залучення державних і недержавних інституцій щодо здійснення конкретних програм, заходів, ініціатив, які забезпечують реалізацію правового статусу засуджених в УВП [73, с. 480].

До речі, І. С. Яковець якість кримінально-виконавчого законодавства пропонує розуміти як порівняльний ступінь відповідності сукупності властивостей та рис цього акта, встановлений належними суб'єктами на підставі критеріїв, визначальних для цього етапу розвитку суспільства, що відображають пануючі в ньому погляди, й використовується з метою вжиття заходів щодо вдосконалення нормативно правового регулювання у сфері виконання покарань [194, с. 139].

На жаль, проведене нами дослідження показало, що Міністерство юстиції України готуючи законопроекти або зміни і доповнення до кримінально-виконавчого законодавства дещо нехтує правилами розробленими теорією права та доктриною наук кримінально-правового циклу.

Окремо зауважимо, що особливе значення для визначення ефективності нормативно-правового механізму пенітенціарної

ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк має вдосконалення системи їх стимулювання, поетапні зміни умов тримання засуджених, розробка та впровадження ефективних критеріїв оцінки ступеня їх виправлення, залучення до пенітенціарної ресоціалізації суб'єктів соціального патронажу та введення дієвої системи матеріального стимулювання таких засуджених.

Наступним критерієм ефективності являється *оцінка застосування персоналом місць позбавлення волі засобів ресоціалізації*. Оцінка ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк є досить важливим критерієм та значимою для кримінально-виконавчого права функцією. З цього приводу, вітчизняні вчені зазначають, що від повноти її виконання та урегульованості у кримінально-виконавчому законодавстві залежить ефективність дії цілого комплексу правових інститутів, спрямованих на досягнення мети покарання [146, с. 7].

Отже, оцінку ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк можна розглядати проміжною ланкою у процесі застосування до засуджених виправного впливу, а саме заходів заохочення і стягнення за весь період відбування засудженим в місцях позбавлення волі покарання.

Більше того, застосовуючи засоби виправного впливу до засуджених, при заповненні кримінально-виконавчої характеристики, персонал УВП має оцінити позитивні чи негативні зміни у їх поведінці за час відбування покарання. Такі дії персоналу УВП є одним із показників ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених, і сприяють їх руху в процесі відбування покарання до звільнення.

В ідеалі оцінка застосування персоналом УВП засобів ресоціалізації має сприяти тому, щоб у період відбування покарання останнє стало для засудженого великим уроком на все життя, і після звільнення, у нього не виникало думки, вчиняти нове кримінальне правопорушення.

Вивчаючи практику застосування персоналом УВП засобів ресоціалізації нами встановлено, що цей процес кримінально-виконавчої діяльності являє собою значну складність, суть якої

пов'язаний з декількома причинами: по-перше, неготовність персоналу УВП на професійному рівні їх використовувати, а по-друге, не кожен засуджений готовий і бажає їх сприймати.

Варто також зазначити, що в кримінально-виконавчій науці, незважаючи на майже відсутність праць, які стосуються оцінки застосування персоналом місць позбавлення волі засобів ресоціалізації, вітчизняні вчені постійно працюють над вивченням теоретичних та практичних її аспектів.

Варто підтримати позицію О. В. Сахнік, М. С. Пузирьова, про те, що незбалансованість або однобічність поглядів вчених і практиків на побудову системи оцінювання ефективності пенітенціарної ресоціалізації, значно ускладнює соціально-виховну роботу із засудженими, функціонування прогресивного підходу до створення диференційованих умов відбування покарання, що полягає у пом'якшенні режиму ізоляції, покращенні умов тримання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання тощо [146, с. 7].

Позиція вищенаведених вчених має велике практичне значення, бо дійсно оцінка застосування персоналом місць позбавлення волі засобів ресоціалізації є одним із шляхів реформування (розвитку) кримінально-виконавчої системи України та її трансформації в пенітенціарну систему європейського зразка. А це означає, що одним з основних завдань оцінювання ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк є індивідуальний план проходження засудженим всіх її етапів та опис у кримінально-виконавчій характеристиці поведінки засудженого під час відбування покарання, визначення додаткових заходів, які варто застосувати до засудженого з метою його підготовки до звільнення з кримінально-виконавчої установи.

Після надання персоналом УВП оцінки власного застосування до засуджених засобів ресоціалізації, важливим критерієм її ефективності являється *ступінь досягнення засудженим в місцях позбавлення волі позитивного, соціально корисного результату,*

що обумовлено результатом вибору персоналом кримінально-виконавчої установи ДКВС України форм і методів виправного впливу на засудженого, котрі проводяться в УВП і мають позитивно впливати на його поведінку, породжуючи відповідні зміни в його особистій характеристиці, мотивації до норм і правил місць позбавлення волі.

Опитування персоналу кримінально-виконавчих установ ДКВС України показало, що одним із показників їх роботи є виявлення на етапі первинної ресоціалізації позитивних особливостей у поведінці засуджених, і що є найголовнішим не упустити в подальшій пенітенціарній ресоціалізації ці позитивні особливості, в тому числі і через застосування до засуджених заходів заохочення, відповідно до норм кримінально-виконавчого законодавства та ефективних прийомів стимулюючого психолого-педагогічного впливу.

Варто також наголосити й на тому, що процес пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк і його ефективність багато в чому залежить від професійної підготовки персоналу УВП, оскільки саме він контролює поведінку засуджених протягом всього терміну відбування покарання та на кожному етапі їх пенітенціарної ресоціалізації.

Проведене дослідження дозволило нам запропонувати такі ступені досягнення засудженими в місцях позбавлення волі позитивного, соціально корисного результату, і це на нашу суб'єктивну думку варто занотувати у кримінально-виконавчій характеристиці кожного засудженого:

1. Засуджений успішно проходить первинну ресоціалізацію.
2. Засуджений успішно пройшов проміжну і повну ресоціалізацію.
3. Засуджений готовий до звільнення з місць позбавлення волі.

Разом із тим, у випадку, коли засуджений не відповідає ступеню оцінювання його пенітенціарної ресоціалізації, в його особистій характеристиці не наступили суттєві зміни (він продовжує дотримуватися кримінально-протиправних традицій) такі засуджені персоналом кримінально-виконавчих установ ДКВС України

беруться на профілактичний облік і з ними весь період відбування покарання проводиться відповідна робота із застосуванням ст. 6 КВК України [67].

Отже, перший ступінь досягнення засудженим в місцях позбавлення волі позитивного, соціально корисного результату, відображає у нього початок позитивних змін і показує, що особа налаштована на ефективне засвоєння встановлених засобів виправлення і ресоціалізації. Водночас, при цьому персонал УВП має розуміти, що засуджений перебуває в умовах ізоляції і в нього можуть проявлятися негативні звички та риси характеру.

Другий ступінь досягнення засудженими в місцях позбавлення волі позитивного, соціально корисного результату передбачає нове свідоме їх ставлення до порядку і умов відбування покарання, що дозволяє останнім успішно пройти проміжну і повну пенітенціарну ресоціалізацію, разом з тим вимагаючи від засуджених більшої відповідальності. Okремо варто наголосити й на тому, що за словами самих засуджених, даний ступінь формує у них нове уявлення про вчинене кримінальне правопорушення, долає негативні погляди на порядок і умови відбування покарання, приймає активну участь у всіх засобах виправлення і ресоціалізації. У зв'язку з чим засуджені психологічно готують себе до звільнення з місць позбавлення волі.

Третій ступінь ресоціалізації являється завершальним. Засуджений характеризується стійкою зміною у поведінці і готовий жити в нових для себе умовах після звільнення. Така готовність до законслухняного життя у вільному суспільстві має виключати залежність від тих традицій і звичаїв, які він набув відбуваючи покарання в місцях позбавлення волі.

За нашим переконанням ступінь досягнення засудженим в УВП позитивного, соціально корисного результату буде досягнуто тоді, коли засуджений звільнившись з місць позбавлення волі, в проміжку з 2 до 5 років зарекомендує себе з позитивної сторони і не вчинить нове кримінальне правопорушення.

Розглядаючи критерії ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк ми не могли

обійти оцінку запобігання вчинення засудженим в місцях позбавлення волі нового кримінального правопорушення. Поглиблене вивчення даного критерію показує, що в діяльності вітчизняних пенітенціарних установ спостерігається проблема від оцінки якої залежить ефективність пенітенціарної ресоціалізації.

Дану проблему являє пенітенціарна злочинність, яка існує в кримінально-виконавчих установах ДКВС України, і яка вирізняється якісними і кількісними змінами, оскільки кримінальні правопорушення що її складають, вчиняють засуджені під час відбування покарання, в умовах ізоляції.

Вивчення пенітенціарної злочинності показує, що за своєю сутністю вона посягає на оперативну обстановку в кримінально-виконавчих установах ДКВС України, підриває авторитет правосуддя, нівелює у засуджених бажання пройти соціалізацію, ресоціалізацію та реінтеграцію в суспільство.

Незважаючи на значну кількість праць із названої проблематики, маємо повне право констатувати, що кримінологічна і кримінально-виконавча наука, не сформулювала у діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України оціночного уявлення на запобігання вчинення засудженим в місцях позбавлення волі нового кримінального правопорушення.

Отже, узагальнюючи викладене можемо констатувати, що даний критерій ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк залишається актуальним завданням у силу зростаючої тенденції вчинення нових кримінальних правопорушень, як засудженими та персоналом кримінально-виконавчих установ ДКВС України, реалізація якого сприяє зниженню рівня рецидивної злочинності завдяки впровадженню оцінки ризиків, ефективних корекційно-реабілітаційних програм серед засуджених до позбавлення волі на певний строк і в уповноважених органах з питань пробації; протидії та запобігання у місцях позбавлення волі випадків катувань, неналежного поведіння із засудженими, пронесення заборонених предметів тощо.

Важливим критерієм ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк є *належна професійна підготовка персоналу УВП щодо виконання покладених на них обов'язків*. Це певною мірою обумовлено готовністю та компетентністю кадрового потенціалу ДКВС України застосувати до засуджених всі засоби виправлення і ресоціалізації, що визначені у ст. 6 КВК України [67].

У свою чергу, забезпечення належного виконання покладених на ДКВС України завдань та функцій показує, що дана служба сьогодні не в змозі забезпечити свою діяльність без персоналу кримінально-виконавчих установ. Саме професійна підготовка персоналу кримінально-виконавчих установ ДКВС України в сучасних умовах реформування (розвитку) кримінально-виконавчої системи України та її трансформація в пенітенціарну систему європейського зразка висуває підвищені вимоги, коли їх діяльність має бути спрямована на ефективну пенітенціарну ресоціалізацію засуджених, вдосконалення суспільних відносин, формування якісного оновлення кадрового складу кримінально-виконавчої системи України. Оскільки, саме людський фактор є необхідною передумовою ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, а тому найкращою гарантією проти жорстокого поводження з особами, яких позбавили волі, є відповідним чином підготовлений персонал УВП. Про це йде мова і в міжнародних нормативно-правових актах, які закріплюють норми у сфері підбору і розстановки кадрів пенітенціарної системи.

Зокрема, у п. 46 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими зазначається, що органи тюремного управління повинні піклуватися про ретельний відбір персоналу всіх категорій, оскільки добра робота установ ув'язнення залежить від добросовісності, гуманності, компетентності і особистих якостей цих співробітників [83].

Як зауважують А. Х. Степанюк та І. С. Яковець, міжнародні стандартні правила поводження з ув'язненими – це прийняті на міжнародному рівні норми, принципи і рекомендації в галузі виконання

покарання і діяльності органів і установ виконання покарань [158]. Міжнародні стандартні правила поводження з ув'язненими містять норм-рекомендації, які не мають обов'язкової юридичної сили, проте, вони були визнані відповідними міжнародними організаціями урядами та неурядовими міжнародними організаціями.

Отже, належна професійна підготовка персоналу УВП щодо виконання покладених на них обов'язків може моделюватися завдяки таким положенням:

- 1) міністерство юстиції має запропонувати декілька моделей фахівця кримінально-виконачої системи України, оскільки останнє вимагає многогранності функціонування самої системи (наприклад модель керівника; модель уповноваженого органу з питань пробації, модель психолога, модель оперуповноваженого, модель працівника нагляду і безпеки тощо);
- 2) кожна модель має змінюватися, завдяки розвитку наукової думки, вимог сьогодення, тому в концепції кадрової політики у сфері виконання покарань та пробації Міністерство юстиції України має передбачити усі моделі персоналу кримінально-виконачої системи України;
- 3) кожна модель при підготовці до роботи із засудженими має бути орієнтована на досягнення результату діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України та підрозділів уповноваженого органу з питань пробації.

Взагалі, коли особа вибирає професію працівника кримінально-виконачої системи України вона повинна чітко знати не тільки свої обов'язки і чітко їх виконувати, а й мати певні гарантії, у тому числі щодо можливості власного кар'єрного росту, матеріального та соціального забезпечення, тощо.

Професійна компетентність ДКВС України полягає у ресоціалізації, в тому числі й засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, профілактики вчинення повторних кримінальних правопорушень, сприяння формуванню справедливого правосуддя та скорочення загальної кількості осіб, які утримуються в місцях позбавлення волі, що сприятиме забезпеченню безпеки суспільства і держави.

Вищенаведене створює передумови до формування нової моделі працівника органів і установ виконання покарань ДКВС України, одним із пріоритетних завдань якого являється забезпечення, при виконанні службових обов'язків і повноважень, ефективної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Дана модель передбачає наступну професійну компетентність:

- знати норми міжнародного та національного законодавства в сфері застосування заходів пенітенціарної ресоціалізації щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк;
- оцінювати ризики вчинення засудженими повторних кримінальних правопорушень;
- складати кримінологічну характеристику на засудженого з метою своєчасного виявлення причин і умов невиконання ним вимог чинного законодавства щодо порядку і умов відбування кримінального покарання;
- рекомендувати заходи мінімізації повторного вчинення кримінального правопорушення, особливо неповнолітніми засудженими в місцях позбавлення волі;
- готувати та проводити індивідуально-профілактичні та соціально-виховні заходи;
- сприяти наданню консультативної, психологічної та інших видів допомоги засудженим;
- ефективно застосовувати методи мотивації засуджених до участі у виховних заходах, програмах та соціально корисній діяльності, працевлаштування та вступу на навчання;
- реалізувати пробаційні програми стосовно осіб, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі;
- забезпечувати дотримання вимог закону про захист персональних даних, які використовуються у службовій діяльності;
- вміти користуватися базами нормативних документів; володіти діловою мовою, складати документи та працювати з великим обсягом інформації; користуватися інформаційними технологіями в обсязі, необхідному для роботи.

Щодо критерію ефективності досягнення балансу інтересів між персоналом та засудженими у місцях позбавлення волі. Варто погодитися з вітчизняними вченими І. Г. Богатирьовим та О. Г. Михайликом про те, що однією з сучасних мета-ідей щодо функціонування в'язниць в Україні має бути пошук оптимальних форм балансу інтересів персоналу УВП і засуджених крізь призму принципів кримінально-виконавчого законодавства України (ст. 5 КВК України). Така позиція вчених, відповідає стратегічним завданням реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках [18, с. 197].

Варто підтримати позицію І. Г. Богатирьова, про те, що саме звернення засуджених у різні вітчизняні інстанції зі скаргами на умови їх утримання показують проблему балансу інтересів між персоналом і засудженими в кримінально-виконавчих установах ДКВС України [18, с. 199]. Проаналізована нами практика Європейського суду з прав людини показує, що суд, зокрема звертає увагу і перевіряє чи було досягнуто справедливого балансу між інтересами засуджених, і тими хто їх обслуговує, тобто персонал ДКВС України.

Розкриваючи зміст критерію наукові вимоги якості ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк ми в процесі дослідження дійшли висновку, що Міністерство юстиції України як правонаступник Державної пенітенціарної служби відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 343 від 18.05.2016 року [36] наділене владними повноваженнями забезпечити в органах і установах виконання покарань ДКВС України державну політику у сфері виконання покарань і пробації, а тому за період свого функціонування на жаль, не доклало достатніх зусиль щодо залучення наукового потенціалу (вчених-пенітенціаристів) до реформування (розвитку) кримінально-виконавчої системи України та її трансформацію в пенітенціарну систему європейського зразка. Ми переконані, що така складова реалізації ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк

може мати високі показники діяльності персоналу кримінально-виконавчих установ ДКВС України лише за умови якщо вона буде відповідати науковим вимогам якості. При цьому варто зауважити, що категорія якості і категорія ефективності не є тотожними, у тому числі й в науці кримінально-виконавчого права, оскільки якість може бути статистичною, а ефективність динамічною. Отже, пенітенціарну ресоціалізацію засуджених до позбавлення волі на певний строк варто розглядати одночасно через призму і якості, і ефективності.

Якість пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк може передбачати: наукову та юридичну розробленість її ефективності; суспільну необхідність та допустимість повернення засудженого після звільнення в соціум тощо.

З метою вдосконалення ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк пропонується внести зміни та доповнення, у ч. 4 ст. 97 КВК України і викласти її у такій редакції: *«Засуджений може бути переведений з дільниці посиленого контролю до дільниці ресоціалізації після виконання зазначеної індивідуальної програми в порядку, передбаченому цим Кодексом, але не пізніше ніж через три місяці з дня його поміщення до дільниці посиленого контролю».*

Наша пропозиція кореспондується з дослідженням М. С. Пузирьова про те, що індивідуалізація і диференціація покарання тісно взаємопов'язані та нерозривні. І якщо засуджений за своїми значущими властивостями (поведінка, ставлення до праці, навчання тощо) характеризується позитивно (прояв індивідуалізації) то йому можна змінити умови тримання у бік пом'якшення. Тобто відбувається диференціація у новий правовий інститут [138, с. 103].

Узагальнюючи викладене, варто зауважити що перелічені вище критерії ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк мають бути взаємообумовленими, оскільки всі вони відіграють основоположну роль у підготовці засуджених до звільнення з місць позбавлення волі та повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

3.2 Оцінювання діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України щодо застосування заходів пенітенціарної ресоціалізації відносно засуджених до позбавлення волі на певний строк

Одним із найважливіших критеріїв оцінки рівня демократії та розвитку громадянського суспільства в країні завжди залишалась ефективність діяльності організації і управління пенітенціарною системою, тому важливим завжди залишається питання забезпечення оптимальної ефективності функціонування органів кримінальної юстиції, як складової структури державного управління [184, с. 163].

Оцінювання діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України щодо застосування заходів пенітенціарної ресоціалізації відносно засуджених до позбавлення волі на певний строк, як і будь-якого роду діяльності, слід здійснювати за її кінцевим результатом.

На думку вітчизняного ученого й практика О. Б. Пташинського, головними критеріями оцінювання діяльності кримінально-виконавчої політики повинні бути: відповідність її змісту природі людини, нормам права й моралі цивілізованого суспільства; забезпечення збалансованого задоволення та гарантій законних прав і інтересів громадянина, суспільства та держави; системне вирішення певного комплексу основних складових проблем кримінально-виконавчої функції держави; максимальне й ефективне використання в справі ресоціалізації злочинців усього національного потенціалу держави [134, с. 60].

Степанюк А. Х., Яковець І. С. вважають, що ефективність діяльності пенітенціарної системи в широкому розумінні означає здатність її реально, з найкращим використанням наявних засобів, в оптимальні чи визначені законом або вироком суду строки, з найменшими витратами реалізовувати завдання з виконання кримінальних покарань, передбачених кримінальним законодавством, а також забезпечувати досягнення інших цілей, що постають у процесі їх виконання [158, с. 122].

На нашу думку, на стан оцінювання діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України щодо застосування заходів пенітенціарної ресоціалізації відносно засуджених до позбавлення волі на певний строк невід'ємно впливає взаємодія пенітенціарних органів та установ з іншими спеціальними суб'єктами запобіжної діяльності, за напрямом протидії пенітенціарній та постпенітенціарній рецидивній злочинності.

Дослідження ступеня ефективності діяльності в сфері покарань сприяє оцінці результативності їх діяльності, у т. ч. і в сфері протидії злочинності. Так, положення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 рр. спрямовані на увідповіднення ефективності роботи системи органів в сфері виконання покарань до рівня європейських стандартів, зокрема, констатовано, що система кримінальної юстиції та наявний механізм ресоціалізації засуджених потребують удосконалення з урахуванням руйнівних наслідків широкомасштабної військової агресії російської федерації проти України [132]. У Стратегії констатовано, що основними, невирішеними проблемами у пенітенціарній сфері сьогодні залишаються: відсутність належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту; не ефективність системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; неналежне забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; надмірне застосування покарань та запобіжних заходів, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та недосконалий розвиток органів пробації; відсутність належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах; не ефективність моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи; брак можливостей цифровізації пенітенціарної системи; недосконалість методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених [132].

На основних із них, які безпосередньо впливають на діяльність органів і установ виконання покарань ДКВС України щодо

застосування заходів пенітенціарної ресоціалізації відносно засуджених до позбавлення волі на певний строк ми вирішили зупинитися окремо.

Відомий вітчизняний вчений М. М. Яцишин свого часу наголошував, що важливим аспектом вітчизняної пенітенціарної системи є її реформування у відповідності до європейських стандартів та з метою гуманізації, забезпечення відкритості, наповнення прогресивними зарубіжними концепціями, загально визнаними міжнародними принципами, нормами з прав і свобод людини й громадянина, які б забезпечували надійність охорони як інтересів суспільства, так і особи у сфері кримінально-виконавчої діяльності [198, с. 11].

На жаль, за більше ніж тридцять років незалежності, Україна так і не змогла подолати недоліки забезпечення належних умов тримання осіб під вартою та неефективність засобів юридичного захисту засуджених, що вкрай негативно впливає на процес їх виправлення і ресоціалізації. На підтвердження зауважених проблем можна навести як приклад рішення Європейського Суду прав людини «Сукачов проти України» (заява № 14057/17, рішення від 30 січня 2020 р.) [154], у якому підтверджено порушення прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів до неї [59]. Судом констатовано, що органи державної влади повинні створити в пенітенціарних установах такий режим і умови, що не перевищують мінімальний рівень страждань, який особа може зазнавати під час відбуття покарання. Крім того, умови тримання під вартою, що порушують права людини, не можуть бути виправдані відсутністю ресурсів [132].

У пенітенціарній системі та в сфері діяльності правоохоронних органів складною залишається проблема запобігання та належного розслідування фактів катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання по відношенню до засуджених осіб чи осіб які перебувають під вартою. Про що свідчать в т. ч. і відповідні рішення Європейського суду з прав

людини, звіти Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню та ін. міжнародних організацій [59; 132]. Зокрема, про наявність таких проблем свідчать і наступні рішення ЄСПЛ: «Карабет та інші проти України» (рішення 17.01.2013 р.). 14.01.2007 р. засуджені Ізяславської виправної колонії (№ 31), Хмельницька область, оголосили голодування, у результаті чого 22.01.2007 р. 17 засуджених зазнали побиття під час проведення загального обшуку. Європейський суд з прав людини зобов'язав сплатити 16 заявникам по 25 000 Євро відшкодування шкоди, одному заявнику – 10 000 Євро; «Юрій Щокін проти України» (рішення 03.10.2013 р.). 19.10.2000 р. у Вільнянській виправній колонії (№ 20) Запорізької області, у результаті катувань помер засуджений, ЄСПЛ зобов'язав сплатити заявнику 30 000 Євро відшкодування моральної шкоди [155].

У контексті дослідження даної проблеми, до прикладів порушення норм Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання в діяльності пенітенціарної системи України можна відзначити наступні:

- переповнення камер, відсутність відповідних умов тримання під вартою (ст. 3 «Заборона катування» Конвенції [59]);
- відсутність ефективного юридичного засобу захисту ув'язнених та осіб які перебувають під вартою (ст. 13 «Право на ефективний засіб юридичного захисту» Конвенції [59]). За результатами порушення даного права близько 190 справ було розглянуто ЄСПЛ та 133 справи перебувають під посиленим наглядом Комітету міністрів Ради Європи, оскільки не є виконаними [132];
- неналежне забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах. Зокрема, у рішенні по справі «Кудла проти Польщі» (Kudla vs. Poland) ЄСПЛ сформульовано обов'язки держави щодо створення належних умов при триманні в ув'язненні: «...держави

повинна забезпечити, щоб особа трималася під вартою в таких умовах, які сумісні з повагою до її людської гідності, щоб манера і спосіб виконання цього заходу не піддавали її стражданням і позбавленням такої інтенсивності, яка перевищує неминучий рівень страждань при позбавленні волі, і щоб, ураховуючи практичні вимоги, що пред'являються до тюремного ув'язнення, були адекватно забезпечені її здоров'я та благополуччя...» [138, с. 174]. Оскільки, право на охорону здоров'я являється одним з ключових прав людини, та гарантує кожному доступ до медичних послуг, захист від хвороб і можливість підтримувати фізичне та психічне здоров'я, свого часу В. М. Пашков наголошував, що актуальність поширення знань щодо правового положення суб'єктів права в охороні здоров'я не вимагає нині спеціального обґрунтування, оскільки створення необхідних умов для їх функціонування є одним із факторів забезпечення права на життя та здоров'я громадян [95, с. 5].

Важливим є розмежування право засуджених осіб на медичну допомогу та право на охорону здоров'я, так за твердженням С. Г. Стеценка, право на охорону здоров'я засуджених являється більш широкою категорією, що включає сукупність заходів соціального, економічного та екологічного характеру у цілому спрямованих на недопущення виникнення хвороб у засуджених. А право засуджених на охорону здоров'я, являється завданням багатьох структур апарата влади, у той час як втілення у життя права на медичну допомогу залежить від тих державних і муніципальних органів, що забезпечують сферу охорони здоров'я [159, с. 215–219].

У рамках розвитку вітчизняної пенітенціарної системи В. М. Синьов, наполягав на необхідності збереження і примноження суспільно цінних рис засуджених, зокрема їх фізичного і психічного здоров'я, здатності позитивно виконувати свої соціальні ролі [149, с. 19–20]. В даному контексті варто наголосити, що за рішеннями ЄСПЛ та висновками Європейського комітету питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому,

що принижує гідність, поводженню чи покаранню по відношенню до пенітенціарної системи України було зафіксовано ряд порушень медичного і немедичного характеру та зазначено на необхідності удосконалення діагностики і лікування загально-соматичних і соціально-небезпечних захворювань, зокрема ВІЛ-інфекції, туберкульозу та вірусних гепатитів [132].

Оскільки ч. 1 ст. 1 КВК України метою кримінально-виконавчого законодавства України визначає захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [67], складним залишається забезпечення заходів пенітенціарної ресоціалізації відносно засуджених до позбавлення волі на певний строк, зокрема шляхом протидії надмірному застосуванню покарань та запобіжних заходів, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та недостатній розвиток органів пробації.

Досліджений нами міжнародний досвід пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк доводить, що метою діяльності органів державної влади в галузі виконання покарань має бути належна побудова пенітенціарної служби, що сприятиме зниженню кількості рецидивних кримінальних правопорушень після відбування покарання. Так до прикладу, практичні співробітники виправної служби (служби тюрем і пробації) Норвегії вважають, що найголовніше – розвинути в людини мотиви правослухняної поведінки, головним критерієм якої являється повага до людини, у зв'язку з чим виконання покарання в умовах вільного суспільства є більш ефективним порівняно з тюремним ув'язненням і приводить у подальшому до вищого рівня безпеки в суспільстві. У зв'язку з чим з метою недопущення зростання кількості повторних кримінальних правопорушень, за вчинення нетяжких злочинів перевага надається альтернативним видам покарання [136, с. 554–555].

За твердженням деяких вітчизняних вчених, окремо стимулюванню ресоціалізації засуджених сприяє зміна умов їх тримання, зокрема переведення засуджених з однієї дільниці в іншу

або до колонії з іншим рівнем безпеки. З приводу зазначеного С. В. Царюк зауважує, що тривалість перебування засуджених до позбавлення волі на певний строк зумовлює певні особистісні зміни, що позначаються на їх поведінці та сприйнятті основних засобів їх виправлення і ресоціалізації. У зв'язку з чим їх вивчення та урахування в роботі пенітенціарного персоналу дозволяє не тільки побудувати систему управління поведінкою засудженого під час відбування покарання, а й визначити найбільш ефективні способи впливу на нього з метою повернення в суспільство особи із соціально-корисними установками, схильністю до правомірної поведінки та відновленими соціально-корисними зв'язками [175, с. 463], а не навпаки. Адже вченими доведено, що тривале тюремне ув'язнення з високим рівнем ізоляції від суспільства і подальший різкий перехід до життя на волі негативно впливають на процес соціальної адаптації засуджених та часто призводять до вчинення рецидивного кримінального правопорушення.

Вітчизняне пенітенціарне законодавство створює нормативну базу ефективного функціонування прогресивної системи виконання кримінальних покарань, яка за своєю сутністю покликана сприяти досягненню мети виправлення і ресоціалізації засуджених та запобіганню вчинення ними нових кримінальних правопорушень, у зв'язку з чим, до засудженого яких досягає відповідного ступеня виправлення («стає на шлях виправлення», «став на шлях виправлення», «довів своє виправлення») і відбув встановлену законом частину строку покарання у виді позбавлення волі на певний строк, можуть бути застосовані такі елементи прогресивної системи: зміна умов тримання; заміна невідбутої частини покарання більш м'яким; умовно-дострокове звільнення від відбування покарання [24, с. 24].

Нормативно-правове регулювання порядку та умов виконання і відбуття кримінальних покарань, заходи щодо контролю та нагляду за особами, які тримаються в УВП, контроль оперативної обстановки у кримінально-виконавчих установах ДКВС України не повною мірою враховують новітні підходи щодо охорони

і нагляду, забезпечення безпеки й правопорядку засуджених та осіб, взятих під варту, у зв'язку з чим одним із основних стратегічних завдань в процесі реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року гостро стоїть питання щодо модернізації інженерно-технічних засобів охорони і нагляду для забезпечення відповідності сучасним вимогам фізичної безпеки і гарантування безпеки персоналу та засуджених [132].

Згідно отриманої від Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України інформації, за поданими запитами про доступ до публічної інформації від 08.11.2023 р., встановлено, що протягом 2018–2022 рр. засудженими та особами, взятими під варту під час перебування в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України було вчинено 2790 кримінальних правопорушень.

Оперативними підрозділами ДКВС України протягом 2018–2022 рр. попереджено вчинення засудженими та особами, взятими під варту 14 597 кримінальних правопорушень, з них:

- 8452 кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи;
- 75 кримінальних правопорушень щодо втечі та ухилення від відбування покарання;
- 5858 кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та прекурсорів;
- 212 інших кримінальні правопорушення.

Зведені статистичні дані протягом 2018–2022 рр. засвідчили, що в загальній структурі злочинності в УВП переважну більшість (98,2 %) складають кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, 57,9 % і кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, 40,1 %; спроб втечі та ухилення від відбування покарання – 0,5 %; та інших кримінальних правопорушень – 1,5 %.

Станом на 01.12.2023 року завдяки належній взаємодії між оперативними працівниками органів НПУ та установ ДКВС України

розкрито 3654 кримінальних правопорушень, в ході розкриття яких вилучено 26 одиниць зброї, більше 1,3 тис. набойів та 1,4 кг вибухівки.

Проведений аналіз злочинності в УВП показує, що вище перераховані кримінальні правопорушення найчастіше вчиняються засудженими у робочі дні (72,6 %); у житлових зонах установ (11,4 %); у виробничих зонах (4,2 %); у ДІЗО, ПКТ (28,4 %), у нічний час (18,1 %), що свідчить про наявність невирішених проблем у діяльності оперативних підрозділів ДКВС України.

За результатами нашого дослідження встановлено, що особливий контроль, у своїй переважній більшості випадків, являється вкрай необхідним не за всіма засудженими, а за так званою їх елітною, оскільки саме вона характеризується найбільшою криміногенною ураженістю та яскраво вираженою девіантною поведінкою в місцях позбавлення волі.

Переважна більшість засуджених до позбавлення волі на певний строк сприймають адміністрацію УВП та пенітенціарний персонал негативно, вбачаючи в них силу, покликану придушувати й підпорядковувати їх своїй волі, оскільки вона здійснює державний примус щодо засуджених [96, с. 108], У зв'язку з чим законні повноваження адміністрація УВП нерідко доповнює протиправними, а інколи й злочинними, результатом чого є перевищення влади або службових повноважень працівниками УВП.

У контексті предмету нашого наукового пошуку доцільною стала наукова праця вітчизняного вченого Я. В. Стрелюка, у якій поіменованій вчений зауважує, що серед персоналу який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях позбавлення волі, є: працівники соціально-психологічної служби (23 %); працівники відділу режиму і охорони (20 %); працівники підрозділів нагляду і безпеки (16 %); працівники медичної служби (15 %); оперативні працівники (15 %); працівники відділу інтендантського та господарського забезпечення (6 %); начальники та заступники КВУЗТ (4 %); інші (1 %). Серед кримінальних правопорушень, що вчиняє молодший персонал, за твердженням автора, варто

виділити: ч. 1. ст. 309 КК України; ст. 356 КК України; ч. 3 ст. 368 КК України; ч. 2 ст. 364 КК України; ч. 2 ст. 307 КК України; ч. 1 ст. 309 КК України; ч. 4 ст. 358 КК України; ч. 2 ст. 191 КК України; ч. 1 ст. 175 КК України; ст. 366–1 КК України; ч. 1 ст. 210 КК України; ч. 1 ст. 126 КК України» [65; 160].

З огляду на вказані вище статистичні данні варто зауважити, що злочинність у місцях позбавлення волі відображає не тільки оперативну обстановку, а й стан суспільного організму, який характеризується соціально-економічними, суспільно-моральними, політичними та іншими умовами його розвитку і суспільного життя [96, с. 80]. У зв'язку з чим, як справедливо наголошує Ю. В. Орел, нормальна діяльність ДКВС України неможлива без цілеспрямованої і відповідальної діяльності персоналу органів і установ виконання покарань. І якщо з боку персоналу вчиняються кримінальні правопорушення, тоді руйнується головна функція пенітенціарної системи – досягнення цілей покарання [90, с. 165].

За твердженням вітчизняної вченої К. В. Бондаревої адміністрація установ виконання покарань є дієвим запобіжним засобом, що сприяє підтриманню належного правопорядку в УВП та відіграє важливу роль в організації застосування основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, а також запобігання вчинення ними нових кримінальних правопорушень [25, с. 166]. Проте неналежне виконання власних функцій, чи зловживання ними часто призводить до вчинення засудженими кримінальних правопорушень що дезорганізують нормальну діяльність місць позбавлення волі, у зв'язку з чим неефективність моделі підготовки та діяльності персоналу органів і установ кримінально-виконавчої системи являє наступну проблему, яка потребує реального вирішення, що в свою чергу унеможливує ефективне застосування основних засобів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених.

У пенітенціарній літературі наведено багато поглядів щодо визначення критерії ступеня ефективності діяльності органів і установ виконання покарань. Основним з них є вивчення ступеня рецидивної злочинності. Проте, враховуючи ту обставину,

що рецидивна злочинність являє собою сукупність кримінальних правопорушень, вчинених судимими особами різних категорій, до яких відносяться не лише особи, що звільнилися з кримінально-виконавчих установ, а й засуджені за умисні кримінальні правопорушення, до покарань не пов'язаних з позбавленням волі, при дослідженні ефективності застосування заходів пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, за нашою позицією основним критерієм має бути вивчення кількості осіб, які вчинили умисні кримінальні правопорушення, після відбуття покарання у виді позбавлення волі за вчинення умисного кримінального правопорушення.

За результатами проведеного наукового дослідження нами доведено, що діяльність багатьох кримінально-виконавчих установ тривалий час була спрямована в основному на виконання виробничих планів, а не на ресоціалізацію засуджених, що негативно позначилося на стані боротьби з рецидивною злочинністю [187, с. 91]. Отже, узагальнюючим критерієм оцінювання діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України щодо застосування заходів пенітенціарної ресоціалізації відносно засуджених до позбавлення волі на певний строк, слід вважати кількість осіб, які після відбуття покарання у виді позбавлення волі, виправилися й знов не вчинили нових кримінальних правопорушень.

Як зауважує Міністр юстиції України Д. Малюська, рівень рецидиву зараз надзвичайно високий – понад 30 %, у зв'язку з чим у Мін'юсті хочуть знизити цей показник хоча б до 5 %» [142]. У зв'язку з чим підсумовуючи викладене нажалі змушені констатувати, що у вкрай нелегких умовах воєнного стану Україна хоч і продовжує шлях до створення сучасної та гуманістичної системи виконання кримінальних покарань нового європейського зразка, проте до забезпечення реальних гарантій безпеки суспільства і держави від протиправних посягань, у тому числі з боку засуджених які вже вчиняли кримінальні правопорушення, як і забезпечити їх реінтеграцію в суспільство після звільнення з місць позбавлення волі говорити зарано. У зв'язку з чим діяльність органів і установ

виконання покарань ДКВС України щодо застосування заходів пенітенціарної ресоціалізації відносно засуджених до позбавлення волі на певний строк не можна назвати ефективною.

3.3 Законодавче удосконалення пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк

Розвиток Євроінтеграційних процесів у нашій державі, сьогодні, як ніколи, потребує запровадження комплексу дієвих змін спрямованих на реформування пенітенціарної системи у відповідність до стандартів Ради Європи, однією з основних складових якої є удосконалення методів та інструментів пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк та їх подальше практичне впровадження в діяльність органів і установ виконання покарань ДКВС України.

Недоліки та проблеми пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк часто пов'язують із наявністю негативних чинників що впливають на процес пенітенціарної ресоціалізації з боку співробітників органів і установ виконання покарань ДКВС України.

Система пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк сьогодні потребує науково-практичного переосмислення та внесення відповідних змін до законодавства, приведення функціонування системи уповноважених державних органів у відповідність до конституційних і міжнародних стандартів в галузі забезпечення прав людини, з метою забезпечення вимог реального повернення засудженого після відбування ним покарання у суспільство повноправним його членом.

Окремо варто зауважити й на тому, що кримінально-виконавче право вітчизняними вченими завжди розглядається як наслідок фундаментальних досліджень та ґрунтовних результатів наукової діяльності у сфері виконання/відбування покарання, завдяки чому

система виправлення і пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк здійснює активний вплив на формування в останніх позитивних змін і готовність засуджених до звільнення з місць позбавлення волі.

Слід звернути увагу на позицію С. І. Максимова, якій у власних дослідженнях звертає увагу на те, що право максимально ефективно поєднує наукові розробки з практикою створення та застосування права, враховуючи при цьому як контекст правової культури, так і вплив основних чинників розвитку суспільства [76, с. 34]. Доцільно погодитися з такою думкою, оскільки кримінально-виконавче право формується відповідно до особливостей правової системи та національних правових традицій, не залишаючи без уваги державну політику у сфері виконання покарань та пробації.

Для повного розуміння сутності кримінально-виконавчого права важливо розуміти, що включення його доктринальних положень та результатів наукових досліджень до нормативно-правових актів не дає підстав розглядати їх у ролі формально-юридичних джерел, оскільки джерелом права є нормативно-правовий акт безпосередньо, тому наукові здобутки мають практичну цінність і не носять загальнообов'язкового характеру.

Зважаючи на це, кримінально-виконавче право, як ідейно-теоретична база нормотворчості та її ненормативний елемент, сприяє правильному розумінню й застосуванню законодавчих приписів і спрямоване на поєднання теорії та практики. Вагомим внеском у нормотворчу діяльність щодо законодавчого удосконалення пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк слід вважати поширену практику залучення відповідних фахівців до підготовки законопроектів у сфері виконання покарань, а тому їх напрацювання стають основою понятійного апарату, юридичної техніки.

Удосконалення нормативно-правової бази пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк – це процес систематизації законодавства у кримінально-виконавчій сфері, завдяки реалізації якого здійснюється використання теоретичних

юридичних конструкцій у нормотворчому процесі, метою систематизації є удосконалення порядку і умов виконання/відбування покарання у відповідності до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими і засудженими.

За результатами нашого дослідження встановлено, що одним із етапів законодавчого удосконалення пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк є забезпечення ефективного функціонування системи виконання покарань, котра в умовах правового режиму воєнного стану перебуває особливої уваги з боку держави. Важливим напрямком зміни вектора функціонування кримінально-виконавчої системи України до сучасних європейських стандартів поводження з ув'язненими і засудженими є розроблена Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року [132].

Саме втілення у життя органів і установ виконання покарань даної Стратегії поставило перед вітчизняними вченими завдання поступового надання практикам рекомендацій щодо покращення роботи персоналу органів і установ ДКВС України, і особливо в частині законодавчого удосконалення пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

Проведений аналіз законодавчих змін і доповнень у сфері виконання покарань показує, що вони є точковими і на жаль, як зазначає вітчизняний учений І. Г. Богатирьов, не відображають нову систему засобів виправлення і ресоціалізації засуджених на основі їх соціалізації та каяття, а це дуже важливо, тому, що всі ми реально усвідомлюємо, що кримінально-виконавча система, на жаль, поки ще не стала інститутом повернення засудженого, після відбування покарання, законслухняним громадянином країни [8, с. 28].

Окремо варто наголосити, що у контексті новітніх реформаційних процесів ХХІ ст. становлення і розвиток кримінально-виконавчої системи України потребує перегляду [191, с. 2], процес якого, за нашим глибоким переконанням, слід розпочинати із зміни його першооснов.

З прийняттям 05 квітня 2001 року ВР України КК України Кримінального кодексу України, закріплено норму ст. 50 КК, (в її першій редакції) якою встановлено, що покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого [65].

На відміну від попереднього КК 1960 р., яким закріплювалося, що покарання не тільки є карою за вчинений злочин, але й має на меті виправлення і перевиховання засуджених у дусі чесного ставлення до праці, точного виконання законів, поважання правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами» (ч. 1 ст. 20 КК 1960 р.) [66], ч. 2 ст. 50 КК України (в її першій редакції) задекларовано, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [65], у зв'язку з чим «перевиховання засуджених» не отримало свого подальшого законодавчого закріплення, в системі складових мети покарання.

Перевихованню засуджених, як інституту колишньої виправно-трудової системи, не знайшлося місця і у прийнятому 11 липня 2003 року КВК України, у зв'язку з чим його було замінено, уже давно усталеним у тодішній вітчизняній пенітенціарній науці, поняттям «ресоціалізація» – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві (ч. 2 ст. 6 КВК України) [67].

Не зважаючи на той факт, що ст. 6 КВК України виправлення засудженого, як процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки, законодавцем закріплено у якості необхідної умови ресоціалізації [67], ні після набрання КВК України законної сили (01.01.2004) ні по сьогоднішній дня, «ресоціалізації засуджених», не знайшлося місця у системі складових мети покарання, незважаючи на той факт, що суспільство завжди було

зацікавлене в корінній перебудові свідомості засудженого, а тому законодавець повинен забезпечити на нормативно-правовому рівні не тільки виправлення засуджених, але і забезпечити реальну можливість закріплення в неї відповідних властивостей і звичок, які виключають можливість вчинення нових кримінального правопорушення в майбутньому.

Проте дані твердження у вітчизняній науці кримінально виконавчого права завжди породжували значні наукові дискусії, для вирішення яких нами проведено їх системний аналіз.

Цікавою, в контексті предмету нашого дослідження являється думка О. Г. Колба щодо доцільності закріплення у ст. 6 КВК України ресоціалізації засуджених. Вчений, коментуючи факт відмінного визначення цілей покарання в кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві, вважає, що тим самим безпідставно розширювати завдання кримінально-виконавчого права. За його твердженням поняття «виправлення» за змістом є більш широким і поглинає поняття «ресоціалізація», у зв'язку з чим, з позиції поіменованого вченого, ресоціалізація є завданням, яке виходить за межі можливостей УВП і досягнення його є можливим лише за участі державних організацій та громадських формувань протягом певного часу, який охоплює і період після звільнення особи. На думку О. Г. Колба правомірним є лише законодавче закріплення мети виправлення як такої, що підтверджується статистикою застосування умовно-дострокового звільнення та кількістю звільнених за амністією, переведених на покращені умови утримання тощо [55, с. 30; 57, с. 49–51]. З даною позицією ми погодитися не можемо, і вважаємо «виправлення» засуджених поняттям вужчим ніж «ресоціалізація», і таким що справедливо віднесене законодавцем до необхідних її умов (ч. 2 ст. 6 КВК України), як мінімум з огляду на той факт, що інколи особу, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, як було нами зазначено вище (наприклад при вчиненні кримінального правопорушення з необережності, за яке особу засуджено до покарання у виді позбавлення волі на певний строк), інколи не потрібно виправляти, достатньо лише зберегти

у неї раніше набуті законослухняні властивості поведінки та забезпечити їй можливість повернутися у суспільство повноправним його членом, зруйнувавши при цьому, як правило набуті негативні соціалізаційні зв'язки місця позбавлення волі.

Визначаючи за мету покарання виправлення засуджених, за справедливим твердженням вітчизняних учених, у першу чергу необхідно було сформулювати спеціальні механізми його досягнення та критерії оцінки стану виправлення. На даний момент ці аспекти не закріплені та чітко не сформовані. Без чітких критеріїв, об'єктивного зв'язку із КК і специфічних механізмів реалізації стає сумнівним використання цієї категорії в законодавстві [180, с. 349].

Ми підтримуємо позицію Г. С. Резніченко, що саме під час відбування покарання у виді позбавлення волі у засудженої особи можуть бути закладені як позитивні, так і негативні основи для її подальшого життя після звільнення. Система виконання покарань, порядок та умов утримання засуджених тощо, мають передбачати дієвий механізм збереження і поновлення соціально корисних зв'язків засудженої особи з позитивним попереднім оточенням та рідними, у зв'язку з чим даний підхід надає підстави вважати ресоціалізацію більш широким поняттям ніж виправлення [140, с. 130].

Шахрай К. В. та Гацалевич Н. С. наполягають на усуненні категорії «виправлення» із кримінального законодавства та кримінально-виконавчого законодавства в тому вигляді, у якому вона існує, або змінити кардинально дані дефініції. За твердженням поіменованих вище учених необхідно більш чітко та широко регламентувати зміст виправлення, як зміни у свідомості та готовності до ресоціалізації. Наприклад, створення умов для усвідомлення негативних наслідків вчинення злочину засудженим, його дійового каяття, усунення криміногенних девіацій свідомості, заміна кримінальних варіантів поведінки на соціально прийнятні, вироблення звичок та навичок для подальшого вдалого інтегрування в суспільство, формування психологічної готовності до ресоціалізації [180, с. 350].

Пуйко В. М. взагалі ставить під сумнів доцільність існування серед цілей покарання виправлення засуджених. За твердженням

поіменованого вченого, загально визнаною є думка про сумнівність та недоцільність порушення такого питання, що виправлення, як мета покарання, є типовим наслідком тоталітарного суспільства та ідеологічного нашарування на сферу кримінального права, адже ні практикою, а ні теорією вона не підтвердилася. Автор вважає, що мета ресоціалізації засудженої особи має поставати не перед кримінальним покаранням, а перед пенітенціарною практикою, яка у свою чергу, використовуючи різні засоби виховного впливу, потенційно може досягти певних змін на краще [139, с. 113]. З даним твердженням нам також погодитися дуже важко, адже відсутність виправлення засуджених, у першу чергу призводить до росту рецидивної злочинності, як і засвоєння засудженим лише процесу пенітенціарної ресоціалізації. Якщо засуджений, за рахунок основних засобів виправлення і ресоціалізації отримує можливість повернутися до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, а суспільство його не приймає, бо держава, в особі суб'єктів соціального патронажу не може йому забезпечити елементарних засобів до існування (проживання та працевлаштування, необхідних для отримання мінімальних засобів для законслухняного існування в соціумі), всі вжити пенітенціарною установою ресоціалізаційні заходи будуть марними, і ми отримаємо ще одного рецидивіста. Бо вказані вище елементарні засоби до існування йому повністю забезпечує установа виконання покарань (і «надасть житло», і «нагодує», і за бажанням засудженого та можливості УВП забезпечить роботою).

Аналізуючи позиції зазначених вище вітчизняних вчених, окремо варто зазначити, що соціум характерний для місць позбавлення волі та умови відбування покарання у виді позбавлення волі створюють усі підстави для того, щоб засуджена особа, зазнала значних обмежень своїх прав і свобод, що в свою чергу являється частиною мети покарання у виді кари (ч. 2 ст. 50 КК України). Доречним є те, що наведене нами твердження прямо кореспондується з результатами проведеного ретроспективного аналізу анкетних даних засуджених до позбавлення волі на певний строк,

переважна більшість яких (76,8 %) його підтримали, окремо наголосивши на тому, що вже з перших місяців перебування в УВП засуджені аналізують коло проблем з якими можуть зіштовхнутися після звільнення з місць позбавлення волі. У зв'язку з чим першочергове завдання державних органів полягає у тому, щоб вжити всіх можливих заходів спрямованих забезпечення засудженому після звільнення з УВП можливості належної соціальної адаптації до життя у правовому соціумі, як мінімум до рівня який би унеможливував у засудженого зародження бажання вчиняти нове кримінальне правопорушення.

Ми переконані, що ефективна соціальна адаптація засуджених після звільнення з УВП, як одна з основних складових їх ресоціалізації, має бути спрямована на подолання негативних наслідків, у тому числі й пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, переорієнтацію засуджених від умов життя в УВП до життя у правовому соціумі.

Бадира В. А., вивчаючи «Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мету покарання», прийшла до висновку, що виправлення засудженого має включати і ресоціалізацію, що ставить завданням адаптацію колишнього злочинця до умов законслухняного життя у суспільстві та недопущення з його боку злочинного рецидиву [2, с. 92].

У контексті зазначеного варто зауважити, що ми не можемо ставити за мету покарання лише виправлення засуджених і запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Але й недоцільно виключати з переліку складових мети покарання термін виправлення засуджених чи змінювати його на ресоціалізацію, оскільки виправлення засуджених має самостійне значення і є однією з необхідних умов ресоціалізації. Без досягнення мети виправлення засуджених, процес ресоціалізації буде безрезультатним, тому що неможливо примусово адаптувати до життя в нормальному суспільстві особу, чий помисли та інтереси спрямовані проти самого суспільства, незважаючи на всі застосовані щодо цієї особи виправні заходи.

Ми вважаємо, що законодавче закріплення в КК України поняття ресоціалізації засуджених як складової мети покарання дозволить досягти мету іншої її складової – запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень [15, с. 39].

За нашим переконанням метою виконання покарання є не тільки виправлення засуджених осіб та запобігання вчиненнями нових кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 50 КК України) [65], але і їх ресоціалізація, оскільки виправлення засуджених має самостійне значення та виступає однією з необхідних умов ресоціалізації. На нашу думку, це дозволить створити єдину систему законодавчого забезпечення, покарання та його складових – виконання і відбuvання.

Дана позиція отримала схвальної підтримки 68 % опитаних нами респондентів з числа персоналу органів і установ виконання покарань ДКВС України.

Проаналізувавши позиції вищевказаних учених та досвід опитаних нами практиків, з числа персоналу органів і установ виконання покарань ДКВС України, ми переконані, що сьогодні держава та суспільство заінтересовані в запобіганні та профілактиці вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень, в докорінній зміні їх свідомості, спрямованій на відновлення засудженого у соціальному статусі повноправного члена суспільства. Враховуючи зауважене ми переконані, що кримінальне виконавче законодавство повинно не тільки бути спрямований на забезпечення мети виправлення засуджених до позбавлення волі на певний строк, але і на створення умов свідомого закріплення у засуджених норм поведінки, навичок та властивостей, які б сприяли його інтеграції в суспільство у якості повноправного законослухняного його члена та унеможливили подальше вчинення ним кримінальних правопорушень.

Процес ресоціалізації засуджених має бути спрямований на їх цілісне відновлення та створення у них нової системи цінностей і норм поведінки необхідних для забезпечення повернення засуджених до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя у суспільстві після звільнення з УВП.

На підставі викладеного пропонуємо ч. 2 ст. 50 КК України, після слів виправлення засуджених, доповнити словосполученням «їх ресоціалізацію».

2. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, їх ресоціалізацію, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

Окремо варто зауважити, що за результатами нашого дослідження встановлено, що поряд з законодавчо закріпленими засобами виправлення і ресоціалізації засуджених існують та успішно використовуються й інші засоби. Хоч законодавчо визначений перелік основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив) (ст. 6 КВК України) [67], за нашим переконанням, і є достатнім, адже перерахувати в нормативно-правовому акті всі засоби виправлення і ресоціалізації, які можна використовувати в діяльності органів та установ виконання покарань, не видається можливим, оскільки, за справедливим твердженням М. С. Пузирьова, «по-перше, їх перелік був би надзвичайно громіздким (оскільки, на думку практиків, усе, що сприяє досягненню тієї або іншої мети, можна по праву вважати відповідним засобом); по-друге, він постійно змінювався би через те, що життя постійно породжує все нові й нові засоби, а це вимагало би зміни нормативно-правового акта [138, с. 112], у зв'язку з чим нами запропоновано ч. 3 ст. 6 КВК України, доповнити абзацом наступного змісту: *«Установи виконання покарань можуть використовувати й інші засоби виправлення і ресоціалізації засуджених, не зазначені в цьому Кодексі, якщо вони не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина».*

Як показало наше наукове дослідження, сучасний стан функціонування пенітенціарних систем як провідних зарубіжних країн, так і України, – це використання новітніх досягнень

науково-технічного прогресу, зокрема штучного інтелекту. Принадно зазначимо, що його потенціал вже використовується в межах реформування пенітенціарної системи України. Так, програмне забезпечення з елементами штучного інтелекту «Касандра», спрямоване на «аналіз потенційних злочинців та визначення, схильності особи до порушення закону в майбутньому, застосовує у своїй роботі Міністерство юстиції України [51].

На думку керівництва Міністерства юстиції України, це позитивно відображається як на запобіжній, так і ресоціалізаційній діяльності уповноважених органів з питань пробації та УВП ДКВС України. Однак, дана новація, поки що не знайшла свого законодавчого закріплення, відсутній і правовий механізм її реалізації на практиці органів і установ виконання покарань. А тому ми пропонуємо у новому Пенітенціарному кодексу України нормативно закріпити використання штучного інтелекту в системі пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

У стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року констатовано, що моральна застарілість і матеріальна зношеність ресурсів системи органів та установ виконання покарань, руйнування та пошкодження інфраструктури (гуртожитків, камер, інших приміщень та обладнання) внаслідок воєнних дій, вимушене ущільнення установ виконання покарань, недостатній обсяг фінансування не дають змоги повноцінно реалізовувати політику і реформувати сферу виконання кримінальних покарань та пробації. Протягом останніх років пенітенціарна система фінансувалася на рівні 47,78 відсотка загальної потреби і, як наслідок, стандарти виконання кримінальних покарань, умови тримання, медичне, матеріально-технічне забезпечення засуджених та осіб, взятих під варту, не повною мірою і не в усіх установах відповідають європейським стандартам, що призводить до збільшення кількості рішень Європейського суду з прав людини щодо порушення прав засуджених та осіб, взятих під варту, в Україні і відповідно до фінансових, репутаційних та іміджевих втрат держави» [132].

Оцінюючи досліджений нами міжнародний досвід пенітенціарної ресоціалізації засуджених, одним із шляхів вирішення даної

проблеми ми бачимо у використанні позитивного досвіду функціонування пенітенціарної системи країни, яка досягла значних результатів у питаннях реалізації міжнародних стандартів поводження з засудженими та їх ресоціалізації – Норвегії. Для якої є характерним фінансування утримання засудженого в тюрмі муніципальною владою того регіону, де засуджений мешкав до ув'язнення [24, с. 14].

За нашим глибоким переконанням, в умовах децентралізації органів державної влади та місцевого самоврядування, фінансування утримання засудженого муніципальною владою доцільно впровадити у вітчизняну пенітенціарну систему.

Отже законодавче удосконалення ресоціалізації засуджених має бути приведено у відповідність до міжнародних норм і стандартів та направлене на диференціацію та індивідуалізацію виконання покарань, що в свою чергу надасть можливість реалізувати засвоєні засудженими засоби їх виправлення і ресоціалізації та створити такі умови, які дозволять засудженим реально повернутися в суспільство повноправним його членом.

Висновки до розділу 3

1. За результатами проведеного дослідження виокремлено критерії ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, зокрема: рівень розробленості національного законодавства щодо ресоціалізації засуджених; оцінка застосування персоналом місць позбавлення волі засобів ресоціалізації; ступінь досягнення засудженим в місцях позбавлення волі позитивного, соціально корисного результату; оцінка запобігання вчинення засудженими в місцях позбавлення волі нового кримінального правопорушення; належна професійна підготовка персоналу УВП щодо виконання покладених на них обов'язків; досягнення балансу інтересів між персоналом та засудженими у місцях позбавлення волі; урахування часу, який витрачається на здійснення

заходів пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк; фактичний результат підготовки засудженого до звільнення з місць позбавлення волі; та наукові вимоги якості ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк. Надано належне їх обґрунтування власне саме для пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

2. Оцінювання діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України щодо застосування заходів пенітенціарної ресоціалізації відносно засуджених до позбавлення волі на певний строк доводить, що на шляху створення сучасної та гуманістичної системи виконання кримінальних покарань європейського зразка, здатної реально гарантувати безпеку суспільства і забезпечувати реінтеграцію засудженого в суспільство після звільнення з місць позбавлення волі, діяльність органів і установ виконання покарань ДКВС України слід вважати неефективною.

3. У рамках законодавчого удосконалення кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк запропоновано п'ять положень, що мають бути закріплені у нормах національного законодавства та нададуть засудженим можливість не лише реалізувати засвоєні засоби їх виправлення і ресоціалізації, а й створити такі умови, які дозволять їм повернутися в суспільство повноправним його членом.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання конкретного наукового завдання шляхом формулювання кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк в Україні й обґрунтовано перспективні напрями його вдосконалення. До основних результатів, сформульованих на підставі дослідження законодавства, наукових джерел і правозастосовної практики, належать наступні положення:

1. Вивчення спеціальних навчально-методичних та наукових джерел в контексті предмету дослідження надало підстави з'ясувати, що проблематика інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк розроблена недостатньо повно, адже вчені переважно розглядали діяльність всієї кримінально-виконавчої системи України із позицій кримінального, кримінально-виконавчого права, кримінології, психології та педагогіки. Зважаючи на це, актуалізовано необхідність законодавчого удосконалення низки проблемних питань, пов'язаних із застосуванням щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк засобів їх пенітенціарної ресоціалізації. Розкрито стан та методологію наукового дослідження пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

2. Дослідження поняття та змісту кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк надало можливість виокремити не лише їх етапи і стадії, а й запропонувати авторську дефініцію – це вихідні нормативно-керівні та інституціональні положення, спрямовані на реалізацію комплексу заходів кримінально-виконавчого характеру, що застосовуються до засуджених, в залежності від індивідуальних

особливостей кожного, і направлені на свідоме їх відновлення в соціальному статусі повноправного члена суспільства та забезпечують реальну можливість повернення засуджених до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя після звільнення з місць позбавлення волі.

3. Проведений аналіз міжнародного досвіду пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк показав необхідність створення відповідних соціальних служб, залучення неурядових, громадських структур або напівдержавних утворень, діяльність яких має фінансуватися і контролюватися державою, та бути спрямована на розроблення і реалізацію конкретних соціальних програм, надання соціальної допомоги, як в період відбування засудженими покарання так і після їх звільнення, необхідної для свідомого відновлення засуджених у соціальному статусі повноправних членів суспільства та повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя. Оцінюючи досліджений нами міжнародний досвід пенітенціарної ресоціалізації засуджених, одним із шляхів вирішення даної проблеми ми бачимо у використанні позитивного досвіду функціонування пенітенціарної системи країн, які досягли значних результатів в питаннях реалізації міжнародних стандартів поведження з засудженими та їх ресоціалізації. Обґрунтовано необхідність створення та реалізації спеціальних освітніх програми, як для дорослих так і для інших категорій засуджених за прикладом провідних країн Західної Європи.

4. Проаналізовано генезис правового регулювання та інтеграційних зв'язків пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, що надало можливість встановити, що на різних етапах трансформації вітчизняної кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну систему європейського зразка, здатної реально забезпечити повернення засуджених до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві більшість внесених нормативно-правових актів та змін, як і ряд концепцій та стратегій, не надали очікуваних

результатів, причиною чому став ряд об'єктивних чинників, у тому числі політичного, економічного, соціального та ін. характеру і найважливіший з них – війна рф проти України.

5. Доведено, що як і будь-яка логічно побудована діяльність пенітенціарна ресоціалізація засуджених до позбавлення волі на певний строк має свої стадії, які реалізуються комплексно кожним елементом в її структурі, що є взаємопов'язаними між собою. Кожен елемент, працюючи самостійно, створює необхідні умови для успішної сукупної реалізації кримінально-виконавчого процесу, спрямованого на свідомого відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства та його повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя.

У контексті пенітенціарного етапу ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк виділено наступні його стадії: 1) соціальної адаптації до встановленого порядку виконання та відбування покарання (режиму); 2) засвоєння засудженими основних засобів виправлення і ресоціалізації; 3) виправлення засудженого; 4) підготовки засуджених до звільнення. Сформульовано авторське визначення комплексного підходу до пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк – це система, яка одночасно забезпечує застосування щодо засуджених до позбавлення волі на певний строк всіх засобів виправлення і ресоціалізації (ст. 6 КВК України), не порушуючи при цьому взаємозв'язки між окремими компонентами даної системи.

6. Вивчення теоретичного та практичного значення пенітенціарної ресоціалізації у реінтеграції засуджених до звільнення з місць позбавлення волі надало можливість не лише виокремити її етапи: 1) первинна; 2) проміжна та 3) повна. А й охарактеризувати її ознаки, серед яких: система усвідомленого відновлення засудженого в період відбування покарання та після звільнення; визначення статусу повноправного члена суспільства; проходження програм виправного впливу; залучення засудженого під час відбування покарання до інших форм суспільно-корисної діяльності.

Обґрунтовано необхідність розробки комплексної програми захисту осіб звільнених із місць позбавлення волі в умовах правового режиму воєнного стану, з урахуванням можливостей як держави так органів місцевого самоврядування.

Сформульовано авторське визначення теоретичних та практичних засад ресоціалізації у реінтеграції засудженого до звільнення з місць позбавлення волі – це система усвідомленого відновлення засудженого в період відбування покарання та після звільнення, статусу повноправного члена суспільства, шляхом проходження програм виправного впливу та залучення до інших форм суспільно-корисної діяльності.

7. Виокремлено та надано наукове обґрунтування критеріїв ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, зокрема: рівень розробленості національного законодавства щодо ресоціалізації засуджених; оцінка застосування персоналом місць позбавлення волі засобів ресоціалізації; ступінь досягнення засудженим в місцях позбавлення волі позитивного, соціально корисного результату; оцінка запобігання вчинення засудженими в місцях позбавлення волі нового кримінального правопорушення; належна професійна підготовка персоналу місць позбавлення волі щодо виконання покладених на них обов'язків; досягнення балансу інтересів між персоналом та засудженими у місцях позбавлення волі; урахування часу, який витрачається на здійснення заходів пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк; фактичний результат підготовки засудженого до звільнення з місць позбавлення волі; наукові вимоги якості ефективності пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

8. Оцінювання діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України щодо застосування заходів пенітенціарної ресоціалізації відносно засуджених до позбавлення волі на певний строк, засвідчило їх неефективність у напрямку створення сучасної та гуманістичної системи виконання кримінальних покарань європейського зразка, здатної гарантувати безпеку суспільства

й держави та забезпечувати реальну реінтеграцію засудженого в суспільство після звільнення з місць позбавлення волі, підтвердженням чого стало те, що протягом 2018–2022 рр. в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України засудженими та особами, узятими під варту, було вчинено 2790 кримінальних правопорушень.

Протягом 2018–2022 рр. оперативними підрозділами ДКВС України попереджено вчинення засудженими та особами, узятими під варту 14 597 кримінальних правопорушень, з яких: кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи – 8452; втечі та ухилення від відбування покарання – 75; кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів та прекурсорів – 5858; інші кримінальні правопорушення – 212.

Станом на 01.12.2023 року завдяки належній взаємодії між оперативними працівниками органів НПУ та установ ДКВС України розкрито 3654 кримінальних правопорушень, в ході розкриття яких вилучено 26 одиниць зброї, більше 1,3 тис. набоїв та 1,4 кг. вибухівки.

Проведений аналіз злочинності в УВП показав, що вищепераховані кримінальні правопорушення найчастіше вчиняються засудженими у робочі дні (72,6 %); у житлових зонах установ (11,4 %); у виробничих зонах (4,2 %); у ДІЗО, ПКТ (28,4 %), у нічний час (18,1 %), що свідчить про наявність невирішених проблем у діяльності оперативних підрозділів ДКВС України

9. Вивчення проблем законодавчого удосконалення інституту пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк, надало можливість дійти висновку щодо необхідності зміни його першооснов. Ми переконані, що кримінальне законодавство та практика його застосування не повинні обмежуватися досягненням мети виправлення засудженого в місцях позбавлення волі, а й забезпечувати свідоме закріплення у засудженого таких властивостей, навичок і норм поведінки, які б реально надавали можливість засудженому в подальшому не вчиняти

нових кримінальних правопорушень. Доведено, що процес ресоціалізації засудженого повинен бути спрямований не на формальне впровадження основних засобів його виправлення і ресоціалізації, а цілісне відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства та забезпечувати йому реальну можливість повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Виокремлено п'ять положень законодавчого удосконалення ресоціалізації засуджених та зазначено, що всі вони мають бути не лише приведені у відповідність до міжнародних норм і стандартів, а й закріплені у нормах національного законодавства, що в свою чергу надасть можливість реалізувати засвоєні засудженими засоби їх виправлення і ресоціалізації та створить такі умови, які б дозволять засудженим реально повернутися в суспільство повноправним його членом.

Обґрунтовано необхідність у новому Пенітенціарному кодексі України нормативно закріпити використання штучного інтелекту в системі пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк.

У рамках забезпечення кримінально-виконавчих засад пенітенціарної ресоціалізації засуджених до позбавлення волі на певний строк доведено можливість і необхідність отримання засудженими вищої освіти.

Окремо наголошено на доцільності, в умовах децентралізації органів державної влади та місцевого самоврядування, впровадження у вітчизняну пенітенціарну систему засобів фінансування засудженого муніципальною владою того регіону, де засуджений мешкав до ув'язнення.

Запропоновано:

Частину 2 ст. 50 КК України, після слів виправлення засуджених, доповнити словосполученням «їх ресоціалізацію».

2. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, їх ресоціалізацію, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

Частину 3 ст. 6 КВК України, доповнити абзацом наступного змісту: *«Установи виконання покарань можуть використовувати*

й інші засоби виправлення і ресоціалізації засуджених, не зазначені в цьому Кодексі, якщо вони не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина».

Частину 4 ст. 97 КВК України викласти в наступній редакції:
«Засуджений може бути переведений з дільниці посиленого контролю до дільниці ресоціалізації після виконання зазначеної індивідуальної програми в порядку, передбаченому цим Кодексом, але не пізніше ніж через три місяці з дня його поміщення до дільниці посиленого контролю».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2006. 17 с.
2. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2006. 240 с.
3. Бараш Є. Ю. Зарубіжний досвід соціальної роботи із засудженими. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2016. № 1. С. 10–17. URL: https://www.researchgate.net/publication/323870314_Zarubiznij_dosvid_socialnoi_roboti_zi_zasudzenimi (дата звернення 07.06.2023).
4. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми. Харків : Право, 2009. 576 с.
5. Бекариа Ч. О. преступлениях и наказаниях. Москва : Политиздат, 1939. 398 с.
6. Богатирьов А. І. Запобігання професійній деформації у персоналу місць несвободи : монографія / за заг. ред. д-ра психол. наук, проф. В. С. Медведєва. Київ : Дакор, 2016. 198 с.
7. Богатирьов І. Національна програма трансформації Кримінально-виконавчої системи в Пенітенціарну систему України: проект. *Юридичний вісник України*. 2020. № 3 (1280). С. 11.
8. Богатирьов І. Г. Актуальні проблеми кримінально-виконавчого права України : навч. модульний курс. Одеса : Юридика, 2023. 238 с.
9. Богатирьов І. Г. В'язниця в Україні у XXI столітті (інноваційна модель). Київ : Дакор, 2023. 44 с.
10. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2006. 32 с.

11. Богатирьов І. Г. Нариси становлення пенітенціарної системи в Україні у працях вчених наукової школи «Інтелект» : монографія. Київ : Дакор, 2021. 242 с.
12. Богатирьов І. Г. Пенітенціарні установи України (теоретико-правове дослідження) : наук. вид. (трьома мовами). Київ, 2013. 444 с.
13. Богатирьов І. Г. Розробка та прийняття Пенітенціарного кодексу України в контексті реформування пенітенціарної системи: міф чи реальність. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 157–164.
14. Богатирьов І. Г. Українська пенітенціарна наука : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2008. 318 с.
15. Богатирьов І. Г., Василяка Д. К., Шкута О. О. Теорія і практика виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання в колоніях середнього рівня безпеки : навч. посіб. Київ : Дакор, 2014. 176 с.
16. Богатирьов І. Г., Голець В. В., Коломієць Н. В. Кримінально-виконавча характеристика наркозалежних осіб в умовах позбавлення волі : монографія. Київ : Дакор, 2013. 244 с.
17. Богатирьов І. Г., Колодчина А. Л. Ресоціалізація засуджених в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». Київ : НАУ, 2024. № 2 (71). С. 113–118.
18. Богатирьов І. Г., Михайлик О. Г. Баланс інтересів персоналу місць несвободи і засуджених крізь призму принципів диференціації та індивідуалізації виконання покарань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 197–203.
19. Богатирьов І. Г., Мізюк В. В. Соціалізація засудженого до умов життя в місцях несвободи. *Правове регулювання суспільних відносин в умовах сталого розвитку* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 грудня 2021 р.). Київ, 2021. С. 65–67.
20. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України : монографія. Київ : Дакор, 2017. 236 с.

21. Богатирьов І. Г., Щербина О. В. Режим у виправних колоніях Державної пенітенціарної служби України (теорія і практика) : монографія. Київ : Дакор, 2015. 164 с.
22. Богатирьова О. І. Пробація в Україні: гуманізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 36 с.
23. Богатирьова О. І., Олефір Л. І. Застосування пробації в Україні : теорія і практика : навч. посіб. / за ред. проф. І. Г. Богатирьова. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 208 с.
24. Богунов С. О., Копотун І. М., Пузирьов М. С. Пенітенціарні системи України та Норвегії : порівняльно-правовий аналіз : посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Держ. пенітенціарна служба України, 2012. 52 с.
25. Бондарева К. В. Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань: кримінально-правова та кримінально-виконавча характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 289 с.
26. Василенко К. І. Соціально-виховна робота в системі основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених у виправних колоніях України середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 229 с.
27. Василик В. В. Виправлення та ресоціалізація засуджених до позбавлення волі в системі засобів реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2 (20). С. 33–39.
28. Ващенко Р. В., Сулицький В. В. Організаційно-правові питання ресоціалізації засуджених. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики* : щорічний бюлетень Київ. ін-ту внутр. справ / редкол.: В. М. Синьов (голов. ред.) та ін. Київ : КІВС : МП Леся, 2003. № 8. С. 29–37.
29. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : Глорія Трейд, 2012. 864 с.
30. Висновки і рекомендації Комітету ООН проти катувань: Україна. Розгляд доповідей, поданих державами-учасницями

- 21 листопада 2001 року. Аспект : *інформаційний бюлетень*. 2002. № 1 (6). С. 27–28.
31. Висновки Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995) щодо заяви України на вступ до Ради Європи. URL: <http://www.kmu.gov.ua/punish/control/uk/article> (дата звернення: 10.10.2023).
 32. Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / за ред. проф. А. Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
 33. Гребеньков Г. В., Назимко Є. С. Методологія кримінально-правових досліджень : наук.-практ. посіб. Донецьк : Цифрова типографія, 2012. 134 с.
 34. Гусак А. П. Кримінологічні аспекти ресоціалізації неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2010. 16 с.
 35. Державна програма покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/43652431> (дата звернення: 10.10.2023).
 36. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції : Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік від 18.05.2016 № 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
 37. Дзюман О. В. Проблеми реалізації соціальної роботи із засудженими в установах виконання покарань. *Проблеми запобігання злочинності в органах і установах виконання покарань* : зб. матеріалів міжнар. науково-практичної конференції (Чернігів, 21 груд. 2006 р.). Чернігів, 2007. С. 34–36.
 38. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : ухвалена Радою Європи 26.11.1987 та ратифікована Законом України від 24.01.97 № 33/97-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068 (дата звернення: 15.11.2019).

39. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила Рада Європи; Рекомендації, Правила, Доповідь від 12.02.1987. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 10.10.2023).
40. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць) : прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 19.12.2017).
41. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків : Одісей, 2013. 376 с.
42. Жолтані М. І. Релігійна організація як учасник кримінально-виконавчих правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2018. 298 с.
43. За результатами перевірки, Київський СІЗО – лідер за кількістю порушень. URL: <https://zib.com.ua/ua/157506.html> (дата звернення: 10.10.2023).
44. Загальна декларація прав людини ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 10.10.2023).
45. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2008. Кн. 3 : Практична кримінологія. 320 с.
46. Інновації у вихованні та психології: професійна позиція вчителів, вихователів та психологів : тези наук.-практ. ст. репозиторію сайта ІАМЦ департаменту з актуал. питань створення вихов. та розвив. середовища в освіт. системі м. Запоріжжя / Гусак О. В. Запоріж. міська рада, Департамент освіти і науки, молоді та спорту, Інформ.-аналіт. метод. центр. Запоріжжя : ЛПС, 2015. 63 с.
47. Іщук О. С. Кримінологічна діяльність органів прокуратури : монографія. Харків : Золота хвиля, 2014. 366 с.
48. Калашник Н. Г. Освіта як найважливіший чинник формування світогляду підлітків правопорушників в установах

- Державної кримінально-виконавчої служби України. URL: <http://www.n-kalashnik.com.ua/44> (дата звернення: 10.10.2023).
49. Караман О. Л. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених як процес. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право : зб. наук. пр. 2011. № 22. С. 62–65. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6140/1/РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ%20НЕПОВНОЛІТНІХ%20АСУДЖЕНИХ%20ЯК%20ПРОЦЕС.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).
50. Караман О. Л. Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2011. № 2. С. 65–74.
51. «Касандра» : Мін'юст створив штучний інтелект, який аналізуватиме злочинців. <https://nzl.theukrainians.org/kassandra-minyust.html> (дата звернення 20.05.2024).
52. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль : ТЗОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.
53. Кернякевич-Танасійчук Ю. В. Освіта засуджених як один із засобів досягнення мети реалізації кримінально-виконавчої політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право : зб. наук. пр. 2018. № 48, Т. 2. С. 75–77.
54. Козлов П. П., Нікітін Ю. В., Стрелков Л. О. Режим виконання кримінальних покарань : монографія. Київ : КНТ, 2008. 272 с.
55. Колб О. Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі : навч. посіб. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. 494 с.
56. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2007. 513 с.
57. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 464 с.
58. Колб О. Г., Яцишин М. М., Кондратішина В. В. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій

- установі : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 513 с.
59. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ, Протокол від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.10.2023).
60. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984, ратифікована із застереженнями Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 3484-XI від 26.01.87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 15.11.2019).
61. Конопельський В. Кримінально-правові та кримінально-виконавчі засади протидії рецидивній злочинності у виправних і виховних колоніях України. *Юридичний вісник*. 2014. № 5. С. 127–133.
62. Конопельський В. Я. Кримінально-виконавчі засади диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 36 с.
63. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
64. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.
65. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20221229#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
66. Кримінальний кодекс України : Закон, Кодекс від 28.12.1960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

67. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
68. Кримінально-виконавчий кодекс України : наук.-практ. коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : ТОВ «Одіссей», 2005. 560 с.
69. Кримінологія : підручник для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Джу́жа, Я. Ю. Кондрат'єв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джу́жи. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
70. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. Харків : Право, 2014. 513 с.
71. Кутепов М. Ю. Проблеми соціальної адаптації та ресоціалізації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право : зб. наук. пр. 2019. № 54, т. 2. С. 156–159. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39759/1/ПРОБЛЕМИ%20СОЦІАЛЬНО%20І%20АДАПТАЦІЇ.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).
72. Лисий В. Діалектика і методи наукового пізнання. *Вісник Львівського національного університету імені І. Франка*. Серія: Філософія. 2010. Вип. 13. С. 21–26.
73. Литвиненко О. Ю. Кримінально-виконавчі засади правового статусу засуджених до позбавлення волі на певний строк. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 479–482. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/116.pdf (дата звернення: 10.10.2023).
74. Ліховіцький Я. О. Персонал органів та установ виконання покарань як суб'єкт виконання покарань в Україні : монографія. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2017. 556 с.
75. Львовчкін В. А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 3–12.
76. Максимов С. І. Правова доктрина: філософсько-правовий підхід. *Право України*. 2013. № 9. С. 34–53.

77. Мартинюк Т., Чернета С. Характеристика етапів ресоціалізації в сучасних соціокультурних умовах. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2016. Вип. 133. С. 142–145.
78. Мельниченко О. А., Дипко С. Ресоціалізація в'язнів як складова державної пенітенціарної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 2 (40). С. 5–8.
79. Методика визначення ступеня виправлення засудженого : Наказ Міністерства юстиції України; Методика, Висновок, План, Форма типового документа від 19.01.2023 № 294/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0117-23#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
80. Михайленко П. П. Кримінальне право, кримінальний процес та криминологія України (статті, доповіді, рецензії) : в 3 т. Київ : Генеза, 1999. 944 с.
81. Михайлик О. Г. Насильство в установах виконання покарань України : теорія і практика : монографія. Київ : Дакор, 2019. 434 с.
82. Мінаєв М. Громадський контроль діяльності установ кримінально-виконавчої системи у законодавстві. *Аспект : інформаційний бюлетень*. 2006. № 1 (6). С. 6–9.
83. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями ООН; Правила, Міжнародний документ від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 10.10.2023).
84. Нарада за підсумками інспекційного візиту в Україну представників Європейського комітету по запобіганню тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. URL: <http://www.kmu.gov.ua/punish/control/uk/article:jsessionid> (дата звернення: 10.10.2023).
85. Неживець О. Забезпечення соціальної та трудової реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2005. 232 с.

86. Неживець О. М., Жук Л. А., Жук І. Л. Ресоціалізація засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі : монографія. Київ : Кондор, 2009. 222 с.
87. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. : 200 000 слів / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. 2-ге вид., виправ. Київ : Аконт, 2007. Т. 1. 928 с.
88. Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монографія. Луцьк : ПрАТ «Волинська друкарня», 2019. 426 с.
89. Олефір Л. І. Кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 209 с.
90. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2016. 416 с.
91. Осауленко О. І. Диференціація та індивідуалізація виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 59–64.
92. Основи пенітенціарної педагогіки і психології : навч. посіб. / С. Ю. Замула, В. А. Костенко, В. І. Мандра, Б. В. Падалець, С. І. Скоков. Біла Церква, 2001. 101 с.
93. Павлов В. Г. Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом Державної пенітенціарної служби України виконання покарань у виді позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 230 с.
94. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства. Київ : Ін Юре, 2010. 812 с.
95. Пашков В. М. Господарсько-правовий статус закладів охорони здоров'я. Київ : МОРІОН, 2008. 148 с.
96. Пенітенціарна криминологія : підручник / І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, О. М. Джужа та ін. Одеса : Гельветика, 2022. 464 с.
97. Писарев В. Б. Ресоциализация освобожденных от отбывания наказания. *Исполнение наказаний и социальная адаптация освобожденных* : сборник научных трудов. Москва : Изд-во ВНИИ МВД СССР, 1990. С. 3–11.

98. Погребна К. Ф. Соціально-правова природа громадського контролю у сфері виконання покарань України : дис. ... д-ра філософії. Одеса : ОДУВС, 2023. 278 с.
99. Положення про програму диференційованого виховного впливу на засуджених «Підготовка до звільнення» : Наказ Міністра юстиції України від 26.05.2021 № 1858/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0735-16#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
100. Прибутько П. С., Заяць Н. В., Лук'янець Г. І. Основи методології, наукових досліджень : навч. посіб. для студ. і курсантів / за ред. П. С. Прибутька. Київ : НАВС, 2015. 156 с.
101. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 16.12.2022).
102. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
103. Про відділення соціально-психологічної служби : Наказ Міністерства юстиції України від 04.11.2003 № 2300/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
104. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення доступу до правосуддя осіб, які утримуються в установах попереднього ув'язнення та виконання покарань : Закон України від 07.09.2016 № 1491-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 735.
105. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 07.09.2016 № 1492-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
106. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління

- Державної пенітенціарної служби України : Закон України від 14.05.2015 № 419-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 254.
107. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань : Закон України від 21.01.2010 № 1828-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 12. Ст. 114.
108. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо порядку та умов відбування покарання : Закон України від 05.09.2013 № 435-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 20-21. Ст. 724.
109. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів : Закон України від 08.04.2014 № 1186-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 869.
110. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань: Закон України від 06.09.2016 № 1488-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 42. Ст. 700.
111. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 08.06.2012: Наказ Міністерства юстиції України № 847/5 від 18.06.2021. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/ge36435?ed=2021_06_17 (дата звернення: 14.01.2024).
112. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
113. Про Державну програму боротьби із злочинністю : Постанова Верховної Ради України від 25.06.1993 № 3325-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3325-12#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
114. Про зайнятість населення : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
115. Про затвердження Державної програми покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 роки : Постанова Кабінету Міністрів України; Програма, Заходи

- від 03.08.2006 № 1090. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1090-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
116. Про затвердження Державної програми соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, на 2004–2006 роки : Постанова Кабінету Міністрів України (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1757 від 25.12.2004). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2004-п#Text> (дата звернення: 07.06.2023).
117. Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі : Наказ Міністерства юстиції України; Інструкція від 07.03.2013 № 396/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-13#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
118. Про затвердження Положення про організацію діяльності волонтерів пробації : Наказ Міністерства юстиції України; Положення, Форма, Заява, Журнал від 17.01.2017 № 98/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0065-17#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
119. Про затвердження положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах : Постанова Кабінету Міністрів України; Положення від 01.04.2004 № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF#n11> (дата звернення: 10.10.2023).
120. Про затвердження та введення в дію Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ Держдепартамент вик.покарань; Наказ, Правила від 05.06.2000 № 110. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/185708__521465 (дата звернення: 10.10.2023).
121. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України; Концепція від 08.11.2012 № 631/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
122. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів

- Міністерства юстиції : Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік від 18.05.2016 № 348. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
123. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.
124. Про Національну поліцію України : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
125. Про невідкладні заходи щодо залучення до праці осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.12.1996 № 1454. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/185708__521465 (дата звернення: 10.10.2023).
126. Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР Кабінет Міністрів УРСР : Постанова від 11.07.1991 № 88.
127. Про Положення про спостережні комісії : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.2022 № 1314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1314-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
128. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
129. Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-т [...] : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.1994 № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
130. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text> (дата звернення: 10.10.2023).

131. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : Розпорядження Кабінету Міністрів України ; Концепція від 13.09.2017 № 654-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення: 10.10.2023).
132. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
133. Про утворення міжрегіонального територіального органу Міністерства юстиції з питань виконання кримінальних покарань : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 709. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/709-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.10.2023).
134. Пташинський О. Б. Правові проблеми реформування пенітенціарної системи в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Київ, 2001. 185 с.
135. Пузирьов М. С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 252 с.
136. Пузирьов М. С. Пенітенціарні системи України та Норвегії: порівняльний аналіз концептуальних засад. *Сучасна наука – пенітенціарній практиці* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовтня 2013 р.) / відп. ред. І. М. Копотун, С. Г. Стеценко. Київ : Ін-т кримінально-виконавчої служби, 2013. С. 553–556.
137. Пузирьов М. С. Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах : монографія. Київ : Дакор, 2018. 514 с.
138. Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : монографія / за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : Дакор, 2014. 300 с.

139. Пуйко В. М. Мета кримінального покарання: історико-правовий аналіз. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики* : щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. 2001. № 6. С. 108–116.
140. Резніченко Г. С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса : ОДУВС, 2008. 245 с.
141. Ресоціалізація. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2003. Т. 5 : П – С. 736 с.
142. Рівень рецидиву в Україні планують знизити з 30 % до 5 % – міністр юстиції Малюська про тюремну реформу. URL: <https://hromadske.ua/posts/riven-recidivu-v-ukrayini-planuyut-zniziti-z-30-do-5-ministr-yusticiyi-malyuska-pro-tyuremnu-reformu#:~:text=Рівень%20рецидиву%20в%20Україні%2С%20тобто,міністр%20юстиції%20Україні%20Денис%20Малюська> (дата звернення: 10.10.2023).
143. Ростомова Л. М. Особливості переживання провини неповнолітніми, схильними до правопорушень : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Академія управління Міністерства внутрішніх справ. Київ, 2010. 17 с.
144. Рудник Т. В. Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 20 с.
145. Рябчинська О. П. Щодо вдосконалення методики оцінювання ступеня виправлення засуджених до позбавлення волі. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі* : матеріали III Міжнар. пенітенціарного форуму (м. Київ, 3 листопада 2023 р.). Львів ; Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 107–112.
146. Сахнік О. В., Пузирьов М. С. Критерії і показники оцінки ступеня виправлення засуджених : метод. рекомендації / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Київ : Ін-т крим-викон. служби, 2014. 66 с.
147. Свинарченко Ю. П. Сучасні підходи до визначення пенітенціарного етапу пенітенціарної ресоціалізації засуджених

- до позбавлення волі на певний строк України. *Юридичний бюллетень*. 2022. № 27. С. 89–97. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/ab1d862c-3db9-4594-9180-36c45a2f244f/download> (дата звернення: 10.10.2023).
148. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.
149. Синьов В. М. Підготовка спеціалістів для пенітенціарної системи. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. Київ : КІВС, 1996. № 1. С. 17–24.
150. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ : Алерта, 2013. 524 с.
151. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, П. М. Шкарупа. Київ : Наукова думка, 2000. С. 214.
152. Соціалізація. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремінь. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 834–835.
153. Соціальна реабілітація. Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5: П – С. 736 с.
154. Справа «Сукачов проти України» (Заява № 14057/17) Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа, Заява [...] від 30.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12#Text (дата звернення: 10.10.2023).
155. Стенографічний звіт про результати службового відрядження делегації Державної пенітенціарної служби України до Французької Республіки (м. Страсбург) для участі у багатосторонній робочій зустрічі щодо обговорення питань боротьби з неналежним поведінням в тюрмах, що відбулася 23–24 квітня 2015 року. Головна > Прес-служба > Новини. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/pub-lish/article/776746> (дата звернення: 10.10.2023).
156. Степанюк А. Ф. Всеобщая декларация прав человека и принципы деятельности органов и учреждений исполнения наказаний. *Проблеми законності*. 1998. Вип. 36. С. 181–190.

157. Степанюк А. Х., Автухов К. А. Процесуальні аспекти доктрини кримінально-виконавчого права. Правова доктрина України : у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій та ін. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 784–798.
158. Степанюк А. Х., Яковець І. С. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України : монографія. Харків : Кроссрууд, 2007. 184 с.
159. Стеценко С. Г., Стеценко В. Ю., Сенюта І. Я. Медичне право України : підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. Г. Стеценка. Київ : Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.
160. Стрелюк Я. В. Наукові підходи до методологічних засад дослідження запобігання кримінальним правопорушенням у кримінально-виконавчих установах закритого типу. *Юридична наука*. 2019. № 10. С. 211.
161. Стулов О. О. Реалізація принципу законності при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі на певний строк : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2011. 20 с.
162. Таволжанський О. В. Міжнародний досвід соціальної роботи із засудженими. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 190–192. URL: https://www.researchgate.net/publication/323870314_Zarubiznij_dosvid_socialnoi_roboti_zi_zasudzenimi (дата звернення: 10.10.2023).
163. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : монографія / за ред. проф. В. В. Голіни і доц. Л. П. Оніки. Харків : Право, 2015. 192 с.
164. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2014. 20 с.
165. Трубников В. М. Всеобщая декларация прав человека и проблемы правового положения осужденных к лишению свободы. *Проблеми законності*. 1998. Вип. 36. С. 172–180.

166. Грубников В. М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказаний (Правовой и социально-психологический анализ) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1991. 519 с.
167. Туржавська К., Шкута О. Правове регулювання режиму в місцях несвободи. *Пріоритетні напрямки розвитку та реформування правоохоронних органів України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (31 жовтня 2019 р., м. Херсон) / за ред.: Р. В. Бараненко, А. С. Беніцького та О. О. Шкути. Херсон : «ВКФ ЛТД «Типографія Стар», 2019. С. 212–215. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/446f1e99-8357-4ac3-b4ad-4274bee3448b/download> (дата звернення: 10.10.2023).
168. Турчина О. С. Громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 16 с.
169. Устюжанінова О. Т. Кримінально-виконавчі засади функціонування державної кримінально-виконавчої служби України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2020. 243 с.
170. Устюжанінова О. Т., Шкута О. О. Державна кримінально-виконавча служба України: теорія і практика : монографія. Херсон : Гельветика, 2021. 216 с.
171. Устюжанінова О. Т., Шкута О. О. Методологічні засади функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України. *Юридичний бюлетень* : наук. журн. Одеса, ОДУВС, 2019. Вип. 10 (10). С. 163–169.
172. Хоменко М., Романов М. Європейський суд з прав людини у механізмі захисту прав засуджених. *Підприємництво, господарство і право*. № 3/2021. С. 244–248. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/41.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).
173. Хуторна С. В. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2012. 20 с.

174. Царюк С. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених: актуальні питання. *Центральноукраїнський правничий часопис КЮІ ХНУВС* : зб. наук. праць. Кіровоград : КЮІ ХНУВС, 2011. Спеціальний випуск № 1. С. 68–72.
175. Царюк С. В. Окремі питання кримінально-виконавчої характеристики засуджених. Від громадянського суспільства – до правової держави : тези II Міжнар. наук.-практ. конф. Харків : ХНУ ім. В. Каразіна, 2007. С. 462–465.
176. Центр інформації про права людини. URL: https://humanrights.org.ua/material/ukrajina_vzhe_ne_lider_za_kilkistju_skarg_proti_neji_u_jespl_aktualna_statistika_vid_jevrosudu_ta_minjiust (дата звернення: 10.10.2023).
177. Чебоненко С. Педагогічні та правові основи ресоціалізації засуджених в умовах пенітенціарного закладу. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. 2010. Вип. 76. С. 318–323.
178. Чечин М. Ю. Місце освіти у процесі виконання кримінальних покарань. *Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару (20 листопада 2015 р., м. Харків) / Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Наук.-дослід. ін-т вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України ; Кримінологічна асоціація України. Харків : ХНУВС, 2015. С. 177–179.
179. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, Ліра ЛТД, 2015. 420 с.
180. Шахрай К. В., Гацалевич Н. С. Виправлення засуджених як бажана мета покарання: проблеми праворозуміння. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2/20. С. 348–350. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/92.pdf (дата звернення: 10.10.2023).
181. Шевченко Л. В., Шевченко Д. С. Засоби виправлення та ресоціалізації засуджених жінок: міжнародний досвід. *Наукові записки*. Серія: Право. 2022. № 12. С. 270–275.

- URL: <https://pravo.cuspu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/154>
(дата звернення: 10.10.2023).
182. Шкута О. О. Актуальні питання зайнятості засуджених у колоніях середнього рівня безпеки. *Захист прав і свобод людини і громадянина в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Бровари, 11–12 лют. 2010 р.). Чернігів : КП «Вид-во Чернігівські обереги», 2010. С. 81–82.
183. Шкута О. О. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ. 2011. 237 с.
184. Шкута О. О. Влияние национального законодательства на эффективность работы государственной пенитенциарной службы Украины. *VISEGRAD JOURNAL on human rights*. 2016. № 1/1. С. 163–169.
185. Шкута О. О. Громадський контроль, як складова громадського впливу в системі основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених. *Юридичний бюлетень*. 2022. № 27. С. 121–126.
186. Шкута О. О. Наукові погляди на проблему виправлення і ресоціалізації засуджених, які відбувають покарання в колоніях середнього рівня безпеки. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки* : зб. наук. праць. 2010. № 4. С. 201–206.
187. Шкута О. О. Об'єктивна сторона ухилення від відбування покарань у вигляді обмеження та позбавлення волі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція : зб. наук. пр. 2014. № 11. Т. 2. С. 90–92.
188. Шкута О. О. Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель : монографія. Херсон : Гельветика, 2017. 366 с.
189. Шкута О. О. Соціально-виховна робота з засудженими, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки. *Проблеми застосування. Теорія і практика сучасного права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Херсон : Айлант, 2010. Т. 1. С. 176–178.

190. Шкута О. О. *Становлення та розвиток поняття «виправлення засуджених», як мети застосування покарання за вчинений злочин* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 5 листоп. 2010 р.) : у 3 ч. Запоріжжя : Юридичний ін-т ДДУВС, 2010. Ч. III. С. 243–245.
191. Шкута О. О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2018. 38 с.
192. Щепкина Н. К. Теоретические основы диверсификации системы пенитенциарного образования. *Современные исследования социальных проблем / Modern Research of Social Problems*. 2013. № 6 (26). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-osnovy-diversifikatsii-sistemy-penitentsiarnogo-obrazovaniya.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).
193. Ющик О. І. Пенітенціарна пробація як механізм попередження вчинення повторних кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2021. Вип. 65. С. 326–330. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/10/61.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).
194. Яковець І. С. Категорія «якість кримінально-виконавчого законодавства» філософський та практичний аспект. Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2010. Вип. 19. С. 139.
195. Яковець І. С. Первинна класифікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2006. 199 с.
196. Яковець І. С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань : монографія. Харків : Право, 2013. 392 с.
197. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.
198. Яцишин М. М. Наукова інтерпретація сучасного кримінально-виконавчого процесу України (історіографія проблеми).

- Юриспруденція : теорія і практика* : наук.-практ. журн. Громад. орг. «Центр правових досліджень Фурси». Київ, 2009. № 10 (60). С. 10–15.
199. Яцишин М. М. Перебудова кримінально-виконавчого процесу України в контексті європейських та світових стандартів. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 7. С. 140–143.
200. A/CONF.26/7 // Доповідь Третього конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Стокгольм, 9–18 серп. 1965 р.).
201. World Prison Brief // World Prison Brief data. URL: <http://www.prisonstudies.org/world-prison-brief> (дата звернення: 10.10.2023).

Наукове видання

**СВИНАРЕНКО Юрій Павлович
ШКУТА Олег Олегович**

**ПЕНІТЕНЦІАРНА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ
ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
НА ПЕВНИЙ СТРОК**

Монографія

Верстка	<i>О. Колеснікова</i>
Обкладинка	<i>А. Юдашкіна</i>
Технічне редагування	<i>О. Гринюк</i>

Підписано до друку 26.06.2025 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Droid. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 10,81. Наклад 300.
Замовлення № 006м/0224.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.